

T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KİRAAT ve TEFSİR BOYUTUYLA VASL ve VAKF KURALLARI

Yüksek Lisans Tezi

Gülsever SAĞLAR

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Samsun, 2020

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KIRAAT ve TEFSİR BOYUTUYLA VASL ve VAKF KURALLARI

Yüksek Lisans Tezi

Gülsever SAĞLAR

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Samsun, 2020

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

12.02.2020

Gülsever SAĞLAR

KABUL VE ONAY

Gülsever SAĞLAR tarafından hazırlanan “Kıraat ve Tefsîr Boyutuyla Vasl ve Vakfın Kuralları/Hükümleri” başlıklı bu çalışma, 12.02.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yaşar AKASLAN

Üye : Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../2020

ÖZET

KIRAAT ve TEFSİR YÖNÜYLE VASL ve VAKF KURALLARI

Gülsever SAĞLAR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Şubat/2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Kur'ân-ı Kerîm, son din olan İslâm'ın kendisinden sonra bir daha kitap inmeyecek olan evrensel bir metnidir. Bunun hükümleri kıyamete kadar her dönemin toplumlarına yeni nâzil olmuş gibi hitap edecektir. Allah (c.c), bu kitabı Hz. Peygamber'e (a.s) nâzil ederek onu bu şerefli vazife ile müşerref kılmıştır. Allah (c.c), vahyini Hz. Peygamber'e (a.s) mana ve lafız bütünlüğü içerisinde nâzil etmiştir.

Hz. Peygamber (a.s), onu kendisine nâzil olduğu şekli ile ve hükümlerini bizatihi yaşantısına yansıtarak ashâbına öğretmiştir. Mütevâtir bir yol ile günümüze kadar gelen Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'de (a.s) tecessüm etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in (a.s) ahlâkının Kur'ân-ı Kerîm olduğu ifade edilmiştir. Onu okumanın maksadı Allah'ın (c.c) onda murad ettiğini anlamak, tefekkür etmek ve hayata yansıtaktır. Bunu sağlayabilmek için ise onun nasıl okunduğunu bilmek gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in tane tane, hakkının verilerek okunması buyurulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunması, tilâvet esnasında mananın doğru anlaşılması, mana ve lafız bütünlüğünün sağlanması ve korunması için nerede ne şekilde durulacağını, durduktan sonra nereden ne şekilde başlanacağını ve âyetler yahut kelimeler arasında geçişlerin nasıl olacağını bilmek gerekmektedir. Bunu, bir kıraat ilmi olan vakf ve ibtidâ ilmi sağlamaktadır.

Öteden beri kıraat sahasında çalışmış olan âlimlerin bu husustaki görüşlerini aktarmak, kıraat farklılıklarının hem vasl ve vakf üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu hem de bu etki bağlamında tefsirlere nasıl yansıdığını görmek için bu tezde vasl ve vakf hususu ele alındı. Evvelâ vasl ve vakfin etimolojik yapısı, hüküm ve kuralları, bu ilim ile ilgili eser telif eden; İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî, Secâvendî,

Uşmûnî ve Nehhâs'ın eserlerindeki vakf taksimleri, ardından da vasl ve vakfin anlam üzerindeki etkisi Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Yûnus sûreleri kapsamında ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Vasl, Vakf, Tilâvet.

ABSTRACT

THE RULES OF VASL AND VAQF IN TERMS OF RECITATION AND EXEGESIS

Gülsever SAĞLAR

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., February/2020

Advisor: Asst. Prof. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

The Qur'an is a universal text that will never come down after Islam, the last religion. The provisions of this will address to the societies of each period as if it revealed just until the end of the world. . Allah, honored the Prophet with this honorable duty that revealing to him this book. Allah revealed his revelation to the Prophet in the integrity of the meaning and word.

The Prophet has taught the Qur'an to his companions reflecting its provisions to the personal life with the form that it is revealed to him. The Holy Qur'an, that has been reached until today by a trustworthy road, is embodied in the Prophet. It was stated that the morality of the Prophet was the Qur'an. The purpose of reading it, is to understand, contemplate and reflect on life that Allah is intended in it. In order to achieve this, it is necessary to know how the Qur'an is recited. It was commanded to read the Qur'an by grainy and sustaining.

It is necessary to know where and how to stop the Quran, to read the Quran correctly, to understand the meaning of during the recitation, to ensure and maintain the integrity of the meaning and the word, to know where and how to begin after the stop, and how to passing between verses or words. This is provided by the science of vaqf and ibtidâ that a recitation science.

In this thesis, the issue of vasl and vaqf was dealt with in order to convey the views of scholars who have worked in the field of recitation all along and to see how the differences of recitation have an effect on both vasl and vaqf, and in this context how they are reflected in exegesis. Firstly, it was discussed that the etymological structure, provisions and rules of vasl and vaqf; the divisions of vaqf in the works of Enbari, Dani, Secavendi, Ushmuni and Nehhas who the authors of the work related

to this science and then the effect of vasl and vaqf on meaning within the scope of the suras of Al-i Imran, Nisa, Maide, En'am, A'raf and Yunus.

Key Words: Qur'an, recitation, vasl, vaqf, chant.

ÖN SÖZ

Hayat rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'in dili Arapçadır. Allah (c.c), vahyini, peygamberini içinden seçtiği toplumun dili ile göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in risâleti boyunca yirmi üç yılda ve peyderpey nazil olmuştur. Onun her âyeti ve her hükmü iyice öğrenilip hayata geçirildikçe âyetler nâzil olmaya devam etmiştir. Bu hitabın ilk öğretmeni ve ilk müfessiri şüphesiz ki Hz. Peygamber'dir (a.s). O ashâbına Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerinin hayata nasıl yansıtılacağını öğretirken aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in nasıl tilâvet edildiğini, okurken nerede ne şekilde vakf vasl edildiğini öğretmiştir. Ashâbı da aynı şekilde sonraki nesle öğretmiş ve izah etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber'in (a.s) ahirete irtihalinden sonra fetihlerle birlikte İslâm coğrafyası genişlemiş Arap olmayan toplumlara İslâm dini ulaşmıştır. İslâm'ın kaynak metni olan Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin onu bilmeyen toplumlara öğretilmesini, anlaşılmasını sağlayıp tilâveti kolaylaştırmak için noktalama işaretleri, sonrasında hareke konulmuştur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in çok büyük önemi haiz lafız ve mana bütünlüğünü sağlamak, murad edilenin ne olduğunu doğru bir biçimde tespit etmek için vakf yerleri belirlenerek mana ifsadının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bilindiği üzere lafız ve mana bütünlüğünün sağlanması için vasl, vakf ve ibtidânın önemi çok büyüktür. Şayet bunların önemi bilinmez bu doğrultuda Kur'ân-ı Kerîm'in tilâveti gerçekleştirilmezse durulması gereken yerde durmayıp, durulmaması gereken yerde de durulursa mana ve lafız bütünlüğü korunmadığı gibi mananın ifsadına da sebebiyet verilir. Bu durumda ilahi muradın dışına çıkılmış olmakla beraber yapılan eylemde kasıt varsa küfre girilir.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak, lafız ve mana bütünlüğünü korumak, anlam karmaşasının önüne geçmek ve murad edilen manayı tespit etmek için vasl ve vakfin âyetleri yorumlamada nasıl bir rol oynadığını, bu ilimde temayüz etmiş âlimlerin ve müfessirlerin görüşleri doğrultusunda ortaya koymaktadır.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, önemi ve araştırma yöntemleri hususunda bilgi verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde kıraat ilminde vasl ve vakfin tanımı, önemi ve kuralları hususunda bilgi verilip yapılaş amaçları doğrultusunda

vakf türlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise kıraat ve tefsir açısından vasl ve vakfın âyetleri anlamlandırılmadaki etkisinden bahsedilmiştir.

Vasl ve vakfın Kur'ân-ı anlamaya etkisi hususunda beni bir çalışma yapmaya teşvik eden bu çalışmanın her aşamasında daima yanımda olup her türlü desteklerini esirgemeyen çok kıymetli saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice Şahin Aynur'a şükranlarımı sunarım.

Gülsever SAĞLAR

Samsun, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAAT İLMİNDE VASL VE VAKFIN TANIMI, ÖNEMİ VE KURALLARI

1.1. Kıraat İlminde Vasl ve Kuralları.....	4
1.1.1. Vaslın Tanımı ve Önemi	4
1.1.2. Vaslın Kuralları ve Hükmü	5
1.1.3. Vasl Hemzesi	6
1.1.4. Nahiv ve Belâgat'te Vasl Kavramı	6
1.2. Kıraat İlminde Vakf ve Kuralları	9
1.2.1. Vakfın Tanımı ve Önemi	9
1.2.2. Vakfın Çeşitleri	10
1.2.2.1. Vakf Çeşitleri	11
1.2.2.2. Lafız ve Mana Bütünlüğü Açısından Vakf Çeşitleri.....	11
1.2.2.2.1. Secâvendî'nin Taksimi.....	11
1.2.2.2.2. İbnü'l-Enbârî'nin Taksimi	15
1.2.2.2.3. Ebû Amr ed-Dânî'nin Taksimi.....	17
1.2.2.2.4. Uşmûnî'nin Taksimi.....	20
1.2.2.2.5. Nehhâs'ın Taksimi	21
1.2.3. Vakfın Kuralları ve Hükmü	22
1.2.4. Kıraat'te Vakf, Kat' ve Sekte Arasındaki İlişki.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

VASL VE VAKFIN KIRAAT VE TEFSİR İLMİNDEKİ ROLÜ

2.1. Vasl ve Vakfın Kıraat Farklılıklarındaki Yeri ve Tefsir Üzerindeki Etkisi	29
2.1.1. Vaslın Âyetleri Yorumlamadaki Etkisi	29
2.1.2. Vakfın Âyetleri Yorumlamadaki Etkisi	37
2.1.2.1. Vakf-ı Tâmin Anlam Üzerindeki Etkisi	37
2.1.2.1.1. Âl-i İmrân Sûresi	37
2.1.2.1.2. Nisâ Sûresi	39
2.1.2.1.3. Mâide Sûresi	43
2.1.2.1.4. En‘âm Sûresi	46
2.1.2.1.5. A‘râf Sûresi	50
2.1.2.1.6. Yûnus Sûresi	58
2.1.2.2. Vakf-ı Kâfînin Anlam Üzerindeki Etkisi	60
2.1.2.2.1. Âl-i İmrân Sûresi	60
2.1.2.2.2. Nisâ Sûresi	60
2.1.2.2.3. Mâide Sûresi	63
2.1.2.2.4. En‘âm Sûresi	65
2.1.2.2.5. A‘râf Sûresi	69
2.1.2.2.6. Yûnus Sûresi	72
2.1.2.3. Vakf-ı Hasenin Anlam Üzerindeki Etkisi	73
2.1.2.3.1. Âl-i İmrân Sûresi	73
2.1.2.3.2. Nisâ Sûresi	76
2.1.2.3.3. Mâide Sûresi	78
2.1.2.3.4. En‘âm Sûresi	81
2.1.2.3.5. A‘râf Sûresi	87
2.1.2.3.6. Yûnus Sûresi	91
2.1.2.4. Vakf-ı Câizin Anlam Üzerindeki Etkisi	96
2.1.2.4.1. Âl-i İmrân Sûresi	96
2.1.2.4.2. Nisâ Sûresi	99
2.1.2.4.3. Mâide Sûresi	102
2.1.2.4.4. En‘âm Sûresi	105
2.1.2.4.5. A‘râf Sûresi	107
2.1.2.4.6. Yûnus Sûresi	108

2.1.2.5. Vakf-ı Kabîhin Anlam Üzerindeki Etkisi	110
2.1.2.5.1. Âl-i İmrân Sûresi.....	110
2.1.2.5.2. Nisâ Sûresi	111
2.1.2.5.3. Mâide Sûresi	112
2.1.2.5.4. En‘âm Sûresi	113
2.1.2.5.5. A‘râf Sûresi	113
2.1.2.5.6. Yûnus Sûresi	114
2.2. Hatalı Vakfın Anlam Üzerindeki Etkisi	115
2.2.1. Fâil ile Mef‘ûlün Arasının Ayrılması.....	115
2.2.2. Hâl ile Sâhibu’l-Hâlin Ayrılması	116
2.2.3. Âmil ile Mâ‘mûlün Ayrılması.....	116
2.2.4. Ma‘tûf ile Ma‘tûfun Aleyhin Ayrılması.....	117
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	119
ÖZ GEÇMİŞ.....	124

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları
mhk.	: Muhakkik
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallâhu Anhu
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
t.y.	: Tarih Yok
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm, hayatın doğru yaşanmasını sağlayan dünya ve ahiret mutluluğunun yegâne rehberidir. Bu ilâhi rehberin ve vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (a.s), vahyi aldığı şekil ile ashâbına aktarmış ve onlar da aynı hassasiyetle kendilerinden sonrakilere aktarmışlardır. Aynı titizlikle günümüze kadar tevatürle gelmiştir. Müslümanlar, ilâhi vahyi lafız ve mana olarak korumakla yükümlüdürler.

Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin Arapça olması ve bu dili bilmeyen toplumlara da hitap etmesi hasebiyle Müslümanlar, bu ilâhi vahyin daha iyi anlaşılması konusunda bütün titizliği göstermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in (a.s) ahirete irtihalinden sonra ilk olarak Hz. Ebû Bekir (r.a) döneminde mushaf haline getirilmiştir. Hz. Osman (r.a) döneminde de istinsah edilerek üzerinde farklı görüşler bulunsa da biri Medine'de kalmak üzere diğerleri Kûfe, Şam, Basra, Mekke, Bahreyn, Yemen gibi belirli bölgelere gönderilmiştir. Daha sonra dönemin devlet başkanları rehberliğinde yanlış okunmasının önüne geçilmek üzere harflere noktalama ve harekeleme işaretleri yapılmıştır. Zamanla lafız ve mana bütünlüğünün sağlanması, mana ifsadının önüne geçilmesi için vakf, vasl, ibtidâ alanında çalışmalar yapılmış, kıraat âlimleri tarafından durak ve secavendler belirlenmiştir.

Kıraat ilminin önemli bir dalı olan vakf ve ibtidâ konusunda yapılmış çalışmalar kapsamında ele alınan vasl ve vakf hususunun kıraat ve tefsir yönüyle incelenmesi, araştırmamızın temel konusudur. Vasl ve vakfin teorik boyutu ve tefsir ilminde anlam üzerindeki etki boyutu çalışmamızın temel konusudur.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu ilk günden bugüne Müslümanların en önemli iştiğal alanı ve meşguliyet kaynağı olmuştur. Kıraat âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin farklı okuyuşları üzerinde durmuş ve nasıl okunması gerektiği hususunda görüş beyân etmişlerdir. Tefsir âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'de murad edilen mananın anlaşılması için sûreler arası ve âyetler arası bağlamı inceleyerek kabiliyetleri ve idrakleri nispetinde onu yorumlamışlardır. Kıraat ilmi, okuyuş hususundaki ihtilafları ve kelimelerin eda keyfiyetini incelemiştir. Kıraat ilminin temel konularından biri olan vakf, ibtidâ ile birlikte değerlendirilmiş ve bu ikisi

bağlamında vasl ele alınmıştır. Zamanla vakf ve ibtidâ, kıraat ilminin bir alt dalı haline gelerek bu yönde pekçok çalışma yapılagelmiş bu alanda eserler telif edilmiştir.

Vakf ve ibtidâ ilmi ile ilgili pek çok çalışmalar yapılmıştır. Ancak vasl ve vakf hususunda müstakil bir çalışmaya rastlanılmadığından vasl ve vakfın birlikte değerlendirileceği bir çalışma yapmak uygun görüldü. Bu araştırmamızda, dil, tefsir ve kıraat yönünden incelenecek olan vasl ve vakf mevzusunu kıraat ve tefsir âlimlerinin değerlendirmeleri doğrultusunda araştırmak amaçlandı. İlk günden bugüne kıraat ve tefsirlerde vasl ve vakf hususu ile ilgili yapılan yorumların geçen zaman diliminde herhangi bir farklılık arz edip etmediği ortaya koymaya çalışılacaktır.

Araştırmamız, kıraat ilminin temel konularından biri olan vasl ve vakfi, kıraat ve tefsir âlimlerinin temel prensipleri ışığında inceleyip buna dair görüşlerini örnekler eşliğinde tespit edip ortaya koyma açısından önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmanın genel mahiyetini, kıraat ve tefsir âlimlerinin değerlendirme ve yorumları doğrultusunda Mekkî ve Medenî sûrelerde vasl ve vakfın anlama etkisi oluşturacaktır. Bunun yanında vakf ve ibtidâ âlimlerinin çoğunluğunun lafız ve manayı dikkate alarak tasnif ettikleri vakf çeşitleri çalışmamızın kapsamında olacaktır. Mekkî ve Medenî sûrelerden üçer tane belirleyip vasl ve vakf olgusu tüm yönleriyle bu sûrelerde incelenecektir. Mekkî sûrelerden A'râf, En'âm ve Yûnus; Medenî sûrelerden Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleri incelenecektir. Bunun için ilk olarak vakf ve ibtidâ konusunda yazılmış müstakil eserlerde, bu sûrelerin vasl ve vakf hususlarına etki eden kıraat farklılıklarının söz konusu olduğu âyetler tespit edilip âlimlerinin ilgili kısımla alakalı yorumları tahlil edilecektir. Bu husustaki tespitlerimizde ekseriyetle müteahhirun âlimlerinin eserleri esas alınacaktır. Bunun yanında son dönemde yazılmış kaynaklara da müracaat edilecektir.

Çalışmamızda rivâyetleri aktarma yoğunluğu sebebiyle Taberî ve İbn Kesîr'den, dirâyet ve rivâyet boyutu olduğu için Râzî'den, mananın ahkâma etkisini incelediği için Kurtubî ve Nesefî'den; kelimelerin gramatik yapıları üzerinde özenle durduğu ve belâgat nüktelerini güzel bir üslupla işlediği için Zemahşerî'den istifade

edilecektir. Âyetlerin meâlleri için ise Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâl'i kullanılacaktır.

Çalışmamızda ele alacağımız vakf ve ibtidâ konusunda telif edilmiş kaynakların başlıcaları şunlardır: İbnü'l-Enbârî (ö.328/940), *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*; ed-Dânî (ö. 371/981), *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*; Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*; Uşmûnî (ö. 838/1435), *Menâru'l-Hüdâ fi Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*. İnceleyeceğimiz tefsir kaynaklarının başlıcaları şunlardır: Taberî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*; Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*; Neseî (ö. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*; İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*; Razî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*; Zemahşerî (ö. 530/1144), *el-Keşşâf*.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAAT İLMİNDE VASL VE VAKFIN TANIMI, ÖNEMİ VE KURALLARI

Bu başlık altında vasl ve vakfın tanımı, önemi ve kuralları verildikten sonra yapılış amaçlarına göre genel vakf türlerinden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra lafız ve mana bütünlüğünü muhafaza etmek üzere âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri vakf çeşitleri telif edilen eserlerde taksim edildiği şekli ile ele alınacaktır.

1.1. Kıraat İlminde Vasl ve Kuralları

1.1.1. Vaslın Tanımı ve Önemi

Lügatte, vasıl “*vasl*”, ayırmak ve terk etmenin zıddı olarak bir şeyin diğer bir şeye ulaşması bağlanması, bitişirmek, iki şeyi birbiri ardına getirmek, birleştirmek ulamak gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹ İbn Seyde ise vaslın, ayırmanın karşıtı olduğunu, bir şeyi diğerine vasl etmenin onu diğerine ulaştırmak anlamına geldiğini “*Tevâsul*”ü ise ilişkiyi kesmenin zıddı olarak ifade etmiştir.² Hadîs-i şerifte ise ömrünü uzatmak isteyen sıla-i rahim bağıni bitişirsin yani koparmasın buyurulmuştur.³ İbnü'l-Cevheri (ö. 400/1009) ise “*vesile*”, verimli, bol yeşillik ve geniş arazi anlamında; “*vesâil*”, desenli Yemen elbisesi anlamında kullanılmıştır. Hadîs-i şerifte “Saça takma saç ekleyen ve ekleten kadına Allah (c.c) lanet etsin” buyurulmuştur.⁴ Burada ilave, birleştirme manasında kullanılmıştır. Devenin arkası ile uyluğu arasına da “*mevsîl*” denilmiştir.⁵ Burada da aynı şekilde iki şeyi birleştirme manasında kullanılmıştır. İstilahta ise “*vasl*” Kur’ân-ı Kerîm okunurken bir kelimeyi ardından gelen diğer kelimeye nefesi ve sesi kesmeden bağlamak anlamında bir kıraat terimidir.⁶

Kur’ân-ı Kerîm’i okumanın maksadı, murad edileni anlamak, tefekkür ve tedebbür etmek, Allah’ın (c.c) bizden istedikleri üzerinde düşünmektir. O’nu doğru

¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu'l-Arab*, C. IX, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003, ss. 320-324.

² Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, C. IX, ss. 320-324.

³ Buhârî, *Libâs*, 83.

⁴ Buhârî, *Edeb*, 10.

⁵ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhu Tâcül-Lüğa ve Sihâhu'l 'Arabîyye*, Ahmed Abdülgafûr Attâr (thk.), C. V, Dâru'l-İlmu'l-Melâyîn, Beyrut 1979, ss. 1842-1843.

⁶ Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 461.

anlamanın yolu mana ve lafız bütünlüğünü koruyarak sahih bir şekilde tilâvet etmekten geçer. Allah (c.c) bunu Kur'ân-ı Kerîm'de *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* "Kur'ân-ı ağır ağır, tane tane oku"⁷ şeklinde ifade etmiştir. Kıraat âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'i tertîl ve tedebbür ile az okumanın hızlı ve çok okumaktan daha efdâl olduğunu ifade etmişlerdir.⁸ Bütün bunlardan hareketle Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mana bütünlüğünü muhafaza etmek, anlam karmaşasının önüne geçmek ve mananın ifsâd edilmesinden kaçınmak adına vasl büyük bir önem arz etmektedir.

1.1.2. Vaslın Kuralları ve Hükümü

Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri ve harfleri vasla göre harekelenmiştir. Hareke ve seslendirme şekli bilinse bile kurallara uygun biçimde bitleştirilmezse Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet hatalı olmaktadır. Dolayısıyla anlam da hatalı ve eksik olur. Âyet sonlarını ve secâvendleri kendinden sonra gelen kelimeye bitştirirken son harfin harekesini bilmek, doğru vasl etmek açısından çok önemlidir. Vaslı doğru yapabilmek için vasledilen kelimenin son harfinin harekesinin ve kendisine vasledilen kelimenin ilk harfinin ne olduğuna hâkim olunmalıdır. Bu ilk harfin hemze yahut hemze dışında bir harf mi olduğu da iyi bilinmelidir. Şayet hemze ise bunun da vasl hemzesi mi yoksa kat' hemzesi mi olduğu ve geçişte hangi tecvit kurallarının uygulandığı bilgisine sahip olunmalıdır. Bir kelime kendinden sonrasına vasledilirken belirli kaidelere göre yapılır. Şimdi bunları özetle açıklayalım.

a) Birinci kelimenin son harfi, ikinci kelimenin ilk harfi harekeli olursa yahut iki kelimedenden birinin son harfi harekeli diğeri sâkin olursa buldukları hareke üzere vasledilir. *مَتَاعَ الْحَيَاةِ يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا* وَ لِلَّهِ لَا يَهْدِي⁹ örneklerinde olduğu gibi.

b) Birbirine vasledilen iki kelimenin sâkin olması halinde iki şekilde okunması mümkündür. Birincisi iskât (harfi düşürme) ikincisi tahrîk (harfi harekeleme) şeklindedir. İskât, vasl edilen birinci kelimenin sakin olan son harfi med harflerinden biri olursa uzatılmadan harf iskât edilerek ikinci kelimeye vasledilir. *إِهْدِنَا* فَاتَّقُوا النَّارَ⁹ örneklerinde olduğu gibi. Ancak bu kaidenin bir istisnası vardır. Vasledilen birinci kelimenin son harfi mütekellim "ي"si ise hareke verilerek vasledilir. *بَلَّغْنِي* الْكَبِيرُ⁹ örneğinde olduğu gibi. Tahrîk, vasledilen kelimelerden birincisinin sâkin olan son

⁷ Müzzemmil, 73/4.

⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, Halid Hasan Ebü'l Cud (thk.), C. II, Dâru'l-Muhsin, Cezair 2016, s. 24.

⁹ Alican Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, ss. 131-132; Ömer Kara, *Kur'ân Fonetigi Tilâvet Sanatı*, Bilge Adamlar, İstanbul 2012, ss. 145-146.

harfi med harflerinden biri değil ise hareke verilerek vasledilir. لَكِنَّ الرَّسُولَ وَ بَشَرٍ, لَكِنَّ الرَّسُولَ عَنِ الْمُنْكَرِ الْمُؤْمِنُونَ örneklerinde olduğu gibi. Bir hususa daha dikkat çekmekte yarar vardır. Tenvîn, esasında sâkin “ن” olarak kabul edildiği için sonu tenvîn olan bir kelime sonrasına vasledilirken kesra harekesi verilerek vasledilir. هُمْزَةٌ لَمْزَةٍ الَّذِي örneğinde olduğu gibi.¹⁰

Yapılan araştırmalar neticesinde Kur’ân-ı Kerîm’in belâgatının vasl ve vakf ile kuvvetli bir şekilde irtibatlı olduğu bilgisine ulaştık. Buna göre iki veya daha fazla cümle arasında lafız ve mana cihetiyle veya yalnızca mana cihetiyle irtibat devam ediyorsa kesinlikle vasledilmesi gerekir. Aksi takdirde maksadın dışına çıkılmış ve anlam bozulmuş olur. Bu da Kur’ân-ı Kerîm için söz konusu edilemez.

1.1.3. Vasl Hemzesi

Vasl hemzesi, geçiş halinde okunmayarak önceki kelimeyi sonrasında gelen kelimeye bitişiren hemzedir. İmlada var olup telaffuzdan düşen hemzedir. Ancak ibtidâda yazılır ve okunur. Kelimenin başındaki sakin harfin okunmasının imkânsız oluşundan bu şekilde isimlendirilmiştir. Vasl hemzesi harf, fiil ve isimlerde bulunur. اِثْنَتَيْنِ اِمْرًا, اِثْنَتَيْنِ اِمْرًا, اِثْنَتَيْنِ اِمْرًا, اِثْنَتَيْنِ اِمْرًا kelimelerin hemzesi, lâm-ı ta‘rif’in hemzesi, sülâsî fiillerin emr-i hâzırları, if‘âl bâbı dışında sülâsî mezîd bâbların ve hemze ile başlayan rubâî mezîdlerin mâzî fiil, mastar ve emr-i hâzırların başındaki hemzeler vasl hemzesidir. Vasl hemzelerinin harekesi ekseriyetle esredir. Sülâsî fiillerin birinci ve beşinci bâblarının emr-i hâzırlarının hemzesi اِحْسُنْ اَكْتُبْ ötre, harf-i ta‘rif’in hemzesi اَسْمَاءُ اَبْنَاءُ kelimelerinin hemzeleri üstündür.¹¹

1.1.4. Nahiv ve Belâgat’te Vasl Kavramı

Vasl aynı zamanda bir nahiv ve belâgat ilmi kuralı ve meâni terimidir. Ancak belâgat ilminde vasl, “fasl” ile birlikte anılırken kavramsal açıdan fasl, vasl ve vakf olgusunu inceleyen kitapların içindekiler kısmında yer almadığı görülmektedir. Bu lafız kıraat ve nahiv âlimlerinin, söz konusu alan çerçevesinde kullandıkları ıstılâhî kavramların bir parçası da değildir. Belâgat âlimlerinin bu lafzı kullandıklarını görüyoruz. Fakat kıraat ve nahiv âlimleri mevzuyu açıklarken “vasl” lafzını

¹⁰ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, ss. 131-132; Kara, *Kur’ân Fonetigi Tilâvet Sanatı*, ss. 145-146.

¹¹ Nihat Temel, *Kur’ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 191; Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, ss. 278-279; İsmail Durmuş, “Hemze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 193.

kavramsal anlamıyla kullanmaktadırlar. Secâvendî “vasl” lafzını ıstılâhî anlamında kullanmıştır. Secâvendî (اِنَّكُمْ عَائِدُونَ)¹² âyetinde vaslın caiz olmadığını açıklama sadedinde şunları söylemiştir: Şayet bu âyet (يَوْمَ تَبْطِشُ) âyetine vasledilirse anlam “Sizi yakalayiverdiğimiz gün, siz küfre döneceksiniz” şeklinde olur. Buradaki “gün” ifadesi Bedir günü veya kıyamet günüdür. Her iki durumda da yukarıdaki anlamı vermek imkânsızdır. Âlimler fasıl kavramı yerine vakfi kullanmaktadırlar. Bu iki olguyu açıklamaya geniş yer verenler belâgat âlimleridir ve bu âlimler vasl ve faslın birer ilim olduğunu söylemektedirler. Cümlelerin ya bir kısmının diğer kısmına atfedilmesi gerektiğini ya da atıf olmaksızın cümlelerin birbiri peşi sıra dağınık halde getirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Konuya dair şöyle de denmiştir: O, atıf yerlerini, bağımsız cümleleri bilmek ve atıf harflerinin yerlerine nasıl yerleştirileceğini, ihtiyaç yoksa neden konulmaması gerektiğini bilmektir. Meâni âlimlerinin çoğunluğuna göre vasl, bir cümleyi sonraki cümleye atıf harfiyle bağlamak, fasl ile bu atıfı terk etmektir. Vasl, bir veya daha fazla cümlelerin aralarında lafız veya mana bakımından bir bağ bulunması durumunda veya olası bir anlam karışıklığının giderilmesi, şüphe ve yanlış ihtimalinin bertaraf edilmesi için başka bir cümleye sadece “vâv” harfi ile atfedilmesidir. Buna لَا وَ اَيَّدَكَ اللهُ “Hayır, öyle değil; Allah seni güçlendirsin” cümlesi örnek verilebilir. Burada “vâv” harfi kaldırılıp لَا اَيَّدَكَ اللهُ şeklinde fasıl yapıldığı durumda muhatap “Allah seni güçlendirmesin.” şeklinde kendisi için beddua yapıldığı zannına kapılabilir. Fasla gelince o, atfın ya her iki cümlede birbirinden bağımsız veya bağımsız olma konumunda olduklarından terkedilmesidir. Zira aralarında ne lafız ne de mana bakımından bir bağ vardır.¹³

Belâgat âlimleri vaslı şu üç kısım ile sınırlandırmışlardır: a) Şayet bir cümle diğerinden sonra gelir ve birincinin i‘raptan mahalli bulunur ve ikinci cümlelerin ona hükümde ortak olması amaçlanırsa bu durumda ikinci cümlelerin tam olarak birincisine “vâv” harfiyle atfedilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Tıpkı i‘rab hükmünde ortak olduklarından müfredin müfrede “vâv” harfi ile atfedilmesinde olduğu gibi. Örneğin: “Ali söyler ve yapar” cümlesinde “söyler” mübtedânın haberi olduğundan ref mahallindedir. Aynı şekilde “yapar” kelimesi de ona ma‘tûf olup, mübtedânın ikinci haberi olduğundan “söyler” kelimesine ref mahallinde olma noktasında

¹² Duhân, 44/15.

¹³ İsmail Durmuş, “Vasl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 537; Necdet Çağır, *Kıraat Olgusu Çerçevesinde Kur’ân’ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2002, ss. 170-171.

ortaktır. Bunu Kur’ân-ı Kerîm üzerinden izah etmek gerekirse وَاللَّهُ يَبْضُ وَيَبْصُطُ وَالْيَهُ وَاللَّهُ يَبْضُ وَيَبْصُطُ وَالْيَهُ وَاللَّهُ يَبْضُ وَيَبْصُطُ وَالْيَهُ “Allah (rızkı) daraltır ve genişletir. Ancak O’na döndürüleceksiniz.”¹⁴ Burada اللَّهُ lafzı mübtedâ يَبْضُ haberdir. Haber olması hasebiyle ref mahallindedir. Aynı şekilde يَبْصُطُ kelimesi de ona ma’tûf olup mübtedânın ikinci haberi olduğundan birinci mübtedâyâ ref mahallinde olma noktasında ortaktır.¹⁵

b) Her iki cümle de hem lafız hem de mana bakımından veya sadece mana bakımından haberî ya da inşâ cümlesi olma noktasında ittifak eder. Ortada iki cümleyi birbirinden ayırmayı gerektirecek bir neden bulunmaz ve her ikisi arasında mana açısından tam bir uyum bulunması halinde وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ “Hak geldi bâtil zail oldu.”¹⁶ âyetinde olduğu gibi her iki cümlelerin de hem lafız hem de mana bakımından haberî cümle olmalarıdır. Aynı şekilde cümlelerin her ikisi de lafız ve mana bakımından haberî cümle olmada birbiriyle uyumludurlar. إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ “İyiler nimetler içerisinde, günahkârlar ise cehennemdedirler.”¹⁷ Aynı durum bu âyette de söz konusudur. Bu iki cümle hem lafız hem mana bakımından haberî cümledir. Aralarında birinin diğerine atfedilmesini gerektiren uyum mevcuttur ve bunu engelleyecek herhangi bir mani de söz konusu değildir. Bundan dolayı görüldüğü üzere vasl edilmişlerdir. “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”¹⁸ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا “Yiyin için fakat israf etmeyin!”¹⁹ Bu âyetlerde olduğu gibi her iki cümlelerin hem lafız hem de mana bakımından inşâ cümlesi olması hasebiyle de birinin diğerine atfedilmesini engelleyecek herhangi bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle birbirine vasl edilmiştir. Sadece mana bakımından inşâ cümlesine de şu âyeti örnek verebiliriz. وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا “Hani biz, İsrâil oğullarından Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz ve anne babaya iyilik edeceksiniz diye söz almıştık.”²⁰ Sonraki cümle mana açısından inşâ cümlesi olduğu için vasla engel bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle vasledilmiştir.²¹

¹⁴ Bakara, 2/245.

¹⁵ Münir Sultan, *el-Fasl ve'l-Vasl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1983, s. 171; Muhammed Salim Muhaysîn, *el-Keşf an Ahkâmi'l-Vakf ve'l-Vasl fi'l - 'Arabiyye*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, s. 200.

¹⁶ İsrâ, 17/81.

¹⁷ İnfîtâr, 82/13-14.

¹⁸ Nisâ, 4/36.

¹⁹ A'râf, 7/31.

²⁰ Bakara, 2/83.

²¹ Sultan, *el-Fasl ve'l-Vasl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 171; Muhaysin, *el-Keşf an Ahkâmi'l-Vakf ve'l-Vasl fi'l - 'Arabiyye*, s. 200.

c) İki cümle arasında hem lafız hem mana ya da sadece mana yönünden irtibat olması halinde ve faslı gerektiren unsurlardan hiçbirinin bulunmaması durumunda iki cümle arasında şüphe ve yanılma durumunu ortadan kaldırmak maksadıyla vasl yapılır. Faslı gerektiren durumlar “kemâl-i inkitâ’, kemâl-i ittisâl, şibh-i kemâl-i inkitâ’, şibh-i kemâl-i ittisâl” gibi unsurlardır. Söz konusu duruma yukarıda verdiğimiz bir örneğe benzer bir örnek vermenin faydalı olduğu kanaatindeyiz. لَا وَعَافَاكَ اللَّهُ “Hayır, öyle değil; Allah sana afiyet versin.” Şayet “vâv” harfi kaldırılıp لَا وَعَافَاكَ اللَّهُ şeklinde fasledilerek ifade edilirse muhatap bunu “Allah sana afiyet vermesin” şeklinde beddua olarak anlayabilir.²²

1.2. Kıraat İlminde Vakf ve Kuralları

1.2.1. Vakfın Tanımı ve Önemi

Vakf, (وقف) kökünden türetilmiş mastar bir kelime olup sözlükte durmak, durdurmak, bir yerde beklemek, oturmanın zıddı olarak ayakta dikilmek, hapsetmek, alıkoymak, kelimeyi sonrasında gelen kelimedenden ayırmak, kelimeyi harekeden ayırmak gibi anlamlara gelir.²³ İbn Manzûr bir kişinin bir yerde ayakta durduğunu şöyle “وقف بالمكان وقفة و وقفا” ifade etmiştir.²⁴ Terim olarak vakf, lafız ve manayı dikkate alarak kıraate devam etmek niyeti ile kelime üzerinde sesi ve nefesi bir süreliğine kesmek şeklinde ifade edilir.²⁵ Bu anlamlar doğrultusunda vakf Kur’ân-ı Kerîm’de üç ayrı sûrede dört âyette geçmektedir: “وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ” Zalimler Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman hallerini bir görsen!²⁶ “وَقِفُّهُمْ” “وَلَوْ” “إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ” Onları tutuklayın çünkü onlar (zalimler) sorguya çekileceklerdir.²⁷ “وَلَوْ” “تَرَىٰ إِذِ وَقِفُوا عَلَى النَّارِ” Ateşin karşısında durdurulup da “ah keşke dünyaya tekrar döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak dedikleri vakit hallerini bir görsen!²⁸ “وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ وَقِفُوا عَلَى رَبِّهِمْ” Rablerinin huzurunda durduruldukları vakit hallerini bir görsen!²⁹ İbnü’l Cezeri’nin vakfı tanımlaması ise

²² Sultan, *el-Fasl ve'l-Vasl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 171. Muhaysin, *el-Keşf an Ahkâmi'l-Vakf ve'l-Vasl fi'l-'Arabiyye*, s. 200.

²³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, C.IX, ss. 378-380.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, C.IX, ss. 378-380; Ebü'l Hasan Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerif Hanefi Cürçani, *Kitâbu't- Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 253; Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, c. 42, s. 462.

²⁵ Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, c. 42, s. 463.

²⁶ Sebe', 34/31.

²⁷ Sâffât, 37/24.

²⁸ En'âm, 6/27.

²⁹ En'âm, 6/30.

”الوقف عبارة عن قطع الصوت على الكلمة زما يتنفس فيه عادة بنية استئناف القراءة“ şu şekildedir: Vakf, adet olduğu üzere kelime üzerinde kıraata başlamak niyetiyle nefes almak suretiyle bir süre sesi kesmekten ibarettir.³⁰

Genel kabule göre vakfın tanımı bu şekilde olmakla beraber aynı zamanda lafız ve manaya uygun bir şekilde nerede durulacağını bilmek de vakftır. Lafız ve manayı dikkate alarak kıraat esnasında durmak beraberinde kıraate başlamayı ve devam etmeyi getirir. Bu bağlamda vakf, ibtidâyla birlikte bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Öyleyse vakf ve ibtidâyı, anlam ve lafzın uygun olduğu yerde durup kıraati kestikten sonra tekrar uygun olan yerden kıraate başlamak olarak tarif edebiliriz. Bu, Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câzının ortaya çıkması ve murad edilen mananın doğru anlaşılması açısından çok mühim bir husustur. Konuyla doğrudan bağlantılı olmasa da Kur’ân-ı Kerîm’in tertîl üzere ağır ağır okunmasının “وَرَتَّلْنَا، وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا”³¹ ve anlaşılmasının “وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ”³² istenmesi bu ilmin önemini ortaya koymaktadır. Bu da Kur’an-ı Kerîm’in bu ilme kaynaklık ettiğini göstermektedir. Hz. Ali (r.a) yukarıdaki iki âyette zikredilen “tertîl” kelimesini şöyle izah etmiştir: “Tertîl, harfleri sıfat ve mahreçleriyle okumak ve vakf yerlerini bilmektir.”³³ Ümmü Seleme (ö. 62/681) validemize Hz. Peygamber’in (a.s) kıraati sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Rasûlullah Kur’ân-ı Kerîm’i okurken âyet sonlarında dura dura ve tane tane okurdu.”³⁴

1.2.2. Vakfın Çeşitleri

Vakflar, yapılış durumuna göre çeşitli taksimlere tabi tutulmuşlardır. Vakf ilmiyle iştilal etmiş âlimler vakf taksimi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları vakfın dört; bazıları üç; bazıları ise iki çeşit olduğunu söylemişlerdir.³⁵ Bu başlık

³⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II. s. 81.

³¹ Müzzemmil, 73/4; el-Furkân, 25/32.

³² Bakara, 2/221, 242, 266; Âl-i İmrân, 3/118.

³³ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd*, Gânim Kaddûrî el-Hamad (thk.), Müessesetu’r Risâle, Beyrut 1986, s. 60; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, ss. 26-56.

³⁴ Tirmîzî, *Fezâilu’l Kur’ân*, 23; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî el-Mervezî, *Müsned*, VI, 302, Şeyh Ahmed Şakîr (mhk.), C.XIV, Dâru’l-Hadîs, Kahire 2012, s. 281; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 58.

³⁵ Osman b. Said b. Osman Ebû Amr ed-Danî, *el-Muktefa fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (thk.), Dar’ul Ammâr, Ammân 2017, s. 7; el-İmam Ebu Bekr Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Bessar b. Hasan İbnü’l-Enbarî, *İzahu’l-Vakf ve’l-İbtidâi fi Kitabillahi Azze ve Celle*, Şeyh Abdurrahim Tarhuni (thk.), Dâru’l-Hadîs, Kahire 2007, s. 102; Ahmed b. Muhammed b. Abdulkerim el-Uşmunî, *Menâru’l-Hüdâ fi Beyani’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, Şeyh

altında vakf çeşitlerine genel olarak değinilecektir ve bu sahada eser yazmış müelliflerin vakf ile ilgili taksimleri ele alınacaktır.

1.2.2.1. Vakf Çeşitleri

a) Vakf-ı İzturârî

Kur'ân-ı Kerîm'i okuma esnasında nefesin yetmemesi, unutma vb. durumlar gibi meydana gelen zarûrî bir sebepten ötürü yapılan vakfa “vakf-ı ızturârî” denir. Bu şekilde yapılan vakfa lafız ve mana bütünlüğünü bozacak bir durum söz konusu değilse üzerinde vakf yapılan kelime ile okumaya devam edilir. Şayet lafız ve mana bütünlüğünü bozacak bir durum varsa üzerinde vakf yapılan kelimenin öncesinden başlanarak okumaya devam edilir.³⁶

b) Vakf-ı İhtiyârî

Herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın isteğe bağlı olarak vakf yapmak kastı ile yapılan vakfa “vakf-ı ihtiyârî” denir.³⁷

c) Vakf-ı İntizârî

Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet eden kimsenin bir kelime üzerinde çeşitli rivâyetleri cemedip başka bir rivâyeti ona atfetmek için yapılan vakfa “vakf-ı intizârî” denir.³⁸

d) Vakf-ı İhtibâriyye

Bu vakfa, bir kimsenin bir hocanın huzurunda tilâvet ederken okuyuşunu test etmek, kıraat bilsini ölçmek ve yaptığı vakfi niçin yaptığını anlamak için bu isim kullanılmaktadır. Bu vakfa “imtihan vakfi” da denilmektedir.³⁹

1.2.2.2. Lafız ve Mana Bütünlüğü Açısından Vakf Çeşitleri

1.2.2.2.1. Secâvendî'nin Taksimi

Secâvendî, vakf ve ibtidâ ilminde temayüz etmiş ve bugün elimizde bulunan okuduğumuz mushaftaki vakf yerlerini bazı remzlerle belirleyen ve sistemleştiren bir kıraat ve tefsir âlimidir. Asıl adı şöyledir: Ebu Abdullah Muhammed b. Tayfûr el-

Abdurrahim Tarhuni (thk.) Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008, s. 25; İbnü'l-Cezeri, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, s. 177.

³⁶ Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, s. 65.

³⁷ Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, s. 66.

³⁸ Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, s. 66.

³⁹ Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, s. 66.

Gaznevî es-Secâvendî. Kaynaklarda doğum yeri, doğum zamanı ve hayatı ile ilgili yeterli bilgiye rastlanılmamaktadır. Aynı şekilde kimden ders aldığına kimlere ders verdiğiğine dair bilgiye de rastlanılmamaktadır. Zehebî şöyle bir ifade kullanmıştır: “Kimden okuduğunu ve kimi okuttuğunu bilmiyorum.” Fakat Gazneye nisbeti nedeniyle Gaznevî ve Gaznenin bir kasabası olan Secâvend’e nispetle de Secâvendî denilmiştir.⁴⁰ Hayatı hakkında sınırlı bilgi olmasına rağmen eserleri sonraki dönemlere intikal eden ve sonraki dönemlere kaynaklık eden bu âlimin V. asrın sonlarında yahut VI. asrın ortalarında yaşadığı söylenmektedir. Secâvendî, genel kaideler üzerinden hareketle vakfi beş mertebede değerlendirmiştir. Vakf-ı lâzım, vakf-ı mutlak, vakf-ı caiz, vakf-ı mücevvez livechi ve vakf-ı murahas zarufi şeklindedir.⁴¹

a) Vakf-ı Lâzım

Vakf-ı lâzım, “ما لو وصل طرفاه غير المرام و شنع معنى الكلام” Vasl edildiğinde murad edilen anlamın dışına çıkıldığına, mananın bozulacağına ve muhakkak vakf edilmesi gerektiğine işaret eden bir vakftir. Vakf-ı lâzımın remzi “م” harfidir. Zikredilen şu örnekte olduğu gibi vakfedilmesi gereken yerde vasledilirse anlamın nasıl bozulduğunu görmekteyiz. “فَقَوْلٌ عَنْهُمْ” “Onlara yüz çevir”⁴² üzerinde muhakkak vakfedilmesi gerekir. Şayet عَنْهُمْ üzerinde vakfedilmeyip devamında gelen يَوْمَ يَدْخُ kelimesine vasledilirse bu durumda kendisine vasledilen kelime فَقَوْلٌ kelimesine zarf olur. Zarf olunca anlam şu şekilde değişmektedir: Sûr’a üfürüldüğü gün onlara yüz çevir. Ancak böyle bir anlam verilmesi mümkün değildir.⁴³

b) Vakf-ı Mutlak

Vakf-ı mutlakın remzi “ط” harfidir. ما يحسن الابتداء بما بعده كالاسم المبتداء به Kendisinden sonrası ile başlamanın güzel olduğu bir vakftir. Tıpkı mübtedâ bih gibidir. “كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا نَدَعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ” “Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir.”⁴⁴ Bu âyet-i kerîmede olduğu gibi lafız

⁴⁰ el-İmam Ebu Abdullah Muhammed b. Tayfûr Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Idî (mhk.), C. I, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994, ss. 43-44.

⁴¹ Tayyar Altıkulaç, “Secâvendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 268.

⁴² Kamer, 54/6.

⁴³ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 62.

⁴⁴ Şûrâ, 42/13.

tamamlandığı için kendisinden sonrası ile başlamak güzeldir. Bir başka deyişle kendisi ile başlanan kelime, başında “س” harfiyle birlikte isti’nâf fiili gibidir. Şu âyetlerde olduğu gibi: سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا، سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ: 45 Yahut kendisi ile başlanan kelime, başında “س” harfi olmadan isti’nâf fiili gibidir: وَعَدَّ اللَّهُ بِعَبْدُوْنِي لَا يُشْرِكُونَ بِئِذَا شَاءَ 46 Bahsi geçen âyetler lafız olarak tam olmakla beraber ibtidâ cümlesi gibi kendileri ile başlanması güzel görülmüştür.⁴⁷

c) Vakf-ı Câiz

Vakf-ı câizin remzi “ج” harfidir. فما يجوز فيه الوصل والفصل لتجاذب الموجبين من İki taraf arasında vaslı ve faslı gerekli kılan nedenler dolayısıyla vasletmenin ve fasletmenin de caiz olduğu bir vakftir. وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ...Senden önce indirilene iman ederler ve ahirete kesin olarak inanırlar.”⁴⁸ Bu âyette vakf-ı câizden sonra gelen “atıf vâvı” vasletmeyi gerektirmektedir. Aksi takdirde mef’ûl fiile takdim edilip cümlenin intizamını değiştirmiş, bağlantısını kesmiş olur. Takdiren şu şekildedir: “وَيُوقِنُونَ بِالْآخِرَةِ” Meselâ şu âyet de قَالَوا أَنْجَعُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا “Dediler ki orada fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?”⁴⁹ hem fasletme hem de vasletme durumuna örnek verilebilir. Buradaki vakf-ı câiz, sonrası ile sorunun tamamlanması hasebiyle fasletmeyi gerektirmektedir. Ayrıca kendisinden sonra gelen وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ ifadesindeki “vâv” harfinin hâl olması ihtimaliyle de vasletmeyi gerektirmektedir.⁵⁰

d) Vakf-ı Mücevvez Livechi

Vakf-ı mücevvezin remzi “ز” harfidir. Secâvendî bu vakfa dair herhangi bir tanımlama yapmadan konuyu örneklerle izah etmiştir. أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ. “İşte onlar, ahiret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir.”⁵¹ Bu âyette vakf-ı mücevvezden sonra gelen cümlenin başındaki “ف” harfi, hakikatte ceza ve cevap ifade etmese de ta’kibiyye olması hasebiyle ceza ve cevap manasını tazammun eder. Bu durumda vasletmek gereklidir. Diğer taraftan

⁴⁵ Bakara, 2/142; Talâk, 65/7.

⁴⁶ Nûr, 24/55; Rûm, 30/6; Fetih, 48/23; Ahzâb, 33/38-62; Ğafir, 40/85.

⁴⁷ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, ss. 116-117.

⁴⁸ Bakara, 2/4.

⁴⁹ Bakara, 2/30.

⁵⁰ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, ss. 128-129.

⁵¹ Bakara, 2/86.

isti'nâfiye olması hasebiyle de fasletmeyi gerekli kılar. فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَهُ. “Bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın laneti böylece inkârcıdır.”⁵² Secâvendî, bu âyette vakf-ı mücevvezden sonra gelen “ف” harfinin cevap ve ceza anlamının vasl için daha kuvvetli olduğunu, diğer yönden isti'nâfiye olarak düşünüldüğünde fasla cevaz verilebileceğini ifade etmektedir. Ancak faslın vasla göre daha zayıf olduğunu da belirtmektedir.⁵³

e) Vakf-ı Murahhas Zarûraten

Secâvendî vakf-ı murahhası “ص” harfi ile göstermiştir. Secâvendî bu vakfi aralarındaki bağlantı dolayısıyla öncesinin sonrasından ayrılmayacağını, bunun yanında kelamın uzun olması ve nefesin kesilmesi gibi zarûri durumlarda vakfedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Böyle bir durumda vakfedildiğinde sonraki cümlenin anlam bakımından tam olması hasebiyle vakfedilen yerin öncesinden ibtidâ etmeye gerek olmadığını dile getirmiştir.⁵⁴ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ “Rabbiniz ki sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır.”⁵⁵ Secâvendî'ye göre bu âyette وَالسَّمَاءَ بِنَاءً kelimesinde yapılan vakf, vakf-ı murahhastır. Devamında gelen وَأَنْزَلَ kelimesiyle başlayan cümle siyakından başka bir ifadeyle öncesinden kopuk olmadığını, failin öncesinde gizli zamir şeklinde sarih olarak ifade edildiğini ve mefhûmun tam olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

f) Vakf-ı Lâ (Mâ Lâ Yecûz'ul Vakf)

Secâvendî, yaptığı beş tür vakf taksiminden sonra vakf yapılmasının caiz olmadığı vakf türünden bahsetmiştir. Temel bir başlık altında tanımlamamakla beraber vakf yapmanın caiz olmadığı yerlerin çokluğundan bahsetmiştir. Ayrıca söz konusu durumun örneklerinin çok olması dolayısıyla buna değinmek gerektiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle ilk olarak mukaddem yahut muahhar olması farketmeksizin şart ve ceza arasında vakf yapılamayacağını ifade etmiştir. Mukaddeme örnek olarak şu âyeti vermiştir. قَدْ أَفْتَرْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَحِينَا “Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek

⁵² Bakara, 2/89.

⁵³ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 130.

⁵⁴ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 131.

⁵⁵ Bakara, 2/22.

⁵⁶ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 131.

Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz.”⁵⁷ Secâvendî burada *إِنْ عُدْنَا* ifadesinin öncesi ile bağlantılı olduğunu, *أَفْتَرَيْنَا* fiilinin *عُدْنَا* (dönme) şartına bağlı olması hasebiyle burada vakf yapmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Muahhara örnek olarak da şu âyeti vermiştir. “Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁵⁸ Secâvendî burada *فَإِنَّ اللَّهَ* ifadesinin *فَإِنَّ* kelimesinde vakf yapılamayacağını ifade etmiştir.⁵⁹

Secâvendî ikinci olarak mübdel ve bedel arasında vakf yapılamayacağını ifade etmiştir. Şu âyette olduğu gibi *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* “Bizi dosdoğru yola ilet. Nimete erdirdiklerinin yoluna”⁶⁰ Burada *صِرَاطَ الَّذِينَ* ifadesi *الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* ifadesine bedel olduğu için *الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* kelimesinde vakf yapılamaz. Secâvendî bunlara ilaveten mübtedâ ve haber, men‘ût ve ne ‘at başka bir ifadeyle sıfat ve mevsûf, mensûk ve mensûkun aleyh, âmil ve ma‘mûl, müstesna ve müstesna minh arasında vakf yapılamayacağını ifade etmiştir.⁶¹

1.2.2.2. İbnü'l-Enbârî'nin Taksimi

İbnü'l-Enbârî; Arap dili ve edebiyatı, Kur'ân ilimleri ve Hadîs âlimidir. Miladi 8 Ocak 885 yılında Bağdat yakınlarındaki Enbâr'da doğmuştur. Asıl adı: Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940). İlmi çalışmalarını Bağdat'ta yürüttüğü için ona nispetle Bağdâdî diye de anılmaktadır. el-Enbârî bulunduğu ilmî çevreden etkilenmiş, bu sahada üzerinde çalışılan, ehemmiyet verilen her hususa kendisi de ehemmiyet vermiştir. Birçok âlimden dil, lügat, edebiyat, nahiv, şiir, tefsir, hadis ve kıraat dersleri almıştır. Çok güçlü bir hafızaya sahip olduğu söylenmektedir. Ezberinde tefsir, hadis ve şiire dair on üç sandık dolusu kitap miktarınca bilgi bulunduğu birçok âlim tarafından ifade edilmiştir. ed-Dânî, Ebû Ali Tenuhî, Muhammed Ca'fer et-Temîmî âlimlerden bazılarıdır. Aynı şekilde hadis rivâyetinde sika ve sadûk olduğu söylenmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ile istişade dâir üç yüz bin beytin ezberinde olduğu Ebû Ali Karî tarafından ifade edilmiştir. Yine

⁵⁷ A'raf, 7/89.

⁵⁸ Mâide, 5/3.

⁵⁹ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, ss. 132-133.

⁶⁰ Fâtiha sûresinin âyet sayısı hususunda ihtilaf edilmiştir. Şâfiilere göre besmele âyet sayılmıştır. Hanefîler ise besmeleyi âyet olarak değerlendirmemişlerdir. Buna göre zikrettiğimiz âyet numarası 5-6 yahut 6-7'dir.

⁶¹ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C.I, ss. 134-136.

ders imla ettirirken dersi asla defterden yapmadığı hıfzından yaptığı ifade edilmektedir. Hiç evlilik yapmadığı, hayatını ilme adadığı da gelen rivâyetler arasındadır.⁶² İbnü'l-Enbârî, vakfı üç açıdan ele almıştır. Bunlar vakf-ı tâm, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh şeklindedir. Şimdi bunları sıra ile ele alacağız.

a) Vakf-ı Tâm

İbnü'l-Enbârî vakf-ı tâmı, kendisinde vakfetmenin ve sonrasıyla ibtidâ etmenin güzel olduğu vakf olarak tanımlamıştır. Çünkü vakfin yapıldığı yerin sonrası ile bir bağlantısı kalmamıştır. Bu açıdan lafız ve mana tamdır. Şu âyeti bu duruma örnek verebiliriz. “أَوْلَانِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأَوْلَانِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erecek olanlar da onlardır.”⁶³ Burada الْمُفْلِحُونَ kelimesinde yapılan vakf, vakf-ı tâmdır. Çünkü burada vakf yapmak ve sonrasında gelen إِنْ الَّذِينَ كَفَرُوا ile ibtidâ yapmak güzeldir. Görüldüğü üzere mana ve lafız bakımından bir bağlantı bulunmamaktadır.⁶⁴

b) Vakf-ı Hasen

İbnü'l-Enbârî vakf-ı haseni, kendisinde vakfetmek güzeldir ancak sonrasıyla ibtidâ etmek doğru değildir şeklinde tanımlamıştır. “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” Hamd alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”⁶⁵ الْحَمْدُ لِلَّهِ kelimesi üzerinde yapılan vakf hasendir, güzeldir. Ancak رَبِّ الْعَالَمِينَ ifadesiyle ibtidâ etmek kabîhtir. Çünkü lafız tam olsa da sonrasıyla mana bağlantısı olduğu için ibtidâ etmek hoş olmaz. Aynı şekilde بِسْمِ اللَّهِ üzerinde yapılan vakf, hasen olmakla beraber الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ ile ibtidâ etmek doğru olmaz. Çünkü kastedilen mana tamamlanmamıştır.⁶⁶ İbnü'l-Enbârî'nin vakf ve ibtidâ hususunda yazmış olduğu eserinde hasen vakf için hasen, hasen gayri tâm, vakf-ı hasen, gayri tâm vb. ifadeler de kullandığı görülmektedir.

c) Vakf-ı Kabîh

İbnü'l-Enbârî, vakf-ı kabîhi “ليس بتمام ولا حسن” tam ve hasen olmayan vakf şeklinde tanımlamıştır. بِسْمِ اللَّهِ ifadesindeki بِسْمِ kelimesinde vakf yapmak kabîhtir. Çünkü bu durumda neye izafet ettiği bilinmez, mana anlaşılmaz. Aynı şekilde مَالِكِ يَوْمِ

⁶² İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 12-13; Emin Işık, “İbnü'l-Enbârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 24.

⁶³ Bakara, 2/5.

⁶⁴ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 102.

⁶⁵ Fâtiha, 1/2.

⁶⁶ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 102-103.

يَوْمَ الدِّينِ ifadesindeki مَالِكِ kelimesinde vakfetmek kabîh olduğu gibi يَوْمَ الدِّينِ ifadesiyle ibtidâ etmek de kabîhtir. Buna benzer neyin kastedildiği anlaşılmayan mana ve lafız bağlantısı olan bütün yerlerde vakfetmek kabîhtir. Bundan anlaşılıyor ki i'râb bakımından birbiriyle ilişkisi olan kelimeler arasında vakfetmek kabîhtir.⁶⁷

1.2.2.3. Ebû Amr ed-Dânî'nin Taksimi

Ebû Amr ed-Dânî, 371/981 yılında Endülüs'te Kurtuba şehrinde dünyaya gelmiştir. Tam ismi Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân b. Amr'dır. Kurtuba'da doğduğu için oraya nispetle kendisine Kurtubî, babasına nispetle İbnü's-Sayrafî, Dâniye'ye yerleşip hayatını orada geçirip orada vefat ettiği için oraya nispetle de ed-Dânî denilmiş ve bu nisbeyle meşhur olmuştur. Emevîler zamanında âlimlerin ilimleri ile temayüz ettiği bir dönemde on dört yaşında iken ilimle meşgul olmaya başladığını bizzat kendisi ifade etmektedir. Hadis, fıkıh, kıraat, tefsir, meânî ilimleriyle meşgul olup Kur'ân-ı Kerîm kıraatı, rivâyeti ve tefsiri sahasında ün yapmıştır. Ahlakı, ilmî şahsiyeti, takvası, salihliği ve zahidliği ile bilinmektedir. Güçlü bir hafıza, üstün bir zekâ ve sağlam bir anlayışa sahip olduğu söylenmektedir. Yine bizzat kendisi tarafından gördüğü her şeyi yazdığı, yazdığı her şeyi ezberlediği ve ezberlediği hiçbir şeyi unutmadığı ifade edilmiştir.⁶⁸ ed-Dânî vakfı dört kısımda ele almıştır: Vakf-ı tâm, vakf-ı kâfî, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh şeklindedir.

a) Vakf-ı Tâm

ed-Dânî, vakf-ı tâmı, üzerinde durmanın, kendisinden sonrasıyla ibtidâ etmenin doğru ve güzel olduğu vakf olarak tanımlamıştır. Çünkü vakfedilen yerin anlam ve lafız bakımından kendisinden sonrasıyla bağlantısı kalmamış, konu tamamlanmıştır. Bu vakfin, genel olarak kısas sonlarında, âyet başlarında ve fasılalarda olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede şu örnekler verilebilir: وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ifadesinde anlam tamamlanmıştır ve kendisinden sonra gelen إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesi ile ibtidâ etmek doğrudur. وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “O her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁶⁹ ifadesinde yapılan vakf, vakıf-ı tâmdır. Kendisinden sonra gelen وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ “Hani Rabbin meleklere demişti.”⁷⁰ ifadesi ile ibtidâ etmek doğru olanıdır. وَأَنْتَهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “O'na

⁶⁷ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 103.

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. ed-Dânî, *el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 1; Çetin, “Dâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 459.

⁶⁹ Bakara, 2/29.

⁷⁰ Bakara, 2/30.

döneceklerini bilen kimselerdir.”⁷¹ ifadesinde yapılan vakf, vakıf-ı tâmdır. Sonrasında gelen يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ “Ey İsrâiloğulları”⁷² ifadesi ile ibtidâ etmek doğru ve güzeldir. Bütün bu âyetlerde görülen mana ve lafız yönüyle sonrası ile alakasının kalmaması, sözün bitmesidir. Dolayısıyla vakfetmenin doğru olduğu sonrası ile fasıla edilip sonrasından ibtidâ etmenin gerekli olduğu görülmektedir. ed-Dânî buna benzer durumların olduğu yerlerde aynı kaidenin geçerli olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde bir âyette ayrı kişilere ait konuşmaların bittiği yerde de yapılan vakfın vakf-ı tâm olduğunu ifade etmiştir. Meselâ: وَجَعَلُوا أَعْرََّةَ أَهْلَهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ “Halkının onurlu ve şerefli insanlarını zelil hale getirirler. Bunlar da öyle yapacaklardır.”⁷³ Bu âyette أَذِلَّةً ifadesinde Belkıs’ın sözü tamamlanmıştır. وَكَذَلِكَ ile başlayan ifade Allah’a (c.c) izafe edilerek âyet başı olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا “Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra o dost bildiğim kişi beni bu mesajdan saptırmış. İşte şeytan insanı böyle çaresizlik içinde yapayalnız bırakır.”⁷⁴ Zikrettiğimiz âyette إِذْ جَاءَنِي ifadesinde Kureyş müşriklerinden Ubey b.Halef’in (ö. 3/625) sözü bitmiş ardından وَكَانَ ifadesi ile Allah’ın (c.c) sözü başlamıştır. Bu, âyet başı olarak kabul edilmiştir.⁷⁵

b) Vakf-ı Kâfi

ed-Dânî, vakf-ı kâfiyi kendisinde vakfetmenin ve sonrasıyla ibtidâ etmenin uygun olduğu vakf şeklinde tanımlamıştır. Bu tür vakfın yapıldığı yerler sonrasıyla lafız yönüyle değil mana yönüyle bağlantılıdır. حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ “Anneleriniz size haram kılındı.”⁷⁶ وَلَا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ “Kendi evlerinizde yemek yemenizde bir sakınca yoktur.”⁷⁷ الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ “Bugün size temiz ve hoş şeyler helal kılındı.”⁷⁸ Bahsi geçen âyetlerin son kısmında vakfetmek ve kendisinden sonrasıyla ibtidâ etmek uygundur. Sonrasıyla bağlantısı atıf harfîyledir ve burada ibtidâ atıf ile yapılmaktadır. Dolayısıyla hepsi mana yönünden ma’tûftur. ed-Dânî, aynı şekilde

⁷¹ Bakara, 2/46.

⁷² Bakara, 2/47.

⁷³ Neml, 27/34.

⁷⁴ Furkân, 25/29.

⁷⁵ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 8-9

⁷⁶ Nisâ, 4/23.

⁷⁷ Nûr, 24/61.

⁷⁸ Mâide, 5/5.

Tekvîr, İnfîtâr, İnşikâk vb. sûrelerdeki fasıla yerlerinde de bu hükmün geçerli olduğunu söylemektedir.⁷⁹

c) Vakf-ı Hasen

ed-Dânî, vakf-ı hasen için kendisinde vakfetmek uygundur ancak sonrası ile ibtidâ etmek mana ve lafız bütünlüğü açısından bağlantının devam etmesi dolayısıyla doğru değildir şeklinde tanımlama yapmıştır. الحمد لله رب العالمين/ الرحمن الرحيم/ مالك يوم الدين Hamd, alemlerin Rabbi Rahman, Rahîm ve din gününün sahibi Allah'a mahsustur.⁸⁰ Burada الحمد لله ifadesi üzerinde ve buna benzer ifadelerde vakfetmek uygun ve güzel olur çünkü murad edilen mefhumdur ancak الرحمن الرحيم, رب العالمين gibi ifadelerle ibtidâ etmek uygun değildir. Çünkü bunlar mecrûrdur ve mecrûr, öncesine tabi olduğu için mecrûr ile ibtidâ etmek çirkindir. ed-Dânî, bu tür vakfi salih olarak da isimlendirmektedir. Çünkü karînin tâm ve kâfi vakfın olduğu yere kadar nefesi kesilmeden okuması mümkün olmayabilir. Bu nedenle nefesin yetmediği yerde durmak uygundur ancak sonrası ile ibtidâ edilemez. Uygun bir kelimededen alıp okumaya bu şekilde devam edilebilir.⁸¹

d) Vakf-ı Kabîh

ed-Dânî, vakfı kabîh için “لا يعرف المراد منه” kastedilen mananın bilinmediği, anlaşılmadığı vakf tanımlamasını yapmıştır. Meselâ: رَبِّ، مَالِكِ، بِسْمِ kelimelerinde ve buna benzer kelimelerde vakf yapmak kabîhtir. Aynı şekilde zikri geçen kelimelerin devamında gelen اللهُ، الْعَالَمِينَ، يَوْمَ الدِّينِ اللهُ⁸² kelimelerinde ibtidâ etmek de kabîhtir. Bahsi geçen yerlerde vakf ve ibtidâ edildiği takdirde hangi şeye izafet edildiği bilinmemektedir. Buradan hareketle kabîh vakfın illeti, sonrasıyla lafız ve mana cihetiyle kuvvetli bir şekilde ilişkili olmasıdır diyebiliriz. Nefesin yetmediği, kesildiği zarûri durumlar dolayısıyla bu vakfa “Vakf-ı Zarûra” da denilmiştir. ed-Dânî kurrâ ve edâ ehlinin ekserisinin böyle bir vakfi nahoş karşıladıklarını söylemiştir. Ancak zarûret halinde vakf yapıldığında öncesinden alınıp sonrasına vaslederek okumaya devam etmenin uygun ve doğru olduğunu ifade etmektedir.

⁷⁹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 10.

⁸⁰ Fâtiha, 1/2-4.

⁸¹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 11-12.

⁸² Fâtiha, 1/1-4; En'âm, 6/124.

Zarûri bir durum olmadıkça kasten bu şekilde vakfetmenin caiz olmadığını söylemek mümkündür.⁸³

ed-Dânî vakf-ı kabîhin derecelerinin olduğunu önceki karîlerden gelen rivâyetlerden hareketle ifade etmiştir. Buna göre “Akbah” en kerih olanı ve en uygun olmayanı, harf yani kıraat tamamlanmadan muzâf üzerinde yapılan vakftir. Buna şu âyetleri örnek verebiliriz: وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا , لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا / وَقَالُوا النَّصَارَىٰ إِلَّا مِنَ الْخَاسِرِينَ/ فَبَعَثَ , وَهُمْ مُهْتَدُونَ/ وَمَا لِي , وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ , مَنْ أَفْكِهِمْ لِيَقُولُوا , فَأَعْبُدُونِ / وَقَالُوا النَّصَارَىٰ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ , إِنَّ اللَّهَ فَفَعِيرٌ bu âyetlerde vakf edip devamında gelen لَا أَعْبُدُ , إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ , وَلَدَ اللَّهِ , اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ , الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ , عَزِيزُ ابْنُ اللَّهِ , يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ , إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا , اللَّهُ غُرَابًا , الَّذِي فَطَرَنِي bu ifadelerle faslederek okuma sonucunda meydana gelen anlam mümkün olmayan imkânsız bir anlamdır. Çünkü burada bahsi geçen ifadeler İslâm akaidine aykırı, ehli kitap ve müşriklere ait ifadelerdir.⁸⁵ Vasledilmesi gereken yerde vasletmeyip vakf yapıldığı takdirde anlam bozulmaktadır. Meselâ: إِنَّ اللَّهَ لَا , إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي , إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي , لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ قَبْضَتُ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ الْقَوْمَ , أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا , الْمَثَلُ الْأَعْلَى , لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ⁸⁶ âyetlerini bu şekilde sonraları ile fasletmek anlamı bozmaktadır. Okuyucunun bu tür yerlerde nefesi yetmeyip kesilir ve kasıtsız olarak vakfederse vakfettiği yerin öncesinden alıp vaslederek okuması gerekir. Aksi takdirde büyük bir hata yapmış, günaha girmiş hatta dinden çıkmış olur. Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerini kendi içinde öncesi ve sonrası ile ayırarak mananın değişmesine sebep olmak Allah’a (c.c) büyük bir iftiradır.⁸⁷

1.2.2.2.4. Uşmûnî’nin Taksimi

Tam adı, Ebü’l Hasan Nûruddin Ali b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Uşmûnî’dir. 838/1435 yılında Mısır’ın Uşmûn şehrinde doğmuştur. Fıkıh, nahiv, kıraat, mantık, matematik ve ferâiz ilimlerinde temayüz etmiş bir şahsiyettir. Zamanının pek çok âliminden ders almış ve kendisi de pek çok kişiye ders vermiştir.

⁸³ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 13-16.

⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/181; Mâide, 5/17-72-73-64; Tevbe, 9/30; Enbiyâ, 21/25-26; Sâffât, 38/151; Enbiyâ, 21/29; Yâsîn, 36/21-22; Mâide, 5/30-31; İsrâ, 17/94.

⁸⁵ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, ss. 13-16.

⁸⁶ Bakara, 2/258; Nahl, 16/60; Bakara, 2/26; Mâide, 5/51; Nisâ, 4/36; Nahl, 16/38.

⁸⁷ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 16.

Kıraat ilminde de vakf ve ibtidâya dair eser vermiş, vakf konusunda belirli bir taksimde bulunmuştur.⁸⁸

Uşmûnî vakfı, lafız ve mana bağlamında ele alarak beş kısma ayırmıştır. Bu vakflar: Sonrasıyla lafız ve mana açısından alakası kalmayan yerde yapılan vakf-ı tâm, sonrasıyla lafız ve mana açısından alakanın devam ettiği yerde yapılan vakf-ı kabîh; sonrasıyla mana açısından alakanın devam ettiği ancak lafzen alakanın olmadığı yerde yapılan vakf-ı kâfi, sonrasıyla lafız açısından alakanın devam ettiği ancak mana olarak alakanın olmadığı yerde yapılan vakf-ı hasendir. Bir de bunların arasında bazı durumlara göre farklılık arz eden zamanlarda yapılan bir çeşit vakftan bahsetmiştir. Bu, bir yerde sonrası ile alaka devam ederken başka bir yerde sonrası ile alakanın devam etmediği; kıraat, tefsir ve i'râb açısından ihtilafların olduğu durumlardır. Bunun da mertebeleri vardır. Bu mertebeler de kıraat, tefsir ve i'râb açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu mertebeler şu şekildedir: Tâm ve etemm, kâfi ve ekfâ, hasen ve ehsen, salih ve esleh, kabîh ve akbahtır. Vakf-ı kâfi ve vakf-ı hasen birbirine yakındır, vakf-ı tâm bu ikisinin üstündedir, vakf-ı salih, bu ikisinden alt bir mertebededir. En üst mertebede etemm, sonra ekfa, sonra ahsen, sonra da esleh gelir. Vakf-ı esleh, “vakf-ı câiz” olarak da tabir edilir.⁸⁹

1.2.2.2.5. Nehhâs'ın Taksimi

Tam adı, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî olan en-Nehhâs, 270/883 yılında Mısır'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Yemenli Murâd kabilesine mensubiyetine nispetle Murâdî diye bilinmektedir. Babasının mesleği olan bakırcılık ile uğraşması nedeniyle kendisine en-Nehhâs denilmiştir. Nehhâs ise bakırcı demektir. Irak ve Bağdat ilim merkezlerinde şöhret bulmuş hocalardan ders almıştır. Özellikle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili edebiyatı sahasında kendisini yetiştirmiştir. Kendisi de birçok kişiye hocalık yapmıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Abdüsselâm el-Ezdî ve Abdülkebîr b. Muhammed el-Cezerî en-Nehhâs'ın ders verdiği öğrencilerden bazılarıdır.⁹⁰

⁸⁸ Halit Zavalı, “Uşmûnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 399.

⁸⁹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 25.

⁹⁰ Muhammed Eroğlu, “Nehhâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 542.

en-Nehhâs, kıraat alanında vakf ve ibtidâ ilmi üzerinde durmuş, bu hususta eser telif etmiştir. *Kitâbu'l-Kat' ve'l-İsti'nâf* adlı eseri bu alanda yazılmış bir eserdir. en-Nehhâs, bu eserinde bu konu ile ilgili söz sahibi âlimlerin fikirlerine atıf yapmıştır. Bu konuda söylenen tüm sözleri burada değerlendirmeye almıştır.⁹¹ Söz konusu kitapta yaptığımız incelemeler sonucunda en-Nehhâs'ın vakf ile ilgili hususi bir taksimi olmadığı görülmektedir.

1.2.3. Vakfın Kuralları ve Hükümü

Vakf kuralları nahivciler ve kurrâların indinde farklılık arz etmektedir. Nahivcilere göre Kur'ân-ı Kerîm'in kıraatı esnasında vakfetmenin birtakım kuralları vardır. Nahivciler vakfın kelimenin sonunda sözün tamamlandığı yerde yapılacağını ifade etmektedirler. Bir kelimenin ortasında kelimeyi bölerek vakf etmek uygun olmadığını söylemektedirler. Mesela *عِنْدَ مَا , مَهْ مَا , أَيْنَ مَا , عِنْدَمَا , مَهْمَا , أَيْنَمَا* gibi kelimeleri *عِنْدَ مَا , مَهْ مَا , أَيْنَ مَا* şeklinde ayırıp *عِنْدَ مَا , مَهْ مَا , أَيْنَ مَا* şeklinde vakfedilemeyeceğini ve sonrasında da ibtidâ edilemeyeceğini söylemektedirler. Vakfta aslolanın sükûn üzere durmak olduğunu ayrıca ifade etmektedirler.⁹² Nahivcilerin genel kaidesini belirttikten sonra vakf yapılırken ne şekilde yapılacağına dair bazı hususlara değinmekte yarar görmekteyiz. Çalışmanın ikinci bölümünde hatalı vakf başlığı altında kurrânın vakf kurallarına değinileceği için burada yer verilmeyecektir.

a) Hareke

Üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfinin harekesi fetha, kesra ve damme ise vakf sükûn üzere yapılır, kelimenin son harekesi arızî bir sükûna dönüşür. - *عَالَمِينَ* - *النَّارُ , مُفْلِحُونَ* - *النَّارُ , مُفْلِحُونَ* - *عَالَمِينَ* kelimelerinde olduğu gibi. Şayet son harfin harekesi damme ise işmam ve revm ile kesra ise revm ile harf sakin kılınır.⁹³ İşmâm, sözlükte “bir şeyden yüz çevirmek, başı yukarda kibirle yürümek ve bir şeyi koklatmak” anlamında kullanılır. Kıraat ilminde ise damme üzere vakf yapılırken sükûnu belirttikten sonra harekeyi işaret etmek için dudakları ileriye doğru yummaktadır.

⁹¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî, *Kitabü'l-Kat' ve'l-İ'tinâf*, Ahmed Hattâb Ömer (nşr.), Vizaretü'l-Evkaf, Bağdat 1978, s. 4.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, C.III. s. 256. ; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, s. 126. ; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 323; Kara, *Kur'ân Fonetigi Tilâvet Sanatı*, s. 133.

⁹³ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, ss. 126-127. ; Kara, *Kur'ân Fonetigi Tilâvet Sanatı*, s. 133.

Yahut sessizce harekeye işaret etmektir.⁹⁴ Revm, sözlükte “istemek” anlamında kullanılmaktadır. Kıraat ilminde ise kesra üzere vakf yapılırken sesi zayıf kılarak kesra harekesini hafif bir ses ile belirtmektir. Kıraat âlimleri revmi uygularken harekenin sesin üçte biri ile belli edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁹⁵

b) Sukûn

Üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfi sâkin ise yine sükûn üzere vakf edilir. شَيَاطِينِهِمْ, قَالُوا, أَمَّنَّا, فَالْتَّقُوا kelimelerinde olduğu gibi.⁹⁶

c) Şedde

Üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfi şeddeli ise sükûn üzere vakf edilir. Fakat leyyin bir şekilde değil de biraz daha tutularak yapılır. Şunu da ifade etmek gerekir ki şeddeli harf, ğunne sıfatı olan ن ve م harflerinden biri ise sahip oldukları ğunne sıfatı nedeniyle biraz daha uzun tutularak yapılır. Yine şeddeli olan harf, tekrar sıfatı olan ر ve kalkale sıfatı olan قطب ج harflerinden biri ise bu harflerin sahip oldukları sıfat nedeniyle diğer harflerden daha belirgin bir şekilde yapılır.⁹⁷

d) Tenvîn

Üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfinin harekesi tenvîn cinsinden damme ve kesra ise sükûn üzere fetha ise med üzere bir harf miktarı uzatılarak vakf yapılır. عَدَابًا, نَارًا, بِنَاءٍ, مُتَشَابِهًا kelimelerinde olduğu gibi. Ancak kelimenin son harfi ta-i marbuta tenvînli ise o zaman bu harf “ه” harfine dönüştürülerek sükûn üzere vakf yapılır. رَحْمَةً, بَرِيءَةٌ, رَحْمَةً, جَنَّةً kelimelerinde olduğu gibi. رَحْمَةً, بَرِيءَةٌ şeklinde vakfedildiği gibi. Tâ-i marbutanın harekesi fetha, damme ve kesra cinsinden olursa da yine “ه” harfine dönüştürülerek vakf sükûn üzere yapılır.⁹⁸

⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi 'i-Kıraati'l-Aşr*, C. II, s. 452.

⁹⁵ Fatih Çollak, “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2001, s. 31.

⁹⁶ Kara, *Kur'ân Fonetikî Tilâvet Sanatı*, s. 133. ; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 324; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, s. 126.

⁹⁷ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, s. 127; Kara, *Kur'ân Fonetikî Tilâvet Sanatı*, s. 134; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 324.

⁹⁸ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, s. 127; Kara, *Kur'ân Fonetikî Tilâvet Sanatı*, s. 134; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 324.

e) Zamir

Üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfi müfred müzekker zamir “ة” zamiri ise sükûn üzere vakf yapılır. عَنْهُ، مَالَهُ، بَنِيهِ، فِيهِ kelimelerinde olduğu gibi.⁹⁹

f) Med

Üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfi med harflerinden “ى، و، ا” biri ise med üzere bir harf miktarı uzatılarak vakf yapılır. هُوَ، رَبَّنَا، هِيَ kelimelerinde olduğu gibi. İşaret ismi olan هَذِهِ kelimesi de med üzere vakf yapma kuralına tâbidir.¹⁰⁰

Kıraat alanında yazılmış eserlerde vakf yapıldığında kelime sonlarında meydana gelen keyfiyet باب الوقف على مرسوم الخط ve باب الوقف على أواخر الكلم şeklindeki başlıklar altında geniş bir şekilde ele alınmaktadır. İfade edildiğine göre Arap kelimelerinde vakf yapıldığında ortaya çıkan durum birçok vecihledir. Kıraat imamları bunlardan dokuzunu söz konusu başlıklar altında ele almışlardır. Bunlar: Bedel, İsbât, İlhâk, Hazf, Sukûn, İşmâm, Revm, İdğâm ve Nakl’dır.¹⁰¹

Vakfin hükmüne gelince: Vakıf ilmiyle alakalı yazılmış eserlerin çoğunda şurada durmak vacip, şurada durmak gerekmez şeklinde ifadeler mevcuttur. Fukahaya göre bu ifadelerden kastedilen, ifade edilen yerlerde vakf yapanlar sevap kazanır, yapmayanlar ise günaha şeklinde bir anlam değildir. Bunun manası, vakf yapıldığı yerde faydalı bir mana doğacağından o noktada vakfetmenin uygun olduğudur. Durulacak yerde vakfetmeyip geçildiği takdirde mananın bütünlüğüne hâle geleceği için Kur’ân-ı Kerîm’i okuyan kimsenin söz konusu yerde vakfetmesi gerekir.¹⁰² İbnü’l Cezerî bu hususta şunu ifade etmiştir: وليس في القران من وقف يجب ولا حرام غير ماله سبب “Kur’ân-ı Kerîm’de üzerinde durulması vacip olan hiçbir vakf olmadığı gibi kasıt olmadıkça üzerinde durulması haram olan hiçbir vakf da yoktur.”¹⁰³ Bir başka ifadesinde de وفيهما رعاية الرسم اشترط والقطع كالوقف وبالأبي شرط “Bir kelime üzerinde vakf yapılarak durulduğunda yahut herhangi bir kelimedenden ibtidâ edilerek okunduğunda, kendisinde vakfedilen veya kendisinden ibtidâ edilen

⁹⁹ Kara, *Kur’ân Fonetigi Tilâvet Sanatı*, s. 134; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 325.

¹⁰⁰ Kara, *Kur’ân Fonetigi Tilâvet Sanatı*, s. 134; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 325.

¹⁰¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. III. ss. 255- 272.

¹⁰² Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 299.

¹⁰³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 66.

kelimelerin resmine riayet ederek yani “Resm-i Osmanî”¹⁰⁴den birinin yazı hattına riayet ederek vakf yapmak şarttır.”¹⁰⁵ Bütün bunlardan hareketle vakfta da esas Kur’ân-ı Kerîm’in mana ve lafız bütünlüğünü korumaktır.

1.2.4. Kıraat’te Vakf, Kat’ ve Sekte Arasındaki İlişki

Bu başlık altında sekte ve kat’ için gerekli açıklama ve tanımlamaları yaptıktan sonra vakf, kat’ ve sekte arasındaki ilişki ele alınacaktır. Vakfı, yukarıda tanımladığımız için tekrar olmaması açısından burada yeniden tanımlamayı uygun görmemekteyiz.

Kat’, kelime olarak “kesmek, ayırmak, bölmek, susmak ve durmak” anlamına gelmektedir. Terim olarak Kur’ân’ı Kerîm’i tilâvet ederken tilâvetten ayrılmak niyeti ile okumayı bırakmaktır. *القطع: عبارة عن قطع القراءة رأساً*. “Kat’: Kur’ân-ı Kerîm’i okuyan kimsenin kendi iradesi ve tercihi ile okumayı kesmesinden ibarettir.” *الأنتهاء من القراءة* “Kat’ bir kimsenin Kur’ân-ı Kerîm okurken başka bir işe intikal etmesinden veya o esnada tilâvet etmekten vazgeçmesinden ibarettir.” Önceki âlimler bunu vakf ile aynı manada kullanmışlardır.¹⁰⁶ Burada tilâvete uzun bir zaman ara vermek, kıraati sonlandırmak ve başka bir işe yönelmek söz konusudur. O an için kıraate devam etme durumu yoktur.

Sekte, kelime olarak susmak anlamına gelmektedir. Terim olarak Kur’ân-ı Kerîm’i okurken okuma esnasında kelime üzerinde vakftan daha kısa bir zaman nefes almaksızın sesi kesmektir. *السكت: عبارة عن قطع الصوت زمناً ما دون زمن الوقف عادة من غير تنفس*. “Sekte: Vakfın zamanından daha az bir zaman nefes almaksızın sesi kesmekten ibarettir.”¹⁰⁷

Görüldüğü üzere vakf, kat’ ve sekte arasında durmak, sesi kesmek, susmak şeklinde bir anlam benzerliği mevcuttur. Ancak vakf, kat’ ve sekte arasında durma-susma süresi, durma-susma şekli ve durduktan sonra kıraate tekrar başlama gibi durumlar farklılık arz etmektedir. Vakf, sesi, nefes alma miktarı kadar kıraate tekrar

¹⁰⁴ Resm-i Osmanî: Hz. Osman (r.a) zamanında istinsah edilen Mushafların özelliklerinden birisi imlâsının farklılık arz etmesidir. Kelimelerin yazılışında lafız ve okuyuş örtüşmesi bulunmamaktadır. Aynı yapıdaki kelimeler bazı yerlerde farklı yazılmışlardır. Bu özel imlâ için bazı tâbirler kullanılmıştır. Bu tâbirlerden biri de “Resm-i Osmanî”dir. Geniş bilgi için bkz. *DİA* “Mushaf” mad.

¹⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 79.

¹⁰⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, s. 300; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 339.

¹⁰⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, s. 301; Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, c. 42, s. 461.

başlamak niyeti ile kesmek iken; kat‘ kıraatten tamamen ayrılmak ve sekte ise kıraate devam etmek suretiyle nefes almaksızın sesi kesmektir.

İKİNCİ BÖLÜM

VASL VE VAKFIN KIRAAT VE TEFSİR İLMİNDEKİ ROLÜ

Çalışmamızın bu bölümünde vasl ve vakfin kıraat ve tefsir ilmindeki yerine ve üstlendiği role değinilecektir. Konu ele alınmadan önce özet mahiyetinde kıraat ve tefsir ilmini tanımlamak ve tarihçeleri ile ilgili kısa bir bilgi vermek uygun görülmektedir.

a) Kıraat İlmi Tanımı ve Tarihçesi

Kıraat “القراءة” Arapça “قرأ” kökünden türemiş semâî bir mastardır. Lügat anlamı “nağmeli veya nağmesiz, sesli yahut sessiz okumak, tilâvet” etmektir.¹⁰⁸ Terim anlamı ise kıraat imamlarının her birinin diğer kıraat imamlarından farklı olarak belirli tarîk ve rivâyetleri kullanarak kendilerine has olarak ortaya koydukları okuyuş şekilleridir.¹⁰⁹ Başka bir ifadeyle Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerindeki ihtilafı ravilere nispet ederek bu kelimelerin eda keyfiyetini bildiren ilimdir. Kıraat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm ile doğrudan ilgisinin olması hasebiyle Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü ile ortaya çıkmışsa da onun Arapça olması, kendine has okuyuş şekillerinden bazılarının Araplar tarafından onun nüzûlünden önce de kullanılması bu ilmin köklerinin çok öncelere dayandığını göstermektedir. Hz. Peygamber (a.s) kendisine inen âyetleri büyük bir özen ile öğrenmiş ve ashâbına öğretmiştir. Bununla birlikte onlara âyetleri hem ezberletmiş hem de yazdırmıştır. Sahâbeye onu öğretirken onun yedi harf üzere indirildiğini haber vermiş ancak bu yedi harfin ne olduğu hususunda açık beyânda bulunmamıştır. Hz. Peygamber’in (a.s) vefatından sonra ashâb, Kur’ân-ı Kerîm’in kıraatine büyük önem vermiş, farklı okuyuşları ve bu husustaki rivâyetleri korumuşlardır. Kıraat ilminin temelini oluşturan okuyuş farklılıklarının dayanağı “yedi harf” ile ilgili rivâyetlerdir.¹¹⁰ Yedi harf meselesi müstakil bir çalışmayı

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, C. VII, s. 284; Cevherî, *es-Sıhâh*, C. I, s. 65.

¹⁰⁹ İbnü’l Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1980, s. 3.

¹¹⁰ Abdulhamit Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 426; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2014, s. 29-30; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 13-14.

gerektiren husus olması sebebiyle burada detaylı olarak ele alınması uygun görülmemektedir. Ancak burada söz konusu rivâyetlerden bir tanesini zikretmeyi konumuzun kapsam çizgisini aşmaması adına yeterli görmekteyiz. إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ “Şüphesiz bu Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir; ondan kolayınıza geleni okuyunuz.”¹¹¹

b) Tefsir İlmi Tanımı ve Tarihçesi

Tefsir açıklamak, beyan etmek anlamına gelen فسر “Fesr” kökünden türemiştir. Tefsir’in kelime anlamı açıklamak, ortaya çıkarmak yahut sözdeki kapalılığı gidermektir.¹¹² Kur’ân-ı Kerîm’in yorumu için “fesr” ve “tefsir” kelimeleri kullanılmıştır. Her iki kelime Kur’ân-ı Kerîm’in yorumu için kullanılsa da tefsir kelimesi yaygınlık kazanmıştır. Tefsirin terim anlamı, sarf, nahiv, belâgat gibi dilbilimlerinden; esbâb-ı nûzûl, nasîh-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur’ân ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivâyet ilimlerinden; mantık ve fıkıh gibi yöntembilimlerinden yararlanılarak Kur’ân-ı Kerîm’in manalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilimdir.¹¹³ Kur’ân-ı Kerîm’in ilk müfessiri Hz. Peygamber’dir (a.s). O (a.s), bazen ashâbdan gelen sorulara cevap mahiyetinde, bazen âyetteki kapalılığı giderme mahiyetinde, bazen bir sûre veya âyeti doğrudan yorumlayarak, bazen de ashâbın yanlış anlamalarını tashih etmek şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’i yorumlamıştır. Böylelikle Hz. Peygamber (a.s) yaptığı yorumlarla Kur’ân-ı Kerîm’in mücmelini beyan; mutlakını takyid; müşkilini tavzih; müphemini beyan; umumunu tahsis ve neshini beyan etmiştir. Ashâb da Hz. Peygamber’den (a.s) tefsiri almış ve tabiine aktarmıştır. Ancak sahabe tefsir yaparken çok ihtiyatlı davranmış ve bilmedikleri konularda konuşmaktan imtina etmişlerdir.¹¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’in tefsirinin doğuşunda sahabe tefsiri çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü onlar vahyin inişine şahittiler. Bu nedenle âyet ve sûrelerin hangi sebepten ötürü nâzil olduklarını biliyorlardı. Ayrıca sahâbeler Arap oldukları için Arapça’nın üslûbunu, inceliklerini çok iyi biliyorlardı. Bununla birlikte yüksek idrâk kabiliyetlerine ve sarsılmaz güçlü bir imana sahiptiler. Bütün bu özellikler ashâbı Hz. Peygamber’den (a.s) sonra en güvenilir konumda tutmaktadır. Ashâb, Kur’ân-ı

¹¹¹ Buhârî, Fezâilu’l Kur’ân, 5; Tirmîzî, Kıraat, 11; Nesâî, İftitah, 37

¹¹² İbni Manzur, *Lisanu’l-Arab*, C. VII, s. 101; Cevherî, *es-Sihâh*, C. II, s. 781.

¹¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 240-241.

¹¹⁴ Mehmet Suat Mertoğlu, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 281.

Kerîm'i tefsir ederken hem Hz. Peygamber'den (a.s) gelen rivayetleri esas almışlardır hem de kendi görüşlerine yer vermişlerdir. Sahâbeden tefsiri öğrenen tâbi'în de tefsir yaparken Kur'ân ve sünnete başvurmuşlardır. Bunun yanında aklı çıkarımlarda da bulunmuşlardır. Sahâbe ve tabi'în döneminde tefsir henüz tedvin edilmemiştir. Tâbi'înden tebe'u't-tâbi'îne rivâyet yoluyla intikal eden sözlü tefsir bu dönemden sonra tedvîn edilmiştir.¹¹⁵ Günümüze uzanan tefsirin tarihi sürecini ele almak çalışmamızın sınırlarını aşacağı için tefsir tarihi hususunda verdiğimiz kısa bilgiyle iktifa edilmiştir.

2.1. Vasl ve Vakfın Kıraat Farklılıklarındaki Yeri ve Tefsir Üzerindeki Etkisi

Bu başlık altında kıraat imamlarının okuyuş farklılıklarına bağlı olarak âyetlerde vasledilmesi ve vakfedilmesi gereken noktalar nazar-ı dikkate verilecek ve anlam üzerinde nasıl bir rol oynayacağı ele alınacaktır.

2.1.1. Vaslın Âyetleri Yorumlamadaki Etkisi

وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (*) لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

“Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah (c.c) katındadır. Bir de Allah (c.c) bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helak etsin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye yaptı.¹¹⁶ Bu iki âyet arasında anlam bütünlüğünün sağlanması için vaslın gerekli olduğu ifade edilmektedir. Çünkü وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ ifadesinin başındaki “ل” harfi sebebiyet bildirdiği ve daha öncesindeki لِيَقْطَعَ ifadesine taalluk ettiği için الْحَكِيمِ sonrasına vasledilerek okunur. Buna göre “ل” harfi ve müteallıkının arasının ayrılması doğru değildir.¹¹⁷ Bu durumda anlam şu şekildedir: “Kasem olsun ki Allah (c.c), Bedir savaşında size yardım etti ki böylece kâfirlerden bir topluluğu, size karşı galip gelmekten ümitsizliğe düşürerek rezil etti ve ümitsiz bir şekilde geri döndüler.” الْحَكِيمِ kelimesi üzerinde âyet başı olması hasebiyle vakf yapmak caizdir. Ancak لِيَقْطَعَ kelimesinin başındaki “ل” harfinin öncesine müteallık olması nedeniyle vasledilmesi gerekmektedir. Çünkü bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkarmaktadır: “Allah, bedirde sizlere yardım etmiştir. وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ” ifadesinin anlamı da şu olur: Allah (c.c) Bedirde sizlerin

¹¹⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, s. 57- 103.

¹¹⁶ Âl-i İmrân, 3/126-127.

¹¹⁷ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 388.

imdadına melekleri yetiştirmiştir. Her durumda “ل” harfi öncesine müteallıktır ve onunla öncesinin arasını vakf ile ayırmak doğru değildir.¹¹⁸

قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ

“De ki: Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan âyetler açıklıyor.”¹¹⁹ Bu âyette فِيهِنَّ kelimesi, وَمَا يُتْلَى ifadesinin اللَّهُ lafzına ma’tûf olması sebebiyle vasledilerek okunur. Allah (c.c), o hükmü size kitapta okuyor şeklinde bir mana takdir olunur.¹²⁰

Bu konuda müfessirler وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ kısmını gramer açısından farklı şekillerde tahlil etmişlerdir. Bazılarına göre bahsi geçen cümle haberi hafzedilmiş mübtedâ olarak merfû’dur. Bu durumda cümlenin tam şekli ve manası şöyledir: قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ “Ey Muhammed! Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. Deki: Kadınlar hakkında fetvayı Allah (c.c) ve kitapta okunan âyetler verir.”¹²¹

Bazıları, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ ifadesini mübtedâ فِي الْكِتَابِ ifadesini haber olarak kabul etmişlerdir. Bu durumda mana şu şekildedir: “Ey Muhammed! Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. Deki: Onlar hakkında fetvayı size Allah (c.c) veriyor. Bu kitapta size okunan âyetler levh-i mahfûz’da bulunmaktadır.”¹²²

Bazıları ise وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ cümlesinin yemin cümlesi olduğunu söylemişlerdir. Başındaki “و” harfinin yemin “و” olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda mana şu şekildedir: “Ey Muhammed! Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. Deki: Kitaptan size okunan âyetlere yemin olsun ki o kadınlar hakkında fetvayı size Allah (c.c) veriyor.”¹²³

Yine bazıları, mezkûr cümlesiyi mahzûf bir “في” harf-i ceri ile mecrûr bir cümle olduğunu kabul etmişlerdir. Bu durumda ise mana şu şekildedir: “Ey

¹¹⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (thk.), C. VI, Dâru Âlimu’l-Kutub, Beyrut 2003, s. 40; Uşmûnî, *Menâr’ul-Hüdâ*, C. I, s. 157.

¹¹⁹ Nisâ, 4/127.

¹²⁰ Secâvendî, *İlelu’l-Vukûf*, C. I, s. 435; İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 313.

¹²¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s. 530-537.

¹²² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s. 538.

¹²³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s.538.

Muhammed! Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. Deki: O kadınlar hakkında ve kitapta okunup zikredilen meseleler hakkında size fetvayı Allah (c.c) veriyor.”¹²⁴

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Tevrat’ta İsrâiloğulları’na, “Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir keffâret olur. Ve her kim Allah’ın (c.c) indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir” diye yazdık.”¹²⁵ Bu âyette النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ifadesi devamına vasledilerek okunur. Çünkü devamında gelen وَالْعَيْنَ وَالْأَنْفَ ifadesi gizli bir اَنَّ edatı ile mansûp kılınmıştır. Bu nedenle söz konusu ifade üzerinde vakf değil vasl yapılır.¹²⁶

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (*) إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Allah (c.c), melekler ve ilim sahipleri O’ndan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O’ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz ki Allah (c.c) katında din İslâm’dır.”¹²⁷ Burada “اِنَّ” edatı iki farklı şekilde okunmuştur. Buna göre الْحَكِيمُ ifadesi üzerinde anlama etki yönünden ya vakf yapılır yahut vasledilir. Kisâî (ö. 189/805) bunu fetha “اِنَّ” şeklinde okumuştur.¹²⁸ Onun okuduğu şekil üzere الْحَكِيمُ ifadesi, sonrasına vasl edilir. Bu durumda kendisinde vakf yapmak, anlam tamamlanmadığı ve اِنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ifadesine bedel olduğu için mümkün olmamaktadır. Takdiren şöyledir: شَهِدَ اللَّهُ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ: “Allah (c.c), katında tek dinin İslâm olduğuna şahitlik etti.” Kisâî dışında kalan imamlar kesra ile “اِنَّ” şeklinde okumuşlardır.¹²⁹ Bu durumda الْحَكِيمُ ifadesinde durmak vakıf-ı tâmdir. Çünkü اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ifadesi ibtidâ cümlesi olmuş olur.¹³⁰

Zemahşerî, ilgili âyetin tefsirini “اِنَّ” edatının iki farklı okuyuş şeklini de göz önünde bulundurarak yapmıştır. Edat “اِنَّ” şeklinde kesra ile okunduğunda اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ifadesi birinci cümlelerin te’kîdi olarak gelmiş ve yeni bir cümle olmuş olur.

¹²⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. VII, ss.540.

¹²⁵ Mâide, 6/45.

¹²⁶ İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 321.

¹²⁷ Âl-i İmrân, 3/18-19.

¹²⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 538.

¹²⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 538.

¹³⁰ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, ss. 38-39; Secâvendî, *İlelu’l-Vukûf*, C. I, s. 366; İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 296.

Zemahşerî bunun da faydasının şu olduğunu söylemektedir: Âyetteki لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ifadesi tevhîdi yani Allah'ın (c.c) birliğini بِالْقِسْطِ ifadesi de adaleti ifade eder. Bunların hemen ardından إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ifadesi gelmiş ve böylelikle İslâm dininin tevhîd ve adalet dini olduğu, Allah (c.c) katında değişmeyen dinin bu olduğu ve bu dinden başkasının Allah (c.c) katında kabul edilmeyeceği ümmete bildirilmiş olmaktadır. Edat “أَنَّ” şeklinde fetha ile de okunmuştur. Bu durumda إِنَّ الدِّينَ ifadesi birinciye أَنَّهُ bedel olmuştur. Bu şekilde sanki “Allah (c.c), kendisinden başka ilah olmadığına ve Allah (c.c) katında tek dinin İslâm olduğuna şahitlik etmiştir.” ifadesi çıkmaktadır. Bedel ve mübdel'ün minh (kendisinden bedel olunan) anlam olarak aynıdır. Böylelikle bu söz çok açık ve net bir beyân haline gelmiştir. Çünkü Allah'ın (c.c) dini tevhîd ve adalettir.¹³¹

Kurtubî, Kisâi'nin إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ifadesindeki ve لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ifadesindeki edatları fetha ile okuduğunu aynı şekilde her iki edatın hemzesi için nasb ile oku dediğini ifade etmektedir. Kisaî'nin okuyuşuna göre anlam şöyledir: “Allah (c.c) kendisinden başka ilah olmadığına ve Allah (c.c) katındaki dinin İslâm olduğuna şahitlik etti. Bir başka deyişle sair şeylere şahitlik ettiği gibi buna da şahitlik etti.” İbni Keysan (ö. 320/932) da ikinci ifadenin başındaki edatın birinci ifadenin başındaki edattan bedel olduğunu ifade etmiştir. Çünkü İslâm tevhîd ve adalet olan bu âyetin içeriğini izah etmektedir. Kisâî'den gelen başka bir rivâyete göre İbn Abbas (ö. 68/687-688) birinci ifadedeki edatı kesra ile okurken ikinci ifadenin edatını fetha ile okumuştur. Bu durumda anlam şöyledir: “Allah (c.c), katındaki dinin İslâm olduğuna şahitlik etmiştir.”¹³²

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِيَّيْ وَضَعْتُهَا اُنْتَنِي وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنثٰى

“Onu doğurunca, Rabbim! Dedi. Onu kız doğurdum. Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir.”¹³³ Bu âyette geçen وَضَعْتُ kelimesindeki “ت” ve “ع” harflerinin hareketleri kıraat imamlarınca farklı okunmuştur. İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Bekr Şu'be (ö. 193/809/ ve Ya'kûb (ö. 205/821) “ع” harfini sâkin “ت” harfini

¹³¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, C. I, Dâru'l Ma'rîfe, Beyrut (t.y.), ss. 417-418.

¹³² Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. IV, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, Kahire 1967, ss. 42-43.

¹³³ Âl-i İmrân, 3/36.

dammeli okumuşlardır.¹³⁴ Böyle okunduğu takdirde oradaki ifade Hz. Meryem'in annesine gitmekte ve anlam şu şekilde olmaktadır: "Allah ne doğurduğumu en iyi bilendir." Bu durumda **أُنثَى** ifadesinde vakf değil vasl yapılır. Çünkü sonrası ile tek kelime olması bakımından bağlantılıdır. Nâfi'(ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), Kisâî, Ebû Ca'fer (ö. 130/748), Hafs (ö.180/796), Hamza (ö. 156/773) ve Halef'ul-Âşir (ö. 229/844) ise "ع" harfini fethalı "ت" harfini ise sâkin okumuşlardır.¹³⁵ Bu durumda oradaki ifade Allah'a (c.c) racidir ve anlam şu şekildedir. "Allah, onun ne doğurduğunu en iyi bilendir."¹³⁶

Bu âyetin tefsiri ile ilgili müfessirlerin kanaatleri şöyledir: Kurtubî, söz konusu âyette geçen **وَضَعَتْ** kelimesindeki "ت" harfinin kıraat âlimlerince iki farklı şekilde okunduğunu ve bu bağlamda mananın da değiştiğini ifade etmektedir. Ebu Bekr ve İbni Amir **وَضَعَتْ** "doğurdu" kelimesindeki "ت" harfini dammeli okumuşlardır. Bu şekilde okunduğu takdirde bu söz, Hz. Meryem'in annesi Hanne'nin sözlerinin devamı olmuş olur. Bu durumda bu ifadenin önceki ifadelerle bağlantılı olduğunu ve "Allah (c.c) benim ne doğurduğumu zaten biliyor." şeklinde bir manaya geleceğini ifade etmektedir. Bu şekildeki bir okuyuşun Allah'a (c.c) tam teslimiyeti, O'na boyun eğmeyi ve itaati, herhangi bir şeyin O'na gizli kalmasından O'nu tenzîh etmeyi ifade ettiğini belirtmektedir. Hanne'nin burada bu sözü Allah'ı (c.c) tenzîh ve O'nu ta'zim kasdı ile söylediğini ifade etmektedir. Çoğunluğun kıraatine göre "ت" harfi metinde geçtiği şekilde sâkin olarak okunmaktadır. Bu durumda yukarıda ifade edildiği üzere bu söz Allah'a (c.c) aittir.¹³⁷

Zehamşerî bu hususta şöyle bir beyânda bulunmuştur. **وَضَعَتْ** kelimesindeki "ت" harfi sâkin okunduğunda o cümle Allah'ın (c.c) sözü olur. Şöyle ki, Hz. Meryem'in annesi bir çocuk doğuracağı müjdesini aldığı anda onu erkek doğuracağı ümidi ile Allah'a (c.c) Beyt-i Makdis'in hizmetine vereceğini söyleyerek onu adamıştı. Fakat onu doğurduğunda kız olduğunu görünce ümidi kırılmış bir şekilde, hüznlenerek ve hayıflanarak "Allah'ım (c.c) ben onu kız olarak doğurdum." demiştir. Allah (c.c) da "Allah (c.c), onun ne doğurduğunu çok iyi bilir." diyerek doğurduğu çocuğun konumunun sıradan bir konum olmadığını, çok yüce bir

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati 'i-Aşr*, C. II, s. 538.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati 'i-Aşr*, C. II, s. 538.

¹³⁶ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 39; İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 297-298; Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, Riyad: 1994, C. I, s. 370.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. IV, ss. 67-68.

konumda olduğunu ve kendisine verilen lütûfun büyüklüğünden ne kadar habersiz olduğunu ifade mahiyetinde bu ifadeyi söylemiştir. Söz konusu kelimedeki “ت” harfi dammeli okunduğunda ifade edilen söz, Hz. Meryem’in annesinin sözü olur. Bu durumda mana “Belki de Allah’ın (c.c) bunda bir hikmeti bir sırrı vardır ve belki de kız çocuğu erkek çocuğundan daha da hayırlıdır.” şeklinde kendini teselli mahiyetinde kendi kendine söylemiştir.¹³⁸

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ
وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ

“Zekeriyya mabedde namaz kılarken melekler ona, (Allah, sana, kendisinden gelen bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefesine hakîm ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler) diye seslendiler.”¹³⁹ Burada الْمِحْرَابِ ifadesinde vakf mı yoksa vasl mı yapılacağı hususunda kıraat farklılığı sebebiyle imamlar arasında ihtilaf olmuştur. الْمِحْرَابِ ifadesini müteakip edatın fetha ile أَنْ şeklinde okunması gerektiğini ifade eden imamlara göre sonrası ile müteaddi fiilin ikinci mef’ûlü olması yönüyle bağlantılı olduğu için burada vasl yapılacağı ifade edilmektedir. Aynı şekilde devamında gelen ifade nida olduğu için de burada vasl uygun görülmektedir. Kesra ile إِنَّ şeklinde okunması gerektiğini söyleyen imamlara göre; (Hamza ve İbn Amir) الْمِحْرَابِ ifadesi üzerinde vakf yapılmalıdır. Çünkü cümlenin bir sonrası ile alakası kalmamakta, yeni bir cümle olmaktadır ve söz nida olmaktan çıkmaktadır. Kûfe kıraatinde de kesra ile okunduğu ve bu durumda söz konusu ifade üzerinde yapılan vakfın, vakf-ı salih olduğu ayrıca ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Bu âyette söz konusu edatın farklı okunuşuna bağlı olarak الْمِحْرَابِ kelimesinde vasl ve yahut vakf yapılacağı anlam üzerindeki etkisi ile ilgili tefsir kaynaklarında herhangi bir açıklamaya rastlayamadık.

قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ

“Doğru olan yol Allah’ın gösterdiği yoldur. Birine size verilenin benzeri veriliyor diye mi.”¹⁴¹ Bu âyette اللَّهُ lafzının sonrasına vasl mı yoksa vakf mı edileceği hususunda sonrasında gelen edatın fethayla mı, kesrayla mı yoksa medle mi okunacağına dair farklı görüşler beyân edilmektedir. اللَّهُ lafzından sonra أَنْ şeklinde

¹³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, ss. 425-426.

¹³⁹ Âl-i İmrân, 3/39.

¹⁴⁰ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 372; Nehhâs, *Kitâb 'ul-Kat' ve'l-İ'tinâf*, s. 223.

¹⁴¹ Âl-i İmrân, 3/73.

med ile istifham olarak okunduğunda (bu ibn Mücahid'in (ö. 324/936) kıraatıdır.) اللّٰهَ lafzı üzerinde vakf yapılır ve اَنْ يُؤْتَى ile ibtidâ edilir. Çünkü ref mahallinde haberi hazf olunmuş mübtedâ ve müste'nef cümlesidir. Genel olarak bahsi geçen edat fetha ile اَنْ şeklinde istifham dışında okunmuştur. Bu durumda اللّٰهَ lafzı sonrasına vasledilir. Çünkü bu durumda kendinden önceki ifade ile bağlantısı devam etmektedir. Şu sözün ifade ettiği mana vechinde değerlendirilir: لا تؤمنوا اي : لا تصدقوا أن يوتى أحد “Size verilenin başkasına verileceğine inanmayın.” Bu durumda âyetteki mananın Allah'ın (c.c) beyânı olduğuna cevaz verilebilir. Aynı şekilde bahsi geçen edat kesra ile اِنْ şeklinde okunduğunda da اللّٰهَ lafzı üzerinde vakf yapılır ve اِنْ يَبْتَى ile ibtidâ edilir.¹⁴²

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ^(*) وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّنَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Allah'ın kendisine Kitab'ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, “Allah'ı bırakıp bana kullar olun” demesi düşünülemez. Fakat şöyle öğüt verir: Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbaniler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.” “O'nun size, (melekleri ve peygamberleri ilahlar edinin) diye emretmesi de düşünülemez. Siz Müslüman olduktan sonra, O size hiç inkârı emreder mi?”¹⁴³ Burada ikinci âyetin başındaki وَلَا يَأْمُرُكُمْ ifadesi ile ilgili iki farklı okuyuş vardır. Bu okuyuş farklılığı söz konusu iki âyet arasında vasl ve vakf cihetiyle anlam farklılığını ortaya çıkarmaktadır. Birinci görüşe göre söz konusu ifade, metinde geçtiği şekliyle fetha okunur. Bunu fetha okuyanlar: Asım (ö. 127/745), Ya'kûb, İbn Amir, Halef (ö. 229/844) ve Hamza'dır. Bunların dışında kalanlar ise damme ile okumuşlardır.¹⁴⁴ Fetha ile okunduğu takdirde öncesinde geçen اَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ ifadesinin başındaki “اَنْ” edatına ma'tûfun aleh olmuş ve takdirinde olur. Bu durumda öncesi ile bu bağlamda alaka devam ettiği için تَدْرُسُونَ ifadesinde vasl yapılarak okunması gerekmektedir. İkinci görüşe göre damme ile okunduğu takdirde تَدْرُسُونَ ifadesinde vakf yapılır ve وَلَا يَأْمُرُكُمْ ifadesi ile

¹⁴² İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 299; Secânevdî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, ss. 376- 377; ed-Dânî, *el-Muktefa fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 41-42.

¹⁴³ Âl-i İmrân, 3/ 79-80.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, C. II, s. 540.

ibtidâ edilir. Çünkü isti'nâfi bir haberdir ve öncesi ile herhangi bir alakası kalmadığı için öncesinden ayrılır.¹⁴⁵

Kurtubî, şöyle bir açıklamada bulunmuştur: وَلَا يَأْمُرُكُمْ ifadesinin fetha ile okunması أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ ifadesine atıf olduğunu göstermektedir. Bu durumda söz konusu ifade başlangıç ifadesi olmayıp bir önceki cümlenin devamı niteliğindedir. Yani, “Allah’ın (c.c) kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği bir beşerin, Allah’ı (c.c) bırakıp bana kul olun demediği gibi meleklerle ve diğer peygamberlere kul olun da demez” şeklinde mana yönüyle tamamlayıcı bir cümle olmaktadır. Söz konusu ifadenin damme ile okunması onun yeni bir cümlenin başlangıcı olduğunu göstermektedir. Bu durumda Allah’a (c.c) dönen bir zamir söz konusudur ve Allah (c.c), sizlere melekleri ve peygamberleri ilah edinmenizi emretmez şeklinde bir mana ile yeni bir ifade ortaya çıkar. İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve bir topluluk, oradaki zamirin beşere (peygambere) dönen bir zamir olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda da ifade bir başlangıç ifadesidir. Buna göre Hz. Muhammed (a.s), size melekleri ve peygamberleri ilah edinmenizi emretmez şeklinde bir manaya gelmektedir.¹⁴⁶

Zemahşerî söz konusu ifadedeki okuyuşun kuvvetli bir şekilde madmûm okuyuş olduğunu, dolayısıyla yeni bir cümleye başlangıç olduğunu ifade etmektedir. Çünkü “İbn Mes‘ûd’un وَلَنْ يَأْمُرُكُمْ şeklinde okuması bu görüşü desteklemektedir.” Buna göre oradaki zamir Allah’a (c.c) da beşere de işaret etmiş olabilmektedir.¹⁴⁷

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي
الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ(*) وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

“Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten menederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir. Onlar ne hayır işlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları bilir.”¹⁴⁸ ed-Dânî, ikinci âyetteki يُكْفَرُوهُ ifadesinin iki ayrı şekilde okunduğuna işaret etmiştir. Bu durumda bir önceki âyetin sonundaki الصَّالِحِينَ ifadesinde vasl ve vakf cihetiyle mananın da değişeceğine işaret etmektedir. Söz konusu ifadeyi Hafs, Hamza ve Kisâî “ي” harfi ile okumuşlardır. Bunların dışındaki

¹⁴⁵ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, ss. 378-379; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 42.

¹⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. IV, ss. 123-124.

¹⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 440.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/ 114-115.

diğer bütün imamlar “ت” harfi ile okumuşlardır.¹⁴⁹ Şimdi bu iki ayrı okuyuş dolayısıyla anlam üzerinde nasıl bir etki olacağına değinelim. تُكْفَرُونَ şeklinde okunduğunda kıssa tamamlanmıştır. Çünkü bu konuşmanın başıdır. Dolayısıyla الصَّالِحِينَ kelimesi üzerinde vakf yapmak icab eder. Ancak يُكْفَرُونَ şeklinde okunduğunda sözün, öncesine uzanması ve ona bitişmesi dolayısıyla الصَّالِحِينَ kelimesinde vasl yapmak icab eder. Böylelikle anlam بِالْمُتَّقِينَ ifadesinde tamamlanmaktadır.¹⁵⁰ Bu hususta Secâvendî ve İbnü’l-Enbârî’nin görüşünü herhangi bir yerde tesbit edemedik.

Kurtubî, bu âyet ile ilgili tefsirinde şunları söylemektedir. يَفْعَلُوا ve يُكْفَرُونَ kelimelerinin ikisini de A‘meş (ö. 148/765), Hamza, Kisâî, Hafs, Halef ve İbni Vessâb “ي” harfi ile daha önce geçen يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ “Allah’ın âyetlerini okuyup duran topluluk” manasındaki ifadeye haber yaparak okumuşlardır. İbni Abbas’ın kıraati de budur. Aynı zamanda Ebu Ubeyd (ö. 224/838) de bu kıraati tercih etmiştir. Bahsi geçen âlimlerin dışında kalanlar ise “ت” harfi ile muhatap sigasıyla okumuşlardır. Bu durumda mana “Her ne yaparsanız ondan mahrum bırakılmazsınız.” şeklindedir. Çünkü Allah (c.c) daha önce şöyle buyurmuştur: “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” Ebû Amr her iki okuyuşun da uygun olduğu görüşündedir. Bu durumda mana şu şekildedir: Siz hayır namına ne yaparsanız asla onun sevabından mahrum bırakılmazsınız. Aksine size hayırlarınızın sevabı verilir ve onun karşılığında mükâfat göreceksiniz.¹⁵¹

2.1.2. Vakfın Âyetleri Yorumlamadaki Etkisi

2.1.2.1. Vakf-ı Tâmin Anlam Üzerindeki Etkisi

2.1.2.1.1. Âl-i İmrân Sûresi

Sûre, Medine döneminde Enfâl sûresinden sonra nâzil olmuştur ve 200 âyettir. Kur’ân-ı Kerîm’in üçüncü sûresidir. Adını 33. âyette geçen آلِ عِمْرَانَ “Âle ‘İmrân’e; ‘İmrân ailesi” ifadesinden almıştır. Sûrenin nüzûl sebebi peygamberlik konusuna açıklık getirmek, peygamberlerin Allah’a (c.c), birbirlerine ve diğer insanlara karşı vazife ve sorumluluklarını belirlemek ve peygamberler hakkındaki yanlış inanışları tashîh etmektir. Sûrede Hz. Peygamber’in (a.s) ehl-i kitapla münâzarası, Yahudîler’in

¹⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 540.

¹⁵⁰ ed-Dânî, *el-Muktefa fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 43.

¹⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. IV, s. 177.

davranışları, Müslümanlarla müşrikler arasında geçen savaş konu edilmiştir. Ayrıca bu sûrede müslümanların Medine’de ehl-i kitaptan Hristiyanlarla karşılaşmaları sonucu Hristiyanlıkla ilgili bilgilere çokça yer verilmiş ve Hz. İsâ’nın yaratılışı mevzû edilmiştir.¹⁵²

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“O, sana Kitab’ı indirendir. O’nun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir.¹⁵³ Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak için ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah (c.c) bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır derler. Bu inceliği ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”¹⁵⁴ İlim ehlinin ekserisî bu âyetteki **إِلَّا اللَّهُ** lafzı üzerinde vakfetmenin vakf-ı tâm olduğunu ifade etmektedirler. Burada yapılan vakf takdirine göre **الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ** şeklinde **أَنَّ** ye haber yapılarak okunduğunda “İlimde derinleşenler te’vîli bilemezler.” manasına gelmektedir. Ancak İbn Mücâhid’den gelen bir rivâyete göre **الرَّاسِخُونَ** ve **إِلَّا اللَّهُ** şeklinde okunursa **إِلَّا اللَّهُ** lafzına atfedilmiş olur ki bu durumda “İlimde derinleşenler te’vîli bilirler ve buna inandık derler.” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu durumda burada vasletmek anlamı değiştireceği için vakf yapmak gereklidir. Ehl-i sünnet âlimlerine göre **إِلَّا اللَّهُ** ifadesi üzerinde muhakkak vakfedilmesi gerekmektedir. Şayet vasledilirse ilimde derinleşenlerin tıpkı Allah’ın (c.c) bildiği gibi müteşâbihatın te’vîlini bileceği anlamı çıkmaktadır. Bunun da imkânsız olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre imanın şartı Kur’ân-ı Kerîm’in hükümleri ile amel etmek ve müteşâbihatına teslim olmaktır.¹⁵⁵

Müfessirlerin bu âyet ile ilgili kanaatleri ise şöyledir: Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı tefsirinde yaptığı yoruma göre ilgili yerde vakf değil vasledilmesi gerektiğini ifade

¹⁵² Emin Işık, *Âl-i İmrân Sûresi*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 307; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, C. II, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, ss. 5-6.

¹⁵³ Müteşâbih, yalnızca Allah’ın, manasını ve hakikatini bildiği âyetlerdir. Bunların insan zihni tarafından bütünüyle idrak edilmesi mümkün değildir. Allah’ın sıfatlarını, cennet, cehennem ve kıyametin durumunu anlatan âyetler ile sûre başlarında bulunan mukataa harfleridir. (Geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu)

¹⁵⁴ *Âl-i İmrân*, 3/7.

¹⁵⁵ İbnü’l-Enbârî, *İzâh ’ul-Vakf ve’l-İbtidâ*, ss. 292-293; Secâvendî, *İlelu’l-Vukûf*, C. I, ss. 361-364.

etmektedir. Buna göre müteşâbihatın manasını ve onun hakiki yorumunu ancak Allah'tan (c.c) ve ilimde derinleşenlerden başkası yani ilimde sebat etmiş ilme sıkı sıkıya bağlanmış kişilerden başkası bilemez. Zemaşerî, *إِلَّا اللَّهُ* ifadesinde vakfı gerekli görenlerin ve *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* ifadesini yeni bir cümle başlangıcı olarak kabul edenlerin görüşünü isabetli bulmamaktadır.¹⁵⁶ Taberî, tefsirinde bu âyet ile ilgili şöyle bir beyânda bulunmaktadır: Müteşâbih âyetleri, Allah'tan (c.c) başkası bilemez. İlimde derinleşenler ise “muhkem ve müteşâbih âyetlerin hepsi Rabbimizin katındandır. Biz bunların tamamına iman ettik.” demektedirler. Buna göre ilimde derinleşenlerin müteşâbih âyetlerin manasını bilmeleri mümkün değildir. Onlar bu tür âyetlere iman ettiklerini söylemektedirler. Hz. Aişe (ö. 58/678), Abdullah b. Abbas, Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) ve Malik (ö. 179/795) de bu âyetin ilgili yerini bu şekilde yorumlamışlardır. Verilen bu bilgilerden hareketle *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* ifadesinin yeni bir cümle başlangıcı olduğu dolayısıyla öncesi ile vasledilemeyeceği ifade edilebilir.¹⁵⁷

Kurtubî de burada *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* ifadesini yeni bir cümle başlangıcı kabul edenler ve söz konusu ifadeyi öncesine atıf harfi ile bağlayanlar şeklinde iki ayrı görüşten bahsetmektedir. Cumhurun kabul ettiği görüşe göre söz konusu ifade önceki cümlelerden ayrı ve yeni bir cümle başlangıcıdır. Çünkü önceki cümlede lafız ve mana, Allah'ın (c.c) ifadesi olan *مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* ifadesinde tamamlanmış ve sonrası ile hiçbir bağlantısı kalmamıştır. Ubey b. Ka'b (ö. 33/654?) ve İbn Mes'ûd'dan da bu şekilde rivâyet edilmiştir. İbn Mücâhid'den gelen rivâyette de öncesi ile nesak atfı yapıldığı ve ilimde derinleşenlerin de te'vîli bildikleri ifade edilmiştir. Halbuki Allah (c.c) burada müteşâbih âyetlerin manasını kendinden başkasının bilemeyeceğini ve ilimde derinleşenlerin buna teslimiyet gösterip biz Rabbimizden gelen her şeye iman ettik dediklerini bize bildirmektedir.¹⁵⁸

2.1.2.1.2. Nisâ Sûresi

Nisâ sûresi, Medine döneminde Mümtehine sûresinden sonra nâzil olmuştur. Kur'an-ı Kerîm'in dördüncü sûresidir. Adını, sûre içinde geçen ve kadınlar anlamına gelen “Nisâ” kelimesinden almıştır. Ayrıca sûrenin büyük bir kısmı kadın haklarından bahsettiği için bu isimle anılmıştır. Sûre 175 âyettir. Sûrenin başında

¹⁵⁶ Zemaşerî, *Keşşâf*, C.I, s. 413.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, C. V, ss. 217-223.

¹⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur 'ân*, C. IV, ss. 16-17.

insanların aynı nefisten (öz) yaratıldığı sonra erkek ve kadın olarak yeryüzüne dağıtıldığı ifade edilmektedir. Sûrede Allah'a (c.c) saygı ile birlikte bütün akrabalara ve aynı şekilde bütün insanlara saygılı olmanın gerekliliğine değinilmekte, yetimlerin haklarının gözetilmesi ve mallarının korunması ifade edilmektedir. Ayrıca kadınlarla iyi geçinmenin gerekliliğine değinilmekte ve aralarında adaleti tesis etmek kaydıyla birden fazla kadın ile evlenmenin caiz olduğundan bahsedilmektedir. Sûrede zayıfların hukuku, cünüplük ve sarhoşluğun hükümleri, emir sahiplerine itaat, zalimlere karşı savaş ve müslümanların birliği ve beraberliği konu edilmektedir. Ayrıca sûrede peygamber gönderilmesinin hikmeti anlatılmakta ve bütün peygamberlere iman etmenin gerekliliğine değinilmektedir. Yine sûrede Hz. Peygamber'in (a.s) hayatının kısmen konu edilerek öğüt ve telkinlerde bulunulmuştur.¹⁵⁹

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا
كَثِيرًا وَنِسَاءً

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının.” ed-Dânî'ye göre bu âyette كَثِيرًا وَنِسَاءً ifadesinde yapılan vakf, vakf-ı tâmdir. Ancak ed-Dânî bunun vakf-ı kâfi olduğunun söylendiğini de ifade etmektedir.¹⁶⁰ Bu âyette ilgili yerde yapılan vakfa bakıldığında anlamın ve lafzın tamam olduğu görülmektedir.

Kurtubî'ye göre bu âyetteki hitap tüm insanlardır. Âyette Allah (c.c), bütün insanlara hitapla onu tek bir nefisten yarattığını ondan da eşini yarattığını ve ikisinden birçok erkek ve kadın türettiğini ifade etmektedir. Burada tek nefisten kast edilen Hz. Âdem'dir (a.s). Mücâhid ve Katade böyle söylemişlerdir. “Ondan da eşini yaratmıştır” ifadesinden kastedilen eş, Hz. Havva'dır. Mücâhid, Hz. Havva'nın, Hz. Âdem'in (a.s) en alt kaburgasından yaratıldığını söylemiştir. Bu sözünü hadiste geçen “Kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır”¹⁶¹ ifadesine dayandırmaktadır. وَبَثَّ türetilen yayan ifadesinin anlamı ise yeryüzüne dağıtıp yayandır. Yani yeryüzünün dört bir yanına dağıtan ve yayan anlamındadır. Bu ifade Ğaşiye sûresinde geçen وَرَزَابِي مَبْنُوتَةٌ “Serilmiş değerli halılar vardır.” ifadesi ile aynı

¹⁵⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nisâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 137; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. II, s. 187.

¹⁶⁰ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 48.

¹⁶¹ Tirmîzî, Talâk, 12; Buhârî, Nikâh, 80.

köktendir. Her ikisinden ifadesi ile kastedilen Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Havva'dır. كَثِيرًا رَجَالًا وَنِسَاءً “Birçok erkekler ve kadınlar” ifadesi ile kastedilen ise onların yani Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın soyundan gelenlerin iki tür olarak yaratılmasıdır.¹⁶²

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ

“İş ne sizin kuruntunuza ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır.”¹⁶³ ed-Dânî bu âyette أَهْلَ الْكِتَابِ ifadesinde yapılan vakfın, vakf-ı tâm olduğunu söylemiştir. Ona göre burada söz tamamlanmış ve sonrası ile ayrılması gerekmektedir. Dolayısıyla sonrasındaki cümle öncesi ile bağlantısı olmayan isti'nâfi bir cümledir. Bu görüşünü müsnedde ve diğer hadis kaynaklarında geçen ve âyetin nüzûl sebebi olan bir hadisi delil göstererek desteklemektedir.¹⁶⁴ İlgili âyetin tefsirini verirken söz konusu hadisten bahsedileceği için ayrıca burada bahsetmeyi uygun görmemekteyiz. Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ* isimli eserinde İbnü'l Enbârî'nin de أَهْلَ الْكِتَابِ ifadesinde yapılan vakfın şayet “Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır” ifadesinin tüm Müslüman ve kitap ehline şamil kılınması durumunda vakf-ı tâm olduğunu söylediğini ifade etmektedir.¹⁶⁵ Fakat yaptığımız incelemeler sonucunda böyle bir bilgiye rastlanılmadı.

Kurtubî, tefsirinde şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Ebû Ca'fer, لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ buyruğunda geçen أَمَانِيَّ kelimesindeki “ي” harfini her iki yerde de şeddesiz okumuştur. Bu âyetin nüzûlü ile ilgili çeşitli rivâyetler mevcuttur. Ancak bu rivâyetlerin en güzeli el-Hakem b. Ebâ'nın İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan yaptığı şu rivâyettir: İbn Abbas dedi ki: Yahudi ve Hristiyanlar bizden olmayan cennete giremez dediler, Kureyşliler de biz öldükten sonra diriltilmeyeceğiz dediler, bunun üzerine Allah (c.c) bu âyeti nazil etti. es-Süddî ve Katade'den gelen başka bir rivâyete göre mü'minler ve kitap ehli birbirlerine karşı övündüler. Kitap ehli dedi ki: Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden, bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir. Ve biz Allah'a (c.c) sizden daha yakınız. Mü'minler de dedi ki: Bizim peygamberimiz peygamberlerin sonuncusudur ve bizim kitabımız diğer kitaplara karşı hakem konumundadır. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.¹⁶⁶

¹⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* C. V, ss. 1-2.

¹⁶³ Nisâ, 4/123.

¹⁶⁴ ed-Dânî, *el-Muktefâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 53.

¹⁶⁵ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, s. 195.

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. V, s. 396.

Bu âyette geçen لَيْسَ kelimesi bir fiildir ve mutlaka kendisine isnâd edilecek bir ismin olması gerekir. Bu isim ile ilgili birkaç vecih mevcuttur. Bunlardan birincisi, bir önceki âyette geçen “Biz onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız”¹⁶⁷ ifadesindeki sevap ve vaad, sizin kuruntularınıza ve kitap ehlinin kuruntularına göre değildir. Başka bir deyişle bunlar (sevap ve vaadler) kuruntularla gerçekleşmez ancak iman ve salih amel ile gerçekleşir. İkincisi, dinin vaz’ı sizlerin kuruntularına göre değildir. Üçüncüsü, sevap ve ikab sizlerin kuruntularına göre değildir. Burada bahsi geçen vecihlerin en uygunu birincisidir. Çünkü لَيْسَ fiilinin daha önce zikri geçmiş bir şeye isnadı, zikri geçmemiş bir şeye isnadından daha uygundur.¹⁶⁸

Burada bir de لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ ifadesindeki hitabın kimlere olduğu meselesi vardır. Bu hususta iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre buradaki hitap putperestlere ve kitap ehline dir. Çünkü putperestlerin kuruntuları, ahirette yeniden dirilmenin yani haşr ve neşrin, sevap ve ikabın olmayacağına inanmak idi. Ayrıca inansalar bile putların onlar için Allah (c.c) katında şefaati olacağını söylüyorlardı. Kitap ehlinin kuruntuları ise, “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası cennete giremez.”¹⁶⁹ “Biz Allah’ın sevgilileri ve oğullarıyız.”¹⁷⁰ “Bize sayılı günlerden başka katiyyen cehennem dokunmayacaktır.”¹⁷¹ demeleridir. İkinci görüşe göre bu hitap Müslümanlardır. Müslümanların kuruntusu ise büyük günah işleseler dahi affolunacaklarını zannetmeleridir. Oysaki durum bu şekilde değildir. Çünkü Allah (c.c) Nisâ Sûresi 48. âyette buyurduğu gibi “Allah ondan (şirkten) başka günahları dileyebileceği kimseler için bağışlar.” dilediğine aff ve mağfiret eder. Rivâyet edildiğine göre; kitap ehli ve Müslümanlar birbirlerine karşı övündüler ve kitap ehli dedi ki: Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden, bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir ve biz Allah’a (c.c) sizden daha yakınız, Müslümanlar da “Bizim peygamberimiz Hatem’ül enbiya (peygamberlerin sonuncusu) kitabımız da bütün kitapların nasihi” dediler. Bunun üzerine Allah (c.c) bu âyeti indirdi.¹⁷²

¹⁶⁷ Nisâ, 4/122.

¹⁶⁸ Ebû Abdillâh Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr=Mefâtihu'l-Gayb*, C. XI, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tahran (t.y.), s. 52.

¹⁶⁹ Bakara, 2/111.

¹⁷⁰ Mâide, 5/18.

¹⁷¹ Bakara, 2/80.

¹⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XI, ss. 52.

2.1.2.1.3. Mâide Sûresi

Mâide Sûresi, Kur'ân-ı Kerim'in beşinci sûresidir. Sûre 120 âyettir. Medine döneminin sonunda nâzil olmuştur. Rivâyetlere göre en son nâzil olan sûre olduğu ve tamamının veda haccında arefe günü veya Hudeybiye seferi esnasında nâzil olduğu söylenmekte ise de muhtevastaki konular ve bazı âyetlerinin aktarılan nüzül sebepleri sûrenin farklı zamanlarda nâzil olduğunu göstermektedir. Sûre, ismini 112-114. âyette geçen ve sofrâ anlamına gelen "Mâide" kelimesinden almıştır. Sûrenin muhtevastında aile ve ceza hukukuna dair hükümler, hac ile ilgili bazı uygulamalar, abdest, teyemmüm, şahitlik, hırsızlık, içki ve kumar ile ilgili hükümler yer almaktadır. Ayrıca Yahudî ve Hristiyanların yanlış inanç ve davranışlarına yönelik eleştiriler de yer almaktadır. Yahudî ve Hristiyanlara dair âyetlerde Hz. Peygamber'in (a.s) onlara da uyarıcı olarak gönderildiğinden bahsedilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in keendinden önce gönderilen kitapları doğrulayıcı olduğu beyân edilmektedir. Yahudîlerin, Hristiyanlara dost, Müslümanlara ise azılı düşman oldukları bildirilmektedir.¹⁷³

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أذكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا
وَأَنْتُمْ كَمَا تَلْمِزُونَ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ

"Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın (c.c) size lutfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi."¹⁷⁴ ed-Dânî, bu âyette مُلُوكًا kelimesi üzerinde vakf yapmanın şayet sonrası Muhammed (a.s) ümmetine şamil kılınırsa vakf-ı tâm olduğunu ifade etmektedir. Bunun Ebû Malik ve Said b. Cerîr'in sözü olduğunu söylemektedir.¹⁷⁵ Bahsi geçen yerdeki vakf için İbnü'l Enbarî'nin herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır. Uşmûnî ise şayet sonrası Muhammed (a.s) ümmetine şamil kılınırsa مُلُوكًا kelimesi üzerinde vakf yapmanın vakf-ı hasen olduğunu söylemiştir. O da bu sözün Sa'id b. Cerîr'e ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶ Ancak burada iki müellifin ifadeleri arasında bir tezat görülmektedir. İbn Cerîr bahsi geçen kelime üzerinde yapılan vakfın hem tâm olduğunu hem de hasen olduğunu söylemiştir.

¹⁷³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mâide Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 403; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, C. II, s. 447.

¹⁷⁴ Mâide, 5/20.

¹⁷⁵ ed-Dânî, *el-Muktefa fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 58.

¹⁷⁶ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 212.

Bu âyetin tefsirine gelince: Burada Allah (c.c) Hz. Mûsâ'nın (a.s) kavmine, onlara lutfettiği nimetlerini, ihsan ettiği dünya ve ahiret hayrını hatırlatmakta ve şayet doğru olurlarsa iki cihanda da aziz olacaklarını haber vermektedir. Hz. Mûsâ (a.s); “Ey kavmim Allah'ın (c.c) size olan nimetini hatırlayın” dedi. Yani O, size gönderdiği her bir peygamber vefat ettikçe atanız İbrahim'den itibaren sizden ardı sıra peygamberler seçmiştir. İsrâiloğullarından gönderdiği peygamberler Hz. İsmâ (a.s) ile son bulmuştur. Sonra Hz. İbrahîm ve oğlu Hz. İsmâil'in soyundan hatemü'l enbiya olan Hz. Muhammed'i (a.s) göndermiştir manasına gelmektedir. Buradaki مُلُوك kelimesi Abdurrezzak'ın Sevri tarihiyle İbn Abbas'tan yaptığı rivâyete göre hizmetçi, kadın (eş) ve ev anlamındadır. Hakim de yine Sevri tarihiyle İbn Abbas'tan rivâyetle bunun kadın ve hizmetçi olduğunu söylemektedir. Yani o günün şartlarına göre İsrâiloğullarından birinin evi, eşi ve hizmetçisi varsa kendisine “melik” denilirdi. İbn Şevzeb'in dediğine göre İsrâiloğullarından bir kimsenin evi ve hizmetçisi var ve kendisinden izin isteniyorsa ona “melik” denilirdi. İbn Ebû Hatim, İbn Rebia tarihiyle Ebû Said el-Hudriden (ö. 74/693-694) rivâyet etti ki Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur: İsrâiloğullarından bir kimsenin hizmetçisi, evi ve karısı olursa onun ismi “melik” olarak yazılırdı. Ancak bu hadisin bu şekliyle zayıf olduğu söylenmiştir.¹⁷⁷

Burada مُلُوك kelimesinin sonrasında gelen ifade ile “Dünyada kimseye vermediğini size vermişti.” İbn Cerîr'in Abdullah İbn Abbas'tan ve Ebû Mâlik'in de Sa'id İbn Cübeyr'den (ö. 94/713?) yaptığı rivâyetle Hz. Muhammed'in (a.s) ümmeti kastedilmiştir. Çoğunluk ise bu ifade ile Hz. Mûsâ'nın (a.s) kavminin kastedildiğini söylemiştir. Çünkü bu ifade o gün içinde bulunan dünyaya hamledilir denilmiştir.¹⁷⁸ Bu durumda birinci görüşe göre bahsi geçen kelime üzerinde yapılan vakf, vakıf-ı tâmdır.

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

“Mûsâ, “Ey Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle o yoldan çıkmışların arasını ayır” dedi.”¹⁷⁹ ed-Dânî, bu âyette إِلَّا نَفْسِي kelimesi üzerinde vakf yapılacağını ve bunun vakıf-ı tâm olduğunu, sonrasında gelen

¹⁷⁷ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. II, Dâru's-Sâder, Beyrut 2004, ss. 171-172.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, C. II, s. 172.

¹⁷⁹ Mâide, 5/25.

وَأَجِي kelimesi ile ibtidâ edileceğini ifade etmektedir. وَأَجِي ifadesinin anlamının şu olduğunu “Ve kardeşim de kendinden başkasına söz geçiremiyor” ifade etmektedir. Ayrıca tefsirlerde de bu şekilde yorumlandığını ifade etmektedir. Yine Kelbî'nin Yahya b. Selam'dan, onun da Ahmed b. Mûsâ'dan, onun da Ali b. Hasan'dan, onun da Muhammed b. Abdillâh'tan rivâyettele “Kardeşim de kendisinden başkasına güç yetiremiyor yani söz geçiremiyor” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Dâni Ebû Amr'dan gelen bir rivâyette de وَأَجِي kelimesi üzerinde vakfedildiği ve bunun da vakf-ı kâfi olduğunu ifade etmektedir. Bu rivâyete göre وَأَجِي ifadesi إِلا نَفْسِي ifadesine mensûktur. Buna göre anlam şudur: “Ben ve kardeşim kendimizden başkasına söz geçiremiyoruz.” Dâni te'vîl ehlinin çoğunluğunun bahsi geçen rivâyet üzerinde ittifak ettiklerini ifade etmektedir.¹⁸⁰

İbnü'l-Enbârî de وَأَجِي ifadesinin إِلا نَفْسِي ifadesine mensûk olduğunu ve dolayısıyla وَأَجِي ifadesi üzerinde vakf yapılacağını ve bunun da vakf-ı hasen olduğunu ifade etmektedir. Sicistânî bazı müfessirlerin Hz. Mûsâ'nın, kardeşi Hz. Harûn'un da kimseye söz geçiremediğini kastettiği için إِلا نَفْسِي ifadesinde vakf olacağını iddia etmiştir. Ancak bu, fasid bir ifadedir. Çünkü bu şekilde değerlendirilirse Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Harûn'a da söz geçiremediği anlamı çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm böyle bir şeye işaret etmez. Şayet buna delâlet ederse Hz. Mûsâ kavmine güç yetiremediği, söz geçiremediği gibi kardeşine de güç yetirememiş, söz geçirememiş olur ki bunu bu şekilde kabul eden olmamıştır. Bu yorumların yanında Ebû Bekr dedi ki: وَأَجِي ile ibtidâ edilirse bu, hazfedilmiş bir fiilden merfû' müste'nef olur. Bu durumda anlam şöyledir: “Ben ancak kendime söz geçirebiliyorum. İsrâiloğullarının kötülüklerine güç yetiremiyor, engel olamıyorum. Kardeşimin durumu da benim durumum gibidir. O da İsrâiloğullarının yaptıklarına güç yetirememektedir.”¹⁸¹

Taberî, Allah'ın (c.c) bu âyette Hz. Mûsâ'nın (a.s) kavminin ona nasıl karşı çıktığını, sözünü dinlemediğini haber verdiğini ifade etmektedir. Kavminin sözünü dinlememesi üzerine Hz. Mûsâ (a.s) Rabbine şöyle nida etti: “Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum.” Başkabir ifadeyle kendimden ve kardeşimden başkasına, senin emir ve nehiyelerine uyma konusunda, sana itaat etme

¹⁸⁰ ed-Dâni, *el-Muktefa fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 59.

¹⁸¹ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 318.

konusunda güç yetiremiyorum. Görüldüğü üzere Taberî, وَأَخِي ifadesinde vakf üzere mana vermiştir.¹⁸²

Kurtubî, bu âyette إِلَّا نَفْسِي kelimesi üzerinde vakf yapmanın iki vecihle ele alındığını ifade etmektedir. Birincisine göre إِلَّا نَفْسِي üzerinde vakf yapılır ve bu vakf-ı tâmdır. Çünkü burada vakf yapıldığı takdirde şu anlam ortaya çıkmaktadır: “Rabbim ben kendimden başkasına söz geçiremiyorum.” Bu durumda burada söz bitmiş sonrasında gelen وَأَخِي ifadesi yeni bir cümle olmuştur. Buna göre cümle “kardeşim de kendisinden başkasına söz geçiremiyor” anlama gelir. İkincisine göre وَأَخِي ifadesi إِلَّا نَفْسِي ifadesine ma‘tûf olursa bahsi geçen yerde vakf yapılmamakta çünkü sonrası ile bağlantı devam etmektedir. Bu durumda anlam şöyledir: “Rabbim! ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum.”¹⁸³

2.1.2.1.4. En‘âm Sûresi

En‘âm sûresinin tamamı Mekke’de bir gecede nâzil olmuştur. Bazı âyetlerinin (20-21-91-92-93-114-145-151-152-153) Medine döneminde nâzil olduğuna dair rivâyetler de mevcuttur. Sûre 165 âyettir. Adını, 136-138 ve 139. âyetlerde geçen “En‘âm” kelimesinden almıştır. Bu âyetlerde Arapların hayvanlara uyguladığı bazı gelenekler kınanmıştır. En‘âm, keçi, koyun, sığır ve deve gibi anlamlara gelir. Sûrede tevhit inancı, peygamberlik, yaratılış, yeniden diriliş ve ehl-i şirk ile ilgili bilgilere, harama ve helâle dair hükümlere yer verilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (a.s) kâfirlerle yaptığı tartışmada onların ters tutumlarının onu üzdüğü anlatılmaktadır. Allah’ın (c.c) birliğini kabul edip yalnız O’na tapılması ve üstün ahlâkla vasıflanma öğütlenmekte hevâ ve hevesleri peşinden gidenler yerilmektedir.¹⁸⁴

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: “Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi “bir lütûf olarak” kendine yazdı. Gerçek şu ki sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki

¹⁸² Taberî, *Câmi‘ul-Beyân*, C. X, s. 187.

¹⁸³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. VI, s. 128.

¹⁸⁴ Emin Işık, “En‘âm Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 169; Ateş, *Yüce Kur‘ân’ın Çağdaş Tefsiri*, C. III, s. 113.

Allah (c.c) çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”¹⁸⁵ Bu âyette الرَّحْمَةُ ve أَصْلَحْ kelimeleri üzerinde vakf yapılıp yapılamayacağı, kendinden sonra gelen أَنَّهُ ve فَأَنَّهُ kelimelerinin başındaki hemzelerin okunuş şekillerine bağlı olarak farklılık arz edeceği görüşleri mevcuttur. Bu görüşler, bu hemzelerin fetha ile أَنَّهُ, فَأَنَّهُ ve kesra ile إِنَّهُ, فَإنَّهُ şeklinde okunmalarıdır. Kesra ile okumak, A’meş, İbni Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Mücâhid ve Mekke ehlinin kıraatıdır. أَنَّهُ kesra ile إِنَّهُ şeklinde okunduğu durumda الرَّحْمَةُ kelimesi üzerinde vakf yapmak, şayet إِنَّهُ müste’nef yapılırsa vakf-ı kâfi, bir görüşe göre de vakf-ı tâmdir. Ancak إِنَّهُ ifadesi الرَّحْمَةُ kelimesi için açıklama niteliği kılınırsa veya فَكَنْتَ’nin manasını قَالَ manasına kalb ederse الرَّحْمَةُ kelimesi üzerinde vakf yapmak mümkün değildir. Çünkü bu durumda sonrasına müteallıktır. Yine fetha ile أَنَّهُ şeklinde okunursa da الرَّحْمَةُ kelimesi üzerinde vakf yapılamaz. Çünkü bu durumda sonrası kendisinden bedel olmakta ve bedel ile mübdel’ün minh’in arasını ayırmak uygun görülmemektedir.¹⁸⁶

Aynı şekilde فَأَنَّهُ kesra ile فَإنَّهُ şeklinde okunduğunda أَصْلَحْ kelimesi üzerinde vakf yapılmamaktadır. “ف” harfinden sonra geldiği için kesra ile okumak şartın cevabı olması hasebiyle önceki hemze ile eşit konumda ve öncesinde vakf yapılmamaktadır. Aynı şekilde fetha ile okunduğunda “bu, Asım, İbn ‘Âmir’in kıraatıdır” mübtedânın hazfi durumunda “ فَأَمْرَهُ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ، فَالَّذِي لَهُ ” takdirinde olduğu gibi veya haberin hazfi durumunda “فَلَهُ غُفْرَانَهُ” takdirinde olduğu gibi veya şartın cevabı olması durumunda öncesinde vakf yapılmamaktadır. Çünkü iki kıraatte de şartın cevabı olduğu için “ف” harfi hemzeye bitişiktir. Dolayısıyla şart ile cevabın arası ayrılmamaktadır.¹⁸⁷

Söz konusu âyet ile ilgili müfessirlerin görüşleri şöyledir: Zemahşerî, أَنَّهُ, فَأَنَّهُ ifadelerini kesra ile okuyanların bunları isti’nâf cümlesi kabul ettikleri dolayısıyla olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda mana şudur: “Allah, bilmeden kötü bir iş yapıp ardından tövbe edip kendini düzeltenlere karşı merhameti kendine vazife olarak yazdı.” الرَّحْمَةُ kelimesini harften bedel kabul edenler metinde geçtiği şekilde fetha ile okumuşlardır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ En‘âm, 6/54.

¹⁸⁶ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 66-67; İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 327-328.

¹⁸⁷ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 66-67; İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 327-328.

¹⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 23.

Neseffî, أَنَّهُ ve فَأَنَّهُ ifadelerinin Asım ve İbn ‘Âmir kıraatlerinde birinci hemzenin الرَّحْمَةَ kelimesinden bedel olarak fetha ile okunduğunu, ikinci hemzenin mahzûf bir mübtedânın haberi olarak kesra ile okunduğunu ifade etmiştir. Bu durumda mana şöyledir: “O’nun şanı, O’nun çok bağışlayan ve esirgeyen olmasıdır.” Nafî kıraatinde ise birinci hemzenin aynı şekilde الرَّحْمَةَ kelimesine bedel olarak fetha ile okunduğunu, ikinci hemzenin فإنه mübtedâ olarak kesra ile okunduğunu ifade etmiştir. Neseffî diğer kıraat imamlarının ise iki ifadeyi isti’nâf cümle başlangıcı olarak birincisini fetha ikincisini kesra ile okuduklarını ifade etmiştir. Bu durumda sanki الرَّحْمَةَ kelimesi tefsir edilmektedir. Şöyle söyler gibi: “Doğrusu sizden kim kötü bir amel işlerse...”¹⁸⁹

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَزْرَ اتَّخَذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“İbrâhîm, babası Âzer’e, “Putları tanrılar mı sayıyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum” demişti.”¹⁹⁰ Kıraat imamları bu âyette geçen أَزْر kelimesinin sonunun harekesi üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu bağlamda لِأَبِيهِ kelimesinde vakf mı vasl mı yapılır hususu da buna konu olmuştur. Kurradan Âsım, İbn Kesîr, A‘meş, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî bu kelimeyi metinde geçtiği üzere fetha ile okumuşlardır. Bu durumda أَزْر ismi لِأَبِيهِ için atf-ı beyân olmaktadır. Buna göre لِأَبِيهِ kelimesinde vakf değil vasl yapılır. Kurradan Hasan Basrî ve Ebû Zeyd el-Medenî ise أَزْر kelimesinin sonunu damme ile okumuşlardır. Bu durumda nidâ olmuş olmakta ve dolayısıyla لِأَبِيهِ kelimesinde vakf yapılarak sonrası ile ibtidâ edilmektedir.¹⁹¹

Tefsir kaynaklarında Âzer’in Hz. İbrâhîm’in babasının ismi mi yoksa putun ismi mi veya lakab mı şeklinde farklı görüşlere yer verilmiştir. Kurtubî, başkalarından rivâyetle Âzer’in yerici anlam taşıyan bir ifade olduğunu söylemiştir. Bu durumda nida olması dolayısıyla merfû‘ okunmakta ve şu anlam gelmektedir: “Ey hata içerisinde olan! Sen bir takım putları ilah mı ediniyorsun? demiştir.” Yine başkalarından rivâyetle Âzer’in Hz. İbrâhîm’in babasının adı olduğunu, yine başka

¹⁸⁹ Ebu’l-Berekât Hâfiziüddîn Abdillâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiki’t-Te’vîl*, C. I, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 367

¹⁹⁰ En‘âm, 6/74.

¹⁹¹ İbnü’l-Enbârî, *İzahu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 329.

bir rivâyetle onun bir put adı olduğunu ve Hz. İbrâhîm'in babasının o put ile sürekli uğraşması sonucu onun ismiyle anılmaya başladığını ifade etmektedir.¹⁹²

قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ
كَثِيرًا وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ

“De ki: "Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'an'da) size öğretilmiştir.”¹⁹³ Bu âyette geçen قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ifadesinin fiillerini “ي” harfi ile okuyanlara göre وَهُدًى لِلنَّاسِ ifadesinde vakf yapılmaktadır. Çünkü bu durumda sonrası isti'nâfi haber cümlesidir ve dolayısıyla öncesinden fasıla edilmektedir. Bu, İbn Kesîr ve Ebû 'Amr'ın kıraatidir. Söz konusu ifadede geçen fiilleri metinde geçtiği üzere “ت” harfi ile okuyanlara göre وَهُدًى لِلنَّاسِ ifadesinde vakf değil vasl yapılmaktadır. Çünkü sonrasındaki hitap öncesinde geçen قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ hitabına bitişik bir hitaptır. Bu; Nâfi, 'Âsım, İbn 'Âmir, Hamza, Kisâî, Mücâhid, Hasan Basrî ve A'meş'in kıraatidir.¹⁹⁴

Kurtubî, buradaki hitabın, Hz. Peygamber'in (a.s) niteliklerini ve bir takım hükümleri gizleyip açıklamayan Yahudilere olduğunu ifade etmektedir. İbn Mücâhid'in ifade ettiğine göre âyette bahsi geçen fiilleri “ي” harfi ile okuyanların kıraatine üç ayrı hitap söz konusu olmaktadır. Birincisi, قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ, “De ki: Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?” şeklindeki hitap, müşrikleredir. İkincisi, تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا, “Sizin onu kâğıtlara yazıp istediğinizi açıklayıp çoğunu gizlediğiniz kitabı kim indirdi?” şeklindeki hitap, Yahudileredir. Üçüncüsü, وَلَا تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ, “Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretilmiştir.” şeklindeki hitap Müslümanlardır. Söz konusu fiilleri “ت” harfi ile okuyanların kıraatına göre hitapların hepsi Yahudileredir.¹⁹⁵ Diğer müfessirlerden de benzer yorumlar yapılmaktadır. Burada söz konusu fiillerin muhatap sigası ve gaib sigası ile okunması sonucu muhatap topluluğunu etkilemektedir.

¹⁹² Kurtubî, *Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. VII, ss. 21-22.

¹⁹³ En'âm, 6/91.

¹⁹⁴ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 330-331; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 69; Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. II, s. 483.

¹⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. VII, ss. 37-38.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَفُوا لَهُ بِنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ

“Cinleri Allah’a ortak koştular. Oysa onları da Allah yarattı. Bilgisizce O’na oğullar ve kızlar yakıştırdılar.”¹⁹⁶ Bu âyette وَخَلَقَهُمْ kelimesindeki “ل” harfinin farklı okuyuşu dolayısıyla الْجِنَّ kelimesinde vakf yapılıp yapılamayacağı hususunda ihtilaflar vardır.

1.1.2.1.5. A‘râf Sûresi

A‘râf sûresi, Kur’ân-ı Kerîm’in yedinci sûresidir. Mekke döneminde hicretten önce nâzil olmuştur. Sûre bir görüşe göre 205, bir görüşe göre 206 âyettir. Bu bir âyetlik fark sûrenin başındaki huruf-u-mukatanın ayrı bir âyet sayılıp sayılmama durumuyla alakalıdır. Mekke’de inen sûrelerin en uzunudur. Uzunluk bakımından üçüncü sûredir. Adımı 46-48. âyetlerde geçen “A‘râf” kelimesinden almıştır. A‘râf, urfun kelimesinin çoğuludur. Kelime olarak yüksek yer anlamına gelmektedir. Ayrıca “horozun ibiği” ve “atın yelesi” anlamında da kullanılmaktadır. Sûrede ise cennet ile cehennem arasındaki sûr’un yüksek yeri için kullanılmıştır. Sûrede iman ve itikad konuları ele alınmıştır. Hususen ahirete iman konusu üzerinde durulmuştur. Burada Hz. Âdem’in (a.s) kıssasına daha geniş yer verilmiştir. Bunun yanında diğer peygamber kıssaları husûsen İsrâiloğullarının Firavunla ilişkileri, Mısır’dan sonraki davranışları genişçe anlatılmıştır.¹⁹⁷

الْمَصِّصُ (*) كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

“Elif-lâm-mîm-sâd. Bu, kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın.”¹⁹⁸ Burada önce sûrenin birinci âyeti olan الْمَصِّصُ ifadesinde yapılan vakf ele alınacaktır. ed-Dânî burada vakf yapmanın tam vakıf olduğunu, İbn Abbas’ın bundan çıkardığı أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ وَ أَفْصَلُ “Ben Allah’ım bilirim ve tafsil ederim” anlamına isnâd ederek söylemiştir.¹⁹⁹ Uşmûnî, sûre başlarında geçen bu harflerin cer, nasb ve ref mahallinde olabileceğini ifade etmiştir. Ref mahallinde iki vecihle, cer ve nasb mahallinde bir vecihle gelmektedir. Ref mahallinde sonrasına mübtedâ ve haber veya mübtedâsı hazfedilmiş haber şeklindedir. Nasb mahallinde hazfedilmiş fiil için

¹⁹⁶ En‘âm, 6/100.

¹⁹⁷ Emin Işık, “A‘râf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 259; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, C. III, s. 309.

¹⁹⁸ A‘râf, 7/1-2.

¹⁹⁹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 64.

mef'ûldür. Cer mahallinde hazfedilmiş yemin harfî olmakta veya kendisi yemindir. Böyle bir durumda ise mübtedâ veya haber-mübtedâ veya fiili hazfedilmiş mef'ûldür. Buna göre kendisinde vakf yapmak vakf-ı kâfidir. Ancak كِتَابٌ ifadesi mahzûf bir mübtedânın haberi yapılırsa şu takdirde olduğu gibi: “هذا كتاب” bu durumda الْمَصِّ ifadesi üzerinde vakf yapmak vakf-ı tâmdir. Şayet cer mahallinde cevabı hazfedilmiş yemin yapılırsa üzerinde vakfetmek caiz olur. Fakat sonrası kendisine cevap yapılmış bir yemin yapılırsa üzerinde vakf yapılamaz.²⁰⁰ İbnü'l-Enbârî'ye göre الْمَصِّ ifadesinde vakf yapılır, burada yapılan vakf, vakf-ı hasendir. Sonrasındaki كِتَابٌ أَنْزَلَ ifadesi ile ibtidâ edilir. Bu takdirde cümle şu manaya gelir هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ.²⁰¹ Ancak burada bir çelişki görülmektedir. İbnü'l-Enbârî vakf-ı haseni tanımlarken, kendisinde vakfetmenin güzel olduğu ancak sonrası ile ibtidâ edilemediği şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Burada ise الْمَصِّ ifadesinde vakf, hasendir ve sonrası ile ibtidâ edilir demektedir.

Üzerinde vakf yapmanın söz konusu olduğu ifadenin tefsir kaynaklarındaki yorumlarına baktığımızda İbn Abbas'tan gelen أَنَا اللَّهُ أَفْصَلُ وَأَنَا اللَّهُ أَكْبَرُ ve أَنَا اللَّهُ أَكْبَرُ وَأَنَا اللَّهُ أَفْصَلُ rivâyetleri çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. İbn Kesîr, bunun bu şekilde olduğunu İbn Cübeyr ve İbn Abbas'tan rivâyetle ifade etmektedir.²⁰² Buna göre burada yapılan vakf vakf-ı tâmdir. Fahreddin Razî de İbn Abbas'tan bu rivâyeti vermekte ve Vâhidî'den bunun cümlenin yerine geldiğini, cümlelerin yalnız mübtedâ ve haber olduklarında ise i'rabdan mahallerinin bulunmadıklarını ifade etmektedir. Bu durumda أَنَا اللَّهُ أَكْبَرُ ifadesi i'rabda mahalli olmayan bir cümledir. Böylece أَنَا اللَّهُ أَكْبَرُ lafzı haber ve أَنَا اللَّهُ أَفْصَلُ ikinci haberdir. Bu durumda الْمَصِّ ifadesi bu manada değerlendirildiğine göre i'rabı da açıklamasının yapıldığı cümle ile aynıdır.²⁰³ Buna göre de yapılan vakfın vakf-ı tâm olduğunu söylemek mümkündür.

Kurtubî'ye göre الْمَصِّ ifadesi mübtedâ ve mahallen merfu'dur. Buna göre كِتَابٌ (Bu...bir kitaptır) ifadesi haberdir. Sanki “Elif, Lâ, Mîm. Sana indirilen kitabın harfleridir denmiş gibidir.” Burada كِتَابٌ ifadesi başında هَذَا كِتَابٌ şeklinde mübtedâsı hazf edilmiş haber şeklinde değerlendirilmiştir. Kisâf de bunun (bu...bir kitaptır.) takdirinde olduğunu söylemiştir.²⁰⁴ Bu da Uşmûni'nin açıklamalarını destekler

²⁰⁰ Uşmûni, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 260.

²⁰¹ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 336.

²⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. II, s. 320.

²⁰³ Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIV, s. 14.

²⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li'-Ahkâmi'il-Kur'ân*, C. VII, ss. 160-161.

mahiyettedir. Yani bahsi geçen yerde yapılan vakfın vakf-ı tâm olduğunu desteklemektedir. Taberî, Ebû Ca'fer'in te'vîl ehlinin الْمَصْنِ ifadesinin te'vîli hususunda ihtilaf ettiklerini ve bazılarının bunun manasının أَنَا اللَّهُ أَفْصَلُ manasında olduğunu rivâyet etmiştir. Ve yine bu manada olduğunu İbn Abbas'tan ve Sa'id bin Cübeyr'den rivâyet etmiştir. Taberî bazılarının da bunun Allah'ın (c.c) "Musavvir" isminin heceleri olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Taberî, aynı şekilde Süddî'nin de mananın böyle olduğunu söylediğini rivâyet etmiştir. Ancak bazılarının bunun Allah'ın (c.c) isimlerinden bir isim olduğunu ve Allah'ın (c.c) bununla bize yemin ettiğini söylediklerini rivâyet etmiştir. Taberî, âyetteki هَذَا كِتَابٌ ifadesinin هَذَا كِتَابٌ takdirinde merfû' olduğunu Ebû Ca'fer'den rivâyet etmiştir.²⁰⁵ Bu durumda da الْمَصْنِ ifadesinde vakfetmek vakf-ı tâmdır.

Şimdi de sûre'nin ikinci âyetindeki وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ifadesinde vakfetme hususu ele alınacaktır. وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ifadesinde yapılan vakfın durumu, bu ifadeden sonra gelen اَتَّبِعُوا ifadesinde kimin muhatab alındığına göre değerlendirilmiştir. Şayet bu ifadede Hz. Peygamber (a.s) muhatap alınarak mana ümmete şamil kılınırsa وَذِكْرَى ifadesi üzerinde vakfetmek güzel olur ve aynı zamanda bu vakf, vakf-ı tâmdır. Buna delil olarak طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ “Ey peygamber kadınları boşayacağınız zaman” Talâk sûresinin birinci âyeti gösterilmiştir. Şayet bu ifadenin muhatabı ümmet kılınırsa وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ifadesinde vakf yapılamaz. Bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkar: “Onlara uymalarını söylemen için...” Ayrıca اَتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ ifadesi muhkî ve لَتُنذِرَ بِهِ ifadesi hikâyedir. Muhkî olmadan hikâye üzerinde vakf yapılamamaktadır.²⁰⁶ ed-Dânî, وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ifadesinde vakf yapmanın vakf-ı tâm olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷

Taberî'nin değerlendirmesine göre burada hitap Hz. Muhammed'edir (a.s). Allah (c.c), Peygamberi Muhammed'e (a.s) şöyle buyurmaktadır: Ey Muhammed! Kavminden putlara tapan müşriklere de ki: Ey insanlar! Rabbinizden size gelen yol gösterici ve açıklayıcı şeylere uyun ve Rabbinizin size emrettikleri ile amel edin ve bundan başkasına uymayın. Yani Allah'tan (c.c) size indirilenin dışında bir şeye

²⁰⁵ Taberî, *Câm'ul-Beyân*, C. X, ss. 53-54.

²⁰⁶ İbnü'-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 336-337; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 261.

²⁰⁷ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 74.

uymayın. Aynı şekilde size Allah'a (c.c) şirk koşmayı, putlara tapmayı emreden dostlarınıza uymayın. Onlar sizi doğru yola götürmezler, sizi doğrudan saptırırlar.²⁰⁸

Bazıları dedi ki: Burada “de ki uyun” anlamını veren herhangi bir söz geçmediği halde nasıl bunu söyledin. Denildi ki: Açık bir şekilde zikredilmemiş ancak ifadede buna delâlet edilmektedir. Şu ifadede olduğu gibi “فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ” burada “مَنْهُ لِيُنذِرَ بِهِ” burada “لِيُنذِرَ بِهِ” ifadesinde uyarma emri vardır. İnzâr emri söz ile yapılır. Çünkü uyarma sözdür. Şöyle denilmiş gibi: اُنذِرِ الْقَوْمَ وَقُلْ لَهُمْ: اَتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ “Kavmini uyar ve onlara de ki: Rabbinizden size indirilene uyun.” Taberî, Ferra'nın اَتَّبِعُوا ifadesinde hitabın Hz. Peygamber'e (a.s) olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Talâk sûresi birinci âyetinde olduğu gibi hitap peygambere emir bütün ümmettedir.²⁰⁹

كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (*) فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ

“İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz. O, bir grubu doğru yola ilettiler, bir grup da sapkınlığa müstahak oldu.”²¹⁰ Bu âyette تَعُودُونَ ifadesinde yapılan vakfın ya vakf-1 tâm olduğu yahut üzerinde vakfedilemeyeceği, sonrasında gelen فَرِيقًا ifadesini nasbeden amilin hangisi olduğuna bağlanmıştır. İbnü'l-Enbârî, bunun iki yönden değerlendirildiğini ifade etmektedir. Birincisine göre âyette iki defa geçen تَعُودُونَ ifadesinin her ikisi de تَعُودُونَ ifadesine bağlı olarak nasbedilmiş ise تَعُودُونَ ifadesinde vakf yapılamamaktadır. Bu durumda şöyle söylenmiş gibidir: تَعُودُونَ عَلَى تَعُودُونَ عَلَى “Bulduğunuz hal üzere; hidâyetiniz ve delâletiniz üzere döndürüleceksiniz.” Buna delil olarak Ubeyy'in kıraatı gösterilmiştir. Ubeyy şu şekilde okumuştur: “كَمَا بَدَأَكُمْ فَرِيقَيْنِ فَرِيقًا هَدَىٰ” Buna göre تَعُودُونَ ifadesi burada her iki فَرِيقًا ifadesi için nasb edici kelimedir. Buradan da şu anlaşılmaktadır: Nasbeden kelime ile nasb edilen kelimenin arası ayrılmamaktadır. İkincisine göre her iki فَرِيقًا ifadesi تَعُودُونَ ifadesine bağlı olarak nasbedilmiş ise تَعُودُونَ ifadesinde vakfetmek güzel olur ve bu vakf-1 tâmdır.²¹¹

ed-Dânî, Kûfelilerin كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ifadesini âyet başı olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ona göre هَدَىٰ ifadesi فَرِيقًا ifadesi ile nasbedilmiş ise تَعُودُونَ üzerinde vakf yapmak vakf-1 tâmdır. Bu takdirde şöyledir: “Bir grubu هَدَىٰ فَرِيقًا وَ أَضَلَّ فَرِيقًا

²⁰⁸ Taberî, *Câm'ul-Beyân*, C. X, s. 56.

²⁰⁹ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, C. X, ss. 56-57.

²¹⁰ A'râf, 7/29-30.

²¹¹ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 338.

hidâyete erdirdik bir grubu sapıklığa düşürdük.” Bu görüşün sıhhatine müsnede geçen hadisi delil göstermektedir.²¹² “Muğire b. Nu‘mân Said b. Cerîr’den, Said b. Cerîr İbn Abbas’tan, İbn Abbas Hz. Peygamber’den (a.s) rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber (a.s) şöyle dedi: Ey insanlar! Yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşredileceksiniz. Sonra Enbiyâ sûresi 104. âyeti okudu. *كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا* “Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız.”²¹³

İbn Kesîr, bu âyetin manası hususunda ihtilaf edildiğini ifade etmektedir. Mücâhid’den rivâyetle İbn Ebû Necîh, bu âyete şu şekilde mana vermiştir: “Ölümünüzden sonra sizi diriltecektir.” Hasan Basrî bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Dünyada sizi evvela nasıl yaratmış ise kıyamet günü bu şekilde diri olarak döneceksiniz.” Katâde mezkûr âyetin manası için şunu söylemiştir: “Onları yoktan var etmiş sonra tekrar yok etmiş sonra da kendisine döndürecektir.” İbn Cerîr de şöyle anlam vermiştir: “Sizi nasıl ilk önce yaratmış ise sonra yine bu şekilde döndürecektir.” İbn Cerîr, bu görüşünü İbn Abbas’tan gelen rivâyetle de desteklemiştir.²¹⁴

Kurtubî, *فَرِيقًا* lafzının *تَعُودُونَ* lafzındaki “Siz” zamirinden hal olarak nasbedildiğini ifade etmektedir. Buna göre bir kısmınız mutlu olmak üzere bir kısmınız da mutsuz, bedbaht olmak üzere iki gurup halinde döneceksiniz. Bunu el-Kisâ’ nin naklettiği Ubeyy’in kıraati de desteklemektedir. Şöyle ki: *تَعُودُونَ فَرِيقَيْنِ فَرِيقًا* “Siz, fırkanın birine hidayet verilmiş, diğerine sapıklık hak olmuş olarak iki fırka halinde döneceksiniz.” Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî de bu âyetin anlamı için şöyle demiştir: Allah (c.c), başta sapıklık için yarattığı kimseyi sonunda da sapıklığa götürür. O kimse hidayete ermişlerin amelleriyle amel etse dahi. Başta hidayet üzere yarattığı kimseyi sonunda da hidayete götürür. O kimse sapıkların amelleriyle amel etse dahi. Allah (c.c), şeytanı sapıklık üzere yarattı. O meleklerle beraber güzel, mutlu edici ameller işledi. Allah (c.c), daha sonra onu ilkin yarattığı şeye geri döndürdü. Ve onun kâfirlerden olduğunu buyurdu.²¹⁵

²¹² ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 64-65.

²¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 6, C. IX, s. 602; Nesâî, Tefsir, 3.

²¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. II, ss. 327-328.

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. VII, ss. 187-188.

Kurtubî, ilk فَرِيقًا ifadesinin هَدَى ifadesi ile nasbedildiğinin de söylendiğini ifade etmektedir. İkinci فَرِيقًا ifadesi için de hazfedilmiş bir fiille nasbedildiğinin söylendiğini ifade etmektedir. “Bir gurubu da saptırdı.” takdirindedir.²¹⁶ Bütün bunlardan anlaşıldığına göre bahsi geçen yerde vakf yapmak vakf-ı tâmdır.

Taberî, bu âyetin te’vîli hususunda ihtilaf olduğunu söylemektedir. Bazılarının bu âyeti şu şekilde te’vîl ettiklerini ifade etmektedir: كَمَا بَدَأَكُمْ أَشْقِيَاءَ وَ سَعْدَاءَ, كَذَلِكَ تَبْعُثُونَ: “Kıyamet günü başta mutlu ve mutsuz, bedbaht yaratıldığınız gibi diriltileceksiniz.” Ayrıca İbn Abbas, Câbir, Ebû Aliye, İbn Mücâhid ve diğerlerinden farklı varyantlarla rivâyet edilen hadisin bu te’vîl “bulunulan hal üzere geri döndürülecektir. Bir kısmınızı hidâyet üzere bir kısmınızı dalâlet üzere yarattık ve bu şekilde sizi döndüreceğiz” doğrultusunda olduğunu ifade etmektedir. Taberî buradaki فَرِيقًا ifadesinin ilkinin هَدَى ifadesiyle nasbedildiğini, ikinci فَرِيقًا ifadesinin ise حَقَّ عَلَيْهِمْ ifadesiyle nasbedildiğini ifade etmektedir. Buna göre şöyle söylenmiş gibidir: Sizi dünyada nasıl ki mü’min ve kâfir olarak iki gurup şeklinde yarattıysam kıyamet günü aynı şekilde diriltileceksiniz. Ayrıca فَرِيقًا ifadesinin ilkinin تَعُودُونَ ifadesiyle nasbedildiğini ve ikinci فَرِيقًا ifadesinin ise ilkinin atfedildiğini ifade etmektedir.²¹⁷

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَّهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ

“Buzağyı ilah edinenlere mutlaka (ahirette) Rablerinden bir gazab, dünya hayatında ise bir zillet erişecektir. İşte biz iftiracıları böyle cezalandırırız.”²¹⁸ Bu âyette فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ifadesinde yapılan vakfın ne tür bir vakf olduğunda ihtilaf edilmiştir. ed-Dânî, burada yapılan vakf için vakf-ı tâm ifadesini kullanmaktadır. إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ ifadesinin ve sonrasındaki ifadenin Hz. Mûsâ’ya (a.s) ait olduğu kabul edilirse sözü geçen yerde vakfetmek vakf-ı tâm olur. Bu, Hz. Mûsâ’nın (a.s) Allah’tan (c.c) verdiği bir haberdir ve sözün siyakına daha çok benzerdir. Bahsi geçen yerde Hz. Mûsâ’nın (a.s) sözü tamamlanmış sonra Allah’ın (c.c) sözü başlamıştır. Şöyle ki وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ “Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.” Şayet bu âyetin tamamı Allah’ın (c.c) sözü kabul edilirse bahsi geçen yerde vakf yapmak ne vakf-ı tâm ne de vakf-ı kâfidir.²¹⁹

²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. VII, s. 188.

²¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. X, ss. 142-148.

²¹⁸ A’râf, 7/152.

²¹⁹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 79.

İbnü'l-Enbârî, burada vakf yapmanın vakf-ı hasen olduğunu söylemiştir ve başka bir açıklamada bulunmamıştır.²²⁰ Uşmûnî ise burada yapılan vakfın vakf-ı kâfi olduğunu ifade etmiştir. Ancak devamında şöyle bir açıklamada da bulunmuştur: Burada vakf yapmanın vakf-ı tâm olduğu söylenmiştir. Şayet *إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعَجَلِ* ifadesi ve sonrası Hz. Mûsâ'nın (a.s) sözü kabul edilirse, *فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ifadesinde söz son bulmuştur. Sonra Allah'ın (c.c) sözü başlamıştır. Şayet buzağıya tapmanın Allah'ın (c.c) verdiği bir haber ve muhatab Hz. Mûsâ (a.s) olursa burada vakfetmek vakf-ı kâfidir.²²¹

Kurtubî, âyette bahsi geçen yere kadar olan sözlerin Hz. Mûsâ'nın (a.s) söylediği sözler arasında olduğunu ifade etmektedir. Bunların, Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ'dan (a.s) verdiği haber olduğunu ve burada Hz. Mûsâ'nın (a.s) sözlerinin tamamlandığını söylemektedir. Allah (c.c) bunları haber verdikten sonra “Biz iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.” buyurmaktadır.²²²

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۗ شَهِدْنَا ۗ أَنْ نَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da “Evet şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”²²³ Bu âyette *بَلَىٰ* ve *شَهِدْنَا* ifadelerin hangisinde vakf yapılacağı ve hangi tür vakf olduğu hususu ile ilgili *el-Muktefâ'da* iki ayrı değerlendirme bulunmaktadır. Birincisine göre Ahmed b. Mûsâ, Ebû Hatem, Ahfeş ve İbn Abdurrezzak burada yapılan vakf için vakf-ı kâfi ifadesini kullanmışlardır. Buna göre *شَهِدْنَا* ifadesinde vakf yapılır ve bu ifade Âdemoğullarına aittir. “Senin bizim Rabbimiz ve ilahımız olduğuna şahitlik ettik” demektedirler. İkincisine göre Nâfi‘, Muhammed b. Îsâ, Kutbî ve Dînaverî *قَالُوا بَلَىٰ* ifadesinde vakf yapılacağını ve yapılan vakfın vakf-ı tâm olduğunu söylemişlerdir. Buna göre *شَهِدْنَا* ifadesi meleklere ait bir ifadedir. Allah (c.c), Âdemoğullarının sulblerini bellerinden çıkarıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğunda onlar “evet dediler” ve kulluklarını ikrar ettiler. Sonra Allah (c.c), meleklere şahitlik ediniz dedi. Onlar da

²²⁰ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 345.

²²¹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, ss. 278-279.

²²² Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VII, s. 292.

²²³ A'râf, 7/172.

“şahitlik ettik” dediler. İbn Mücâhid, Dehhâk ve Süddî’nin görüşü de şu şekildedir. Ayrıca şöyle de denilmiştir: Bu, Allah’ın (c.c) ve meleklerin sözüdür. Manası da şudur: “Sizin ikrarınıza şahit olduk.” Bu, Ebû Mâlik’in sözüdür. Bu durumda bu ifade öncesinden bağımsızdır.²²⁴

Uşmûnî, شَهَدْنَا ifadesinin Allah’a (c.c) mı, meleklerle mi yoksa Âdemoğullarının zürriyetlerine mi ait olduğu hususunda ihtilaf edildiğini ifade etmektedir. Uşmûnî bir görüşe göre bu ifadenin meleklerle ait olduğunu قَالُوا بَلَىٰ ifadesinde yapılan vakfın vakıf-ı tam olduğunu söylemektedir. Devamında şöyle bir te’vîl yapıldığını ifade etmektedir: Allah (c.c), Âdemoğullarının zürriyetlerine “Ben sizin Rabbiniz değil miyim diye sorduğunda onlar evet sen bizim Rabbimizsin diye cevap verdiler ve bunun üzerine Allah (c.c), melekler’e şahit olunuz dedi ve melekler de biz buna şahidiz dediler.” Burada بَلَىٰ ifadesi misak kıssasının sonudur ve soru ile cevap arasında bir fasıladır. Buna göre bu ifadenin sonrası ile lafız ve mana yönüyle hiçbir bağlantısı yoktur. Başka bir görüşe göre شَهَدْنَا ifadesinin Âdemoğullarının zürriyetine ait olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda ise شَهَدْنَا ifadesinde vakf yapılır. بَلَىٰ ifadesinde vakf yapılmaz. Çünkü bu durumda öncesi ve sonrasıyla bağlantılıdır.²²⁵

İbnü’l-Enbârî, Sicistanî’nin (ö. 391/1001?) شَهَدْنَا ifadesinde vakf yapılacağını söylediğini ve Ebû Bekr’in bunun yanlış olduğunu; çünkü أَنْ edatının öncesindeki ifadeyle bağlantılı olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Bu durumda şöyle söylenmiş gibidir: “Biz bundan habersizdik demesinler diye onları kendilerine şahit tuttuk.” İbnü’l-Enbârî burada لا’nın hafzedildiğini أَنْ ile iktifa edildiğini söylemektedir. Bunu, Kur’ân-ı Kerîm’den başka örneklerle desteklemektedir. Bu bağlamda Nisâ sûresi 176. âyette geçen şu ifade لِأَنَّ لَا تَضِلُّوا ile söylenmek istenilen aslında şudur: لِأَنَّ لَا تَضِلُّوا “Yanılmamanız için...” Yine Nahl sûresi 15. âyette geçen şu ifadede وَالَّذِي فِي الْأَرْضِ لِأَنَّ لَا تَمِيدَ بِكُمْ söylenmek istenilen aslında şudur: لِأَنَّ لَا تَمِيدَ بِكُمْ “Sizi sarsmaması için...” Aynı şekilde arap şiirinden de örnekler vermektedir. Ebû Cendel’in şu beyitini örnek vermekte: أَيْامَ قَوْمِي وَالْجَمَاعَةَ كَالَّذِي لَزِمَ الرَّحَالَهَ أَنْ تَمِيلَ مَمِيلًا burada kastedilen şudur: أَيْامَ قَوْمِي وَالْجَمَاعَةَ كَالَّذِي لَزِمَ الرَّحَالَهَ أَنْ تَمِيلَ مَمِيلًا “Sendelemeyin diye.” Yine bir başka beyitte : أَيْامَ قَوْمِي وَالْجَمَاعَةَ كَالَّذِي لَزِمَ الرَّحَالَهَ أَنْ تَمِيلَ مَمِيلًا رأينا ما يرى البصائر فيها : أَيْامَ قَوْمِي وَالْجَمَاعَةَ كَالَّذِي لَزِمَ الرَّحَالَهَ أَنْ تَمِيلَ مَمِيلًا “Peş peşe olmaması için” Görüldüğü üzere bu iki beyitte de لَا hafzedilmiş ve أَنْ ile yetinilmiştir. Bu

²²⁴ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 80.

²²⁵ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 282.

durumda söz konusu yerlerde vakf yapılamamakta ve söz 174. âyette tamamlanmaktadır.²²⁶

Bu âyet ile ilgili tefsirlere baktığımızda genel olarak Âdemoğullarının zürriyetlerinin kendilerine şahit tutulduğu ve Allah'ın (c.c) Rableri olduğunu ikrar ettikleri ve buna şahidiz dedikleri görülmektedir. Bunun farklı varyantlarla rivâyet edilegelen şu hadis ile desteklendiği ayrıca görülmektedir. Ömer b. Hattab'dan rivâyet edildiğine göre; kendisine bu âyet ile ilgili soruldu ve kendisi şöyle dedi: Bu âyetin Hz. Peygamber'e (a.s) sorulduğunu işittim. O buyurdu ki: Allah (c.c), Hz. Âdem'i (a.s) yarattı ve sonra sırtını sıvazlayıp ondan zürriyetini çıkardı. Ardından şöyle buyurdu; bunları cennet için yarattım ve bunlar cennetliklerin amellerini işleyecekler. Sonra tekrar sırtını sıvazlayıp zürriyetini çıkardı ve şöyle buyurdu; bunları cehennem için yarattım ve bunlar cehennem ehlinin amelini işleyecekler. Oradaki adamlardan biri Ya Rasûlullah! O zaman amel neden? diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s) şöyle dedi: Allah (c.c), kulunu cennet için yarattığında o kuluna cennet ehlinin amellerini işlettirir ki öldüğünde bununla onu cennete koyar. Kulunu cehennem için yaratmışsa ona da cehennem ehlinin amellerini işlettirir ki öldüğünde bununla onu cehenneme koyar.²²⁷ Ancak Taberî'nin tefsirinde Abdullah b. Ömer'den rivâyetle Allah (c.c), Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini alıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğunda “Onlar evet Sen bizim Rabbimizsin dediler. Bunun üzerine Allah (c.c) ve melekler Rabbimiz Allah'tır (c.c) ikrarınıza şahidiz dediler” şeklinde bir hadisten bahsedildiği görülmektedir.²²⁸ Biz bütün bunları serdettikten sonra doğrusunu Allah (c.c) bilir, deriz.

2.1.2.1.6. Yûnus Sûresi

Yûnus sûresi, Mekke'de nâzil olmuş ve Kur'ân-ı Kerîm'in onuncu sûresidir. Sûre 109 âyettir. Adını 98. âyette geçen Yûnus (a.s) peygamber'den almıştır. Sûrede başlıca şu konular işlenmektedir: Allah'ın (c.c) birliği, ahiret inancı ve Hz. Muhammed'in (a.s) nübüvvetinden bahsedilmektedir. Ayrıca geçmiş kavimlerin inkârcı davranışlarından örneklerle bahsedilmektedir. Peygamberlerin görevlerinin

²²⁶ İbnü'l-Enbarî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 346-348.

²²⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Kader, 2, (trc.) Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul 2008, s. 735; Tirmîzî, *Tefsîr*, 8; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 39, C. I, s. 251.

²²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VII, ss. 314-315; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. II, ss. 373-374; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. IV, Emir Yayınevi, İstanbul 2000, ss. 215-223; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. X, ss. 546-565.

ne olduğu, hidâyet ve sapıklıkta insanın sorumluluğunun ne olduğu belirtilir. Hz. Nûh (a.s) ile kavmi arasında geçen olaya değinilir. Firavunun azgınlığının vahim sonucu anlatılır.²²⁹

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ

“Dünya hayatının durumu, yeryüzündeki bitkilerin kendisi ile karıştığı gökten indirdiğimiz su gibidir.”²³⁰ Bu âyette فَاخْتَلَطَ ifadesinde vakf yapılacağı ve bunun vakf-ı tâm olduğunu Uşmûnî ve ed-Dânî Ya‘kûb Ezrak’tan rivâyetle ifade etmektedirler. Çünkü sonrasındaki cümle, mübtedâ ve haber cihetiyle müste’neftir. Başka bir deyişle ibtidâ cümlesidir. Dolayısıyla burada vakfetmek mana ve lafız cihetiyledir. Lafız cihetiyle فَاخْتَلَطَ ifadesinin failidir. فَنَبَتَ بِذَلِكَ الْمَطَرِ أَنْوَاعٌ مِنَ النَّبَاتِ يَخْتَلَطُ بِبَعْضِهَا بِبَعْضٍ “Bazısının bazısına karıştığı bitkilerden çeşitler yağmur ile bitti.” Mana cihetiyle doğru ancak iç içe ve karmaşık olan sözü, ayırarak anlaşılır ve fesih kılmadır.²³¹ İbnü’l-Cezerî ve İbnü’l-Enbarî’nin âyetin söz konusu ifadesinde vakf ile ilgili herhangi bir değerlendirmeleri yoktur.

Kurtubî, âyette geçen söz konusu ifade üzerinde hem vakf yapanların hem de vakf yapmayanların değerlendirmelerini ele almıştır. Nafi’nin فَاخْتَلَطَ ifadesi üzerinde vakf yaptığını yine kendisinden rivâyet edildiğini ifade etmektedir. Onun ifadesine göre “Yere karışmış su gibidir” demektir. Buna göre bu ifadeden sonra gelen بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ ifadeyle başlanarak okunur. Bu ifade şu takdirdedir: “Sonra da ona yeryüzündeki bitkiler karışmıştır.” Bir başka ifadeyle yeryüzünün bitkileri bu suya karışarak türlü türlü nebatat bitirmiştir. Bu durumda نَبَاتُ ifadesi mübtedâdır. Söz konusu ifade üzerinde vakf yapmayanlara göre نَبَاتُ (bitki) ifadesi فَاخْتَلَطَ (karışmıştır) fiili nedeniyle fail olarak merfû’dur. Buna göre bitki yağmura karışmıştır anlamı verilmektedir.²³²

Râzî, فَاخْتَلَطَ ifadesinin iki manaya gelebileceğini ifade etmektedir. Birincisine göre “Yeryüzünün bitkileri gökten inen su nedeniyle birbirine karıştı.” Bu böyledir çünkü gökten yağın yağmur nedeniyle yeryüzünde pek çok bitki yeşerir ve çeşitlenerek birbirine karışır. Bu, yağmur yağmadan önce henüz bitmemiş bitkiler

²²⁹ Bekir Topaloğlu, “Yûnus Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 610; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, C. IV, s. 197.

²³⁰ Yûnus, 10/24.

²³¹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 94; Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 327.

²³² Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. VIII, s. 327.

içindir. Öyle ise burada yağmurun yeryüzüne karışması şeklinde değerlendirmek mümkündür. İkincisine göre ise bitmiş yani topraktan çıkmış fakat daha gelişip boy atmamış bitkilerdir. İşte bu bitkiler, gökten yağın yağmurla karıştığında boy atıp gelişir, büyür ve güzelleşir.²³³

Taberî, yukarıda ele aldığımız değerlendirmeler çerçevesinde bu âyeti yorumlamıştır. Ona göre gökten inen su ile yeryüzünde bitkiler yeşerir ve bazıları bazılarına karışır.²³⁴ Bu da vakf yapmayanların görüşünü desteklemektedir.

1.1.2.2. Vakf-ı Kâfinin Anlam Üzerindeki Etkisi

1.1.2.2.1. Âl-i İmrân Sûresi

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنا أَمَنَّا فَأَغْرِ لنا ذُنُوبنا وَفِنا عَذابَ (*الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ
وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

“Bunlar, “Rabbimiz biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru” diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah (c.c) yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah’tan) bağışlanma dileyenlerdir.”²³⁵ Burada النَّارِ kelimesinde vakfetmek İbnü’l-Enbarî’ye göre vakf-ı tâmdir. Ancak takdiri medih üzere sonrasına nasb edilirse yahut هُمْ zamiriyle ref’edilirse vakf-ı kâfi olur. Şayet bir önceki âyette geçen لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ifadesine sıfat olursa bu durumda orada vakf yapmak doğru değildir. Sonrasına vasledilerek okunmalıdır. Bu durumda anlam şöyledir: “Takva sahipleri, sabredenler, doğru söyleyenler, itaat edenler, mallarını Allah (c.c) yolunda harcayanlar ve seher vakitlerinde bağışlanma dileyenlerdir ki Rabbimiz biz sana iman ettik, bizi bağışla ve cehennem azabından koru demektedirler.”²³⁶ Bu âyet ile ilgili çok farklı yorumlara rastlayamadık. Bu minval üzerine değerlendirmede bulunulmuştur.

2.1.2.2.2. Nisâ Sûresi

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ

“Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık haklarını gözetmemekten sakının.”²³⁷ Bu âyette وَالْأَرْحَامَ ifadesinde vakf

²³³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XVII, s. 72.

²³⁴ Taberî, *Cami'u'l-Beyân*, C. XII, s. 150.

²³⁵ Âl-i İmrân, 3/16-17.

²³⁶ İbnü'l-Enbarî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 296; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 38.

²³⁷ Nisâ, 4/1.

yapmak, bu ifadenin sonunu nasb ve cer etmeye bağılı olarak vakf-ı kâfi olduğu ifade edilmektedir. Hamza kıraatinde kesra ile diğerlerinin kıraatinde ise fetha ile okunmaktadır. Kesra ile okuyanlar وَالْأَرْحَامَ ifadesini بِه ifadesindeki zamire atf ederek kesra ile okumuşlardır. Kûfeliler de bu şekilde okumuşlardır.²³⁸ Şöyle söylenmiş gibidir: أَسْأَلُكَ بِاللهِ وَالرَّحْمِ “Senden Allah (c.c) ve akrabalık hakkı adına diliyorum.” Nasbederek okuyanlar ise اللهُ lafzına atf ederek fetha ile okumuşlardır. Bu durumda şu mana takdirindedir: وَالْتَقُوا الْأَرْحَامَ أَنْ تَقْطَعُوهَا “ Akrabalarla bağı koparmaktan sakının.”²³⁹

Bu âyette söz konusu ifade için müfessirlerin yorumuna baktığımızda genel olarak aynı kanıda oldukları görülmektedir. Taberî, وَالْأَرْحَامَ ifadesinin te’vîlinde ihtilaf edildiğini ifade etmektedir. Taberî bazılarının bunun anlamının şöyle olduğunu söylediklerini ifade etmektedir: وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي إِذَا سَأَلْتُمْ بَيْنَكُمْ، قَالَ السَّائِلُ لِلْمَسْئُولِ : “Adını anarak kendi aranızda birbirinizden dilediğinizde isteyen istenene senden Allah (c.c) için ve akrabalık hakkı için istiyorum dediği Allah’tan (c.c) sakının.” Aynı şekilde farklı senetlerle rivâyet edilen hadiste de bunun şu anlama geldiğini بِاللهِ وَالرَّحْمِ “Senden Allah (c.c) ve akrabalık hakkı için diliyorum.” ifade etmektedir. Taberî, Ebû Ca’fer’in bu yorumun, söz konusu ifadeyi kesrayla okumaya bağılı olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Söz konusu ifade zamire atfedildiği için kesra okunmaktadır. Bir başka deyişle zahiri olan bir şey gizli olan bir şeye atfedilmiştir. Ancak bu, Arapların konuşmasında fasih olmayan bir şeydir. Çünkü Araplar zâhiri olan bir şeyi gizli olan bir şeye atfetmezler. Taberî, bazılarının da mezkûr âyetin şu anlama geldiğini söylediklerini وَالْتَقُوا الْأَرْحَامَ أَنْ تَقْطَعُوهَا “Akrabalarla bağı koparmaktan sakının” ifade etmektedir. Yine farklı senetlerle rivâyet edilen ve bu anlama gelen hadisi “اتَّقُوا اللهَ وَاتَّقُوا الْأَرْحَامَ لَا تَقْطَعُوهَا” de kaynak göstererek âyetin bu anlama geldiği değerlendirmesini yaparak görüşlerini desteklediklerini ifade etmektedir. Bu da nasbederek okumaya bağılıdır. Arapların aynı şekilde zâhir olan bir ismi gizli olan ve cer mahallinde olan bir isme

²³⁸ ed-Dânî, *et-Teyâsîr fi'l-Kıraati's-Seb'*, Otto Pretzl (thk.), Müesseseti'r-Reyyân, Beyrut 2009, s. 93; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, C. II, s. 544; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kıraati's-Seb' ve İlelihâ ve Hucecihâ*, Şeyh Abdurrahîm Tarhûnî (thk.), C. I, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007, s. 415.

²³⁹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 182; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 48.

atfetmediklerini, ancak zarûri durumda bunu yaptıklarını söylemektedir.²⁴⁰ Ancak Taberî, bu görüşlerin isabetliliği hususunda bir görüş beyân etmemektedir.

Râzî, tefsirinde şunları nakletmektedir. Yalnız Hamza'nın وَالْأَرْحَامِ ifadesini kesra ile okuduğunu fakat Kaffal'ın, yedi kıraat imamı dışında Mücâhid ve başkalarının da bu kıraat ile okuduklarının rivâyet edildiğini söylediğini ifade etmektedir. Zemahşerî'nin bu ifadenin kesra, fetha ve damme şeklinde okunduğunu söylediğini de aktarmaktadır. Birçok nahivcinin bu şekilde bir kıraatin yanlış olduğu hususunda görüş birliği sağladıklarını ve bunu şu şekilde "Bu kıraat, zâhir bir ismin mecrûr bir isme atfedilmesini gerektirir ki bu caiz değildir" ifade ettiklerini dile getirmektedir. Ayrıca nahivcilerin bu iddialarını şu görüşlerle desteklediklerini aktarmaktadır: Ebû Ali el-Farisî'nin dediğine göre mecrûr zamir harf demektir ve bu nedenle zâhir bir isim ona atfedilemez. Biz de mecrûr zamirin bu nedenlerden dolayı harf gibi olduğunu söyleriz: Birincisi, tenvîn kelimededen ayrılmadığı gibi bu zamir de kelimededen ayrılamaz. بِه ve بِكَ kelimelerindeki "ه" ve "ك" harfleri kesinlikle harfi cerden ayrılmaz. Böylece bu, bir tenvîn gibi olur. İkincisi, nahivciler, muzâf ve müfred olan münâdadan tenvîni hazfettikleri gibi nidâ edatı olan "ي" harfini de hazfederler. Örneğin يَا غُلَامَ demeleri gibi mecrûr zamir tenvîne benzemiş olur. Bu da mecrûr zamirin tenvîn harfi gibi olduğunu ispatlamıştır. Bu nedenle zâhir ismin mecrûr zamire atfedilmemesi gerekir. Atfın şartlarından biri de mat'ûf ve mat'ûfun aleyhin birbirine benzer olmasıdır. Zâhir isim ve mecrûr zamir arasında herhangi bir benzerlik söz konusu olmadığına göre birbirine atfedilmesi de caiz değildir.²⁴¹

Râzî, nahivcilerin bu karşı görüşlerini reddetmekte ve şöyle bir izah yapmaktadır: Nahivcilerin, bu kelimenin kullanışı ile ilgili rivâyetleri reddetme görüşleri kuvvetli iddaalar değildir. Zira Hamza, yedi kıraat imamlarından biridir ve bu kıraati kendiliğinden okumamıştır. Bilakis Hz. Peygamber'den (a.s) gelen rivâyet üzerine okumuştur. Bu da Hamza'nın kıraatinin kesinlikle doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü bir şey nakil ile sabitse kıyas ile ona karşı koymak mümkün değildir. Hamza kıraatine iki farklı şekilde izah da yapılabilir. Birincisi bahsi geçen harfi cer'in, tekrar edilmesinin takdir edilmesi ile bu şekilde okunmuştur. Sanki şöyle söylenmek istenmiştir: تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ بِالْأَرْحَامِ. İkincisi bu şekilde bir kullanım şiiirde de mevcuttur. Sibeveyhî bu anlamda olan şu ifadeleri kullanmıştır:

²⁴⁰ Taberî, *Cami 'u'l-Beyân*, C. VI, ss. 344-350.

²⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. IX, s. 163.

“Bugün sen, muhakkak ki bizi hicvederek ve kınayarak sabahladın. Artık çek git! Sana ve günlere artık hayret etmiyoruz.” Burada والأيام ifadesi mecrur gelmiştir. Râzî, Nahivcilerin bu şekil bir kıraati şiirde kabul edip Kur’ân-ı Kerîm’de kabul etmeyişiine hayretlerini de dile getirmektedir.²⁴²

Râzî, والأرحام ifadesinin nasb ile okunmasına dair izahları da serdetmektedir. Ebû Ali el-Farisi ve Ali İbn İsa nasb ile okuma görüşünü tercih etmektedirler. Bu tercihe göre والأرحام ifadesi به ifadesinin mahalline atfedilmiştir. Zira به ifadesi gayr-ı sarîh mef’ûl olduğu için mahallen mansûptur. Müfessirlerin ekserisinin görüşü bu âyetin şu takdirde okunması yönündedir: وَأَنْفُوا الْأَرْحَامَ أَنْ تَقْطَعُوهَا “Akrabalarla ilişkiyi kesmekten sakın.” Bu görüş; Mücâhid, Katade, İbn Zeyd, Ferrâ, Zeccâc, Süddî ve Dahhâk’ın görüşüdür. Bu görüşe göre والأرحام ifadesi الله lafzına atfedildiği için mansûp okunmuştur. Allah’tan (c.c) ve akrabalardan sakının. Onlarla iletişimi kesmeyin demek istenmiştir. Vâhidî, bu ifadenin teşvik ve tahrik nedeniyle mansup olabileceğini söylemiştir. “Akrabaları gözetin, onları koruyun!” demek istenmiştir. Zemahşeri’nin merfû’ okunmasına gelince: Ona göre والأرحام ifadesi haberi mahzûf bir mübtedâdır. Buna göre söylenmek istenen şudur: “Akrabalar da sakınılması gereken şeylerden yahut akrabalar da kendisinden dilekte bulunan şeylerdendir.”²⁴³ Tüm bu izahlardan hareketle والأرحام ifadesinde vakfetmenin vakf-ı kâfi olduğu görüşünün isabetli olduğunu ifade edebiliriz.

2.1.2.2.3. Mâide Sûresi

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا “Tevrat’ta İsrâiloğulları’na, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalarda da kısas vardır.”²⁴⁴ ed-Dânî, bu âyette بالنفس ifadesinde vakf yapmanın, العين ifadesini ve sonrasında zikredilen ifadelerin tamamını merfû’ okuyanlara göre vakf-ı kâfi olduğunu ifade etmektedir. Böylece öncesi ile birbirinden ayrılmıştır. Tevrat’ta yazılı olan bu hükmü sadece İsrâiloğullarına hasretmemiştir. Bu yorumdan hükmün tüm insanlara tahsis edildiğini anlamaktayız. Aynı şekilde والسِّنِّ وَالْجُرُوحَ ifadesinde vakfedip وَالْجُرُوحَ ifadesini ref’ ile okuyup onunla ibtidâ etmek gerekir. Çünkü böylece أَنَّ edatının katmış olduğu anlamın dışında kalmış olur. Bahsi

²⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. IX, ss. 163-164.

²⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. IX, s. 164.

²⁴⁴ Mâide, 5/45.

geçen ifadeleri nasb ile okuyanlara göre söz konusu yerlerde أَنْ ifadesinin katmış olduğu anlam dâhilinde olması dolayısıyla vakf yapılamaz. Çünkü bu durumda bazıları bazılarına ma'tûftur ve bu hüküm Tevrat'ta geçerli bir hükümdür.²⁴⁵

Bu âyet ile ilgili müfessirlerin yorumlarına baktığımızda bazılarının kıraat farklılıklarını dikkate almadan âyetin hüküm kapsamının ne olduğu üzerinde te'vîl yaptıklarını, bazılarının ise buradaki kıraat farklılıklarını dikkate alarak te'vîl yaptıkları görmekteyiz.

Kurtubî'nin ifade ettiğine göre Âsım, A'meş ve Hamza bahsi geçen ifadelerin hepsini النَّفْس ifadesine atfederek mansûp okumuşlardır. Ona göre أَنْ edatının şeddesiz okunarak hepsinin mübtedâ ve merfû' okunması da mümkündür.²⁴⁶ İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer وَالْجُرُوح ifadesini merfû' diğer ifadelerin hepsini mansûp okumuşlardır. el-Kisâi ve Ebu Ubeyd ise ifadelerin hepsini merfû' okumuşlardır.²⁴⁷ O, Ebû Ubeyd'in Hz. Peygamber'den (a.s) Enes kanalıyla rivâyet edilen hadiste bahsi geçen ifadelerin hepsinin merfû' okunduğunun kendisine nakledildiğini ifade ettiğini aktarmaktadır. Kurtubî, üç farklı kıraat ile ilgili görüşleri aktardıktan sonra bahsi geçen ifadelerin merfû' okunmasının üç cihetle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Birincisine göre bu ifadelerin mübtedâ ve haber olması cihetiyle merfû' okunması mümkündür. İkincisine göre النَّفْس ifadesinin anlamının mahallen merfû' olması cihetiyle mümkündür. Şöyle söylenmiş gibidir: قُلْنَا لَهُمُ النَّفْسَ “Biz onlara cana karşılık candır dedik.” Üçüncüsüne göre ise النَّفْس ifadesindeki zamire atıfla mümkündür. Çünkü bu ifadedeki zamir ref' mahallindedir. İfade bu takdirdedir: أَنَّ النَّفْسَ هِيَ مَاخُودَةٌ بِالنَّفْسِ “Her bir can öldürdüğü can karşılığında alınır.” Buna göre bütün bu isimler هي zamirine atfedilmiştir. Bu da Zeccâc'ın açıklamasıdır.²⁴⁸

Ayrıca Kurtubî, İbni Münzir'in “bu ifadeleri merfû' okuyanlar bunları mübtedâ kabul ederek bu hükmü Müslümanlar için bir açıklama olarak okurlar” dediğini nakletmektedir. Ona göre bu, sahih bir görüştür. Çünkü Hz. Peygamber (a.s) bu şekilde okumuştur. Sonrakiler de bu şekilde okumuşlardır. Bu hitap Müslümanlardır. Onlar bununla emrolunmuşlardır demektir. وَالْجُرُوح ifadesini

²⁴⁵ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l Vakf ve'l İbtidâ*, s. 61.

²⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VI, s. 192.

²⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, C. I, ss. 447-448.

²⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l Kur'ân*, C. VI, s. 192.

merfû‘ okuyanlar ise onu kendisinden önceki ifadelerden ayırarak yeni bir cümle olarak ibtidâ cümlesi olarak okumaktadırlar. Bu da Müslümanların adeta bununla özel olarak emrolunmuş gibi bir anlam vermektedir.²⁴⁹

Râzî, Kisaî'nin söz konusu ifadelerin tamamını merfû‘ okuduğunu ve bu okuyuş ile ilgili şu izahların yapılabileceğini ifade etmektedir: Birincisine göre bu ifadeler *أَنَّ النَّفْسَ* ifadesinin mahalline atfedilmiştir. *أَنَّ النَّفْسَ* ifadesinin mahalli merfû‘dur. Bu durumda anlam şu şekildedir: “Biz Tevrat’ta onlara cana karşılık can, göze karşılık gözdür dedik.” Çünkü bu âyetin başındaki *كَتَبْنَا* “yazdık” fiilinin anlamı *كُنَّا* “dedik” anlamındadır. İkincisine göre söz konusu ifadeler *كَتَبْنَا* fiilinin cümle şeklindeki mef’ûlüdürler. Şu örneklerde olduğu gibi: *كَتَبْتُ الْحَمْدُ لِلَّهِ* “Elhamdu lillahi’yi yazdım” ve *قَرَأْتُ سُورَةَ أَنْزَلْنَاهُ* “Enzelnahe sûresini okudum.” İkincisine göre bu ifadelerin her biri müste’nef birer cümle olmaları hasebiyle ref’ ile okunmuşlardır. Bu durumda ifadelerin takdiri şu şekildedir: *أَنَّ النَّفْسَ يَقْتُلُ بِالنَّفْسِ* “Can, öldürülen cana karşılık öldürülür” *وَالْأَنْفَ يَقْطَعُ وَالْعَيْنَ يَفْقَهُ بِالْعَيْنِ* “Göz, çıkarılan göze karşılık çıkarılır” *وَالسِّنَّ تَنْزَعُ بِالسِّنِّ* “Diş, sökülen diş karşılık sökülür” ve *وَالْجِرَاحَ تَقْتَصُّ بِالْجِرَاحِ* “Yaralamalar kısas edilir.” Râzî, İbni Kesîr, İbn Amir ve Ebû Amr’ın *وَالْجُرُوحَ* ifadesini merfû‘ okuduklarını ifade etmektedir. Buna göre *وَالْجُرُوحَ* ifadesi mübtedâ *قِصَاصٌ* ifadesi haberdir. Nafi‘, Âsım ve Hamza’nın bu ifadelerin hepsini bazılarını bazılarına atfederek mansûp okuduklarını ve hepsine de *قِصَاصٌ* ifadesini haber yaptıklarını ifade etmektedir.²⁵⁰

2.1.2.2.4. En‘âm Sûresi

فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ

“O bitkiden de, kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları...”²⁵¹ ed-Dânî, bu âyette *مُتَرَاكِبًا* ifadesinde vakfetmenin vakf-ı kâfi olduğuna işaret etmekte devamında şunu ilave etmektedir: Ancak *جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ* ifadesindeki *جَنَّاتٍ* kelimesini merfû‘ olarak okuyanlar vardır. Bu durumda vakf, *قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ* ifadesinde yapılır. Söz konusu ifade de yapılan vakf, vakf-ı kâfidir. Çünkü sonrası haberi hazfedilmiş ve kendisiyle ibtidâ edilen müste’nef merfû‘dur. İfade şu takdirdedir: *هُنَاكَ جَنَّاتٌ* “Orada bahçeler

²⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l Kur‘ân*, C. VI, s. 193.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtihi’l-Gayb*, C. XII, ss. 6-7.

²⁵¹ En‘âm, 6/99.

vardır” veya وَلَهُمْ جَنَّاتٌ “Onlar için bahçeler vardır.” ed-Dânî, جَنَّاتٍ kelimesini kesrayla okuyanların olduğunu söylemektedir. Bu durumda فَنَوَانٌ دَانِيَةٌ ifadesinde vakf yapılamaz. Çünkü جَنَّاتٍ kelimesi حَضِرًا kelimesine atıfla mansûptur ve ma‘tûf ile ma‘tûfun aleyh birbirinden ayrılamaz.²⁵²

Uşmûnî, bu âyette مُتْرَاكِبًا ifadesinde vakf yapmayı vakf-ı hasen olarak, فَنَوَانٌ دَانِيَةٌ ifadesinde vakf yapmayı ise vakf-ı kâfi olarak ifade etmektedir. Burada جَنَّاتٍ kelimesinin merfû‘ okunmasına bağlı olarak vakf-ı kâfi olur. Çünkü bu durumda جَنَّاتٍ kelimesi haberi hazfedilmiş mübtedâ olarak merfû‘ konumundadır. Takdiren şöyledir: لَهُمْ جَنَّاتٌ “Onlar için bahçeler vardır.” Veya şu takdirde mahzûf bir mübtedâ ve haberdir: وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ أَخْرَجْنَاهَا “Üzüm bağları ki onları biz bitirdik.” Bu merfû‘ okuyuş A‘meş’in kıraatidir. جَنَّاتٍ kelimesinin فَنَوَانٌ kelimesine atıfla merfû‘ okunmuştur demek doğru değildir. Çünkü الْجَنَّةُ “bağ-bahçe” مِنْ أَعْنَابٍ “üzümden olur” جَنَّاتٍ kelimesi حَبًّا kelimesine atıfla nasbedilirse veya نَبَاتٍ kelimesine atıfla nasbedilirse فَنَوَانٌ دَانِيَةٌ ifadesinde vakf yapılmaz. Ancak جَنَّاتٍ kelimesi mukadder bir fiil ile nasbedilirse bu durumda حَضِرًا, مُتْرَاكِبًا ve دَانِيَةٌ kelimeleri üzerinde vakf yapmak vakf-ı kâfi olur.²⁵³

Bu âyetin müfessirlerce yorumuna baktığımızda bir kısmının yalnız anlam çerçevesinde değerlendirdiklerini bir kısmının ise anlamla birlikte kıraat farklılığını da dikkate alarak yorumda bulduklarını görmekteyiz. Taberî, جَنَّاتٍ kelimesinin kıraati hususunda ihtilaf olduğunu, çoğunluğun mansûp okuduğunu, delil olarak da “bu kelimedeki “ت” harfinin cem‘i müennes olduğunu ve nasb mahallinde olduğunu” gösterdiklerini ifade etmektedir. Taberî, A‘meş’in ise bu kelimeyi merfû‘ okuduğunu Hamza’dan rivâyetle ifade etmektedir. Bu kelimenin merfû‘ okunması فَنَوَانٌ kelimesine kendi cinsinden olmasa da i‘rab’da tabi olması hasebiyledir. Tıpkı şairin şöyle ifade ettiği gibi: رَأَيْتُ زَوْجَكَ فِي الْوَعَى مُتَقَلِّدًا سَيْفًا وَرَمَحًا “Sen eşini kargaşada kılıç ve mızrak kuşanmış gördün.” Taberî, nasb ile kıraat dışında bir kıraatin caiz olmadığını, merfû‘ kıraat ile murad edilen manadan uzaklaşılacağını ifade etmektedir.²⁵⁴

Kurtubî’ye göre وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ ifadesi “Biz onlara üzüm bağları da bitiririz” anlamındadır. Buna göre دَانِيَةٌ kelimesinde yapılan vakf, vakf-ı kâfidir. Kurtubî, Âsım kıraatinden sahih olan bir rivâyete göre, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leyla ve

²⁵² ed-Dânî, *el-Muktefâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 70.

²⁵³ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 247.

²⁵⁴ Taberî, *Cami'ü'l-Beyân*, C. IX, ss. 448-449.

A ‘meş’in وَجَنَاتٍ kelimesini merfû‘ okuduklarını söylemektedir. Ebû Hatim ve Ebû Ubeyd’in bu okuyuşu kabul etmediklerini hatta Ebû Hatim’in böyle bir okuyuşun imkânsız olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Çünkü hurmadan bağların olması imkân dâhilinde değildir. Nehhâs’ın ise şöyle söylediğini ifade etmektedir: وَجَنَاتٍ kelimesinin merfû‘ okunması caizdir ancak te’vîli bahsi geçtiği şekilde yapılmaz. Bu kelimenin merfû‘ okunması haberi hazfedilmiş mübtedâ olması hasebiyledir. Manası ise şöyledir: “Onlar için üzüm bağları vardır” Buna Vâkıa sûresi 22. âyetinin kurra tarafından okunmuş şeklini, وَحُورٍ عِينٍ “İri gözlü huriler de vardır” Sibeveyhî, Kisâi ve Ferrâ’nın da bu şekilde kabul ettiklerini delil göstermektedir. Sibeveyhî bunun وَحُورًا عِينًا “İri gözlü huriler de var ettik” şeklinde mansûb okunmasının da mümkün olduğunu belirtmiş ve şu beyiti örnek vermiştir: جَنِّي بِمِثْلِ بَنِي بَدْرٍ لِقَوْمِهِمْ أَوْ مِثْلَ أُسْرَةٍ مَنْظُورٍ “Bana kavimlerine karşı Bedroğulları gibi kimseler getir ya da Manzur b. Seyyar’ın ailesi gibi” İkinci beyitteki مِثْلٍ birinci beyitteki atıfla kesra okunacağı gibi جَنِّي fiilinin mef’ûlü olarak fetha okunması da mümkündür. İşte Sibeveyhî, iki farklı okuyuşun olabileceğini söylemekte ve bu beyiti örnek vererek iddiasını desteklemektedir. Bir de şu örnekler verilerek ifadenin şu takdirde olacağı açıklanmıştır. وَ أَخُوهُ “Abdullah’a ikram ettim ve kardeşine de” yani وَ أَخُوهُ وَ جَنَاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ “Aynı şekilde kardeşine de ikram ettim” anlamındadır. وَ جَنَاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ “Ve üzüm bağları ki onları bitirdik.”²⁵⁵

Râzî, Âsım’ın وَجَنَاتٍ kelimesini merfû‘ okuduğunu, bunun Hz. Ali’nin (r.a) kıraatı olduğunu nakletmekte ve merfû‘ okuyuşa iki izah getirmektedir. Birincisi, bu okuyuş ile şu mana kastedilmiş olabilir: وَتَمَّ جَنَاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ “Hurma bahçesinin yanında bir de orada üzüm bağları da vardır.” İkincisi ise قَنَوَانٌ kelimesine atfedilmesidir. Bu durumda mana şöyledir: “Hurmadan çıkan salkımlar ve üzüm bağları bulunmaktadır.” Ayrıca وَجَنَاتٍ kelimesinin mansûb olarak okunmasına da izah getirmektedir: وَجَنَاتٍ kelimesi نَبَاتٌ كُلُّ شَيْءٍ ifadesine atıfla mansûb okunmuştur. Bu durumda mananın takdiri şudur: “Ve gökten indirdiğimiz o su ile üzüm bağları da bitirdik.”²⁵⁶

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

²⁵⁵ Kurtubî, *el-Cami’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. VII, s. 49.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtihi’l-Gayb*, C. XIII, s. 109.

“Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da yaratan O’dur. Allah’ın (c.c) size rızık olarak verdiklerinden yiyin, şeytanın ardına düşmeyin, şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.”²⁵⁷ Bu âyette *عَدُوٌّ مُّبِينٌ* ifadesinde vakf yapmak, sonrasında gelen *ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* ifadesi şayet gizli bir *أَنْشَأَ* fiili ile nasbedilmiş ise vakf-ı kâfidir. Bu, Kisaî ve Ferrâ’nın görüşüdür. Ya da şu takdirde bir fiille nasbedilmişse *كُلُوا لَحْمَ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* “Sekiz çiftin etini yiyiniz” söz konusu yerde vakf yapmak vakf-ı kâfidir. Bu da Ali b. Süleyman el-Ahfeş’in görüşüdür. Ancak *ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* ifadesi *مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ* ifadesine bedel olarak ya da *وَفَرُشًا* ifadesine bedel olarak nasbedilirse *عَدُوٌّ مُّبِينٌ* ifadesinde yapılan vakf, vakf-ı kâfi olmaz. Çünkü sonrası öncesi ile bağlantılıdır. Bu, Zeccâc’ın görüşüdür.²⁵⁸

أَنْشَأَ ma‘mûl bir *عَدُوٌّ مُّبِينٌ* ifadesinde yapılan vakfı, şayet *ثَمَانِيَةَ* kelimesi ma‘mûl bir kelimesine atıfla nasbedilirse yahut mukadder bir fiille nasbedilirse vakf-ı hasen olarak değerlendirmekte ve şu ifadeyi ilave etmektedir: *ثَمَانِيَةَ* kelimesi *حَمُولَةً* kelimesine yahut *مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ* ifadesine bedel olarak nasbedilirse sonrası ile olan alakası dolayısıyla vakf yapılmaz.²⁵⁹ İbnü’l Enbarî, burada yapılan vakf için gayr-ı tâm ifadesini kullanmaktadır. Gerekçesini de şöyle açıklamaktadır: Çünkü *ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* ifadesi *أَنْشَأَ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* ifadesi ile mansûbdur. Bu da öncesine tabi olmayı gerektirir.²⁶⁰

Râzî, *ثَمَانِيَةَ* kelimesinin mansûb okunduğuna dair iki izah yapıldığını, ilkini *وَفَرُشًا* ifadesinden bedel olarak mansûb okunduğunu Ferrâ’dan nakille ifade etmektedir. Diğerini ise *ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* ifadesinin mana takdirinin *كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ ثَمَانِيَةَ* “Allah’ın (c.c) verdiği rızıklardan sekiz çift olarak yiyiniz” olması şeklinde ifade etmektedir. Bu durumda birinci izaha göre bahsi geçen yerde vakf, sonrası ile alakası bakımından yapılmaz. İkinci izaha göre ise mukadder bir fiil olması hasebiyle bahsi geçen yerde vakf yapılır.²⁶¹ Taberî de *ثَمَانِيَةَ* kelimesinin *وَفَرُشًا* ve *حَمُولَةً* kelimelerine bedel olarak mansûb okunduğunu ve ifadenin takdiren şu anlamda olduğunu *وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَنْشَأَ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ* “Ve hayvanlardan sekiz çift yaratmıştır” ifade etmektedir.²⁶²

²⁵⁷ En‘âm, 6/142.

²⁵⁸ ed-Dânî, *el-Muktefâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 72.

²⁵⁹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 254.

²⁶⁰ İbnü’l-Enbarî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 333.

²⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIII, s. 216.

²⁶² Taberî, *Cami'u'l-Beyân*, C. IX, s. 624.

Kurtubî, ثَمَانِيَّة kelimesinin mahzûf bir fiille nasbedildiğini ve şu anlamda olduğunu أَنشَأَ ثَمَانِيَّةَ أَرْوَاحٍ “Sekiz çift yaratmıştır” Kisaî’den nakille ifade etmiştir. Ali b. Süleyman Ahfeş’ten nakille ثَمَانِيَّة kelimesinin كَلُوا “iyiniz” mukadder bir fiille nasbedildiğini söylemiştir. Bu iki görüşe göre bahsi geçen yerde vakf yapılmaktadır. Yine Ali b. Süleyman Ahfeş’ten nakille ثَمَانِيَّة kelimesinin كَلُوا مِمَّا رَزَقَكُمْ ifadesinde yer alan ism-i mevsûl’ün nasb konumunda olması hasebiyle ona bedel olarak nasb edilmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ahfeş Said’den nakille ثَمَانِيَّة kelimesinin حَمُولَةً وَفَرَش ifadesine bedel olarak nasb edildiğini ifade etmektedir. Vakf ilminin müelliflerinin açıklamalarına baktığımızda bu son iki görüşe göre bahsi geçen yerde vakf yapılamamaktadır.²⁶³

2.1.2.2.5. A‘râf Sûresi

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا

“Ey Âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık.”²⁶⁴ Uşmûnî bu âyette وَرِيشًا kelimesinde vakf yapmanın sonrasında gelen وَلِبَاسٌ وَرِيشًا “Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır” ifadesindeki وَلِبَاسٌ kelimesinin merfû‘ olarak okunmasına bağlı olarak vakf-ı kâfi olduğunu ifade etmektedir. Merfû‘ kıraat; Hamza, Âsım, İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kıraatıdır. Merfû‘ kıraate göre bu haberi mahzûf bir mübtedâdır. Kisâî, İbn Amir ve Nafi‘ وَلِبَاسٌ kelimesini öncesinde geçen لِبَاسًا kelimesine atfederek mansûb olarak okumuşlardır. Bu kıraata göre ifade şu şekildedir: أَنْزَلْنَا لِبَاسًا وَرِيشًا “Giyeceğiniz elbise indirdik ve takva elbisesi indirdik.” Buna göre وَرِيشًا kelimesinde vakf yapılmaz.²⁶⁵ İbnü’l-Enbârî, Mücâhid, İbn Kesîr, Âsım, A‘meş, Ebû Amr ve Hamza’nın وَلِبَاسٌ kelimesini ref‘ ile okuduklarını ifade etmektedir. Bu kıraat hasebiyle وَرِيشًا kelimesi üzerinde vakf yapmanın güzel olduğunu وَلِبَاسٌ التَّقْوَى ifadesi ile ibtidâ etmek gerektiğini ifade etmektedir. وَلِبَاسٌ kelimesinin خَيْرٌ kelimesi ile ref‘ edildiğini ذَلِكَ kelimesinin de وَلِبَاسٌ kelimesine tabi olduğunu açıklamaktadır. Ebu Ca‘fer, Şeybe, Nafi‘ ve Kisâî’nin وَلِبَاسٌ kelimesini mansûb okuduklarını bu okuyuş üzerine وَرِيشًا kelimesinde vakfetmenin وَلِبَاسٌ kelimesinin öncesi ile ilintili olması hasebiyle güzel olmayacağını ifade etmektedir.²⁶⁶

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur‘ân*, C. VII, s. 113.

²⁶⁴ A‘râf, 7/26.

²⁶⁵ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 263.

²⁶⁶ İbnü’l-Enbârî, *İzahu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, ss. 337-338.

ed-Dânî göre وَرِيْشَا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesinin merfû‘ olarak okunması وَرِيْشَا kelimesinde vakfetmeyi gerektirmektedir. Çünkü sonrası ibtidâ ile merfû‘dur. ذَلِكَ kelimesi burada sıfattır. خَيْرٌ kelimesi ise ibtidâ’nın haberidir. Buna göre anlam şu takdirdedir: وَلِبَاسُ التَّقْوَى الْمَشَارُ إِلَيْهِ خَيْرٌ لِمَنْ أَخَذَ بِهِ مِنَ الْكِسْوَةِ وَالْأَنْثَاثِ “Kendisine işaret edilen takva elbisesi, giyilen elbiseden daha hayırlıdır.” Bu durumda kelime öncesinden ayrılmayı gerektirir. ذَلِكَ ifadesinin mansûb okunması وَرِيْشَا kelimesinde vakfetmeyi gerektirmez. Çünkü sonrası لِبَاسًا kelimesine mat‘ûftur. Bu da sonrasından ayırmamayı zorunlu kılar.²⁶⁷ Ancak ed-Dânî burada herhangi bir vakf ismi vermemektedir.

Kurtubî, takva elbisesinin ne olduğu hususunda açıklamalar yaptıktan sonra Medînelilerin ve Kisaî’nin وَلِبَاسُ kelimesini لِبَاسًا kelimesine atfederek mansûb okuduklarını ifade etmektedir. Bunu mukadder bir fiille nasb olarak okuyanların da olduğunu ve bu okuyuşa göre şöyle bir mana takdirinde olduğunu da ifade etmektedir: وَ أَنْزَلْنَا لِبَاسَ التَّقْوَى “Ve takva elbisesini de indirdik.”²⁶⁸ Ayrıca bu kelimeyi mübtedâ olarak merfû‘ okuyanların olduğundan da bahsetmekte ve ذَلِكَ kelimesinin onun sıfatı, خَيْرٌ kelimesinin ise onun haberi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre anlam şöyledir: Sizin bildiğiniz ve kendisine işaret edilen takva elbisesi, avret yerlerinizi örtmeniz için indirdiğimiz elbiseden ve giyiniz süslediğiniz diğer elbiselerden daha da hayırlıdır. Öyleyse takva elbisesini giyiniz. Yine وَلِبَاسُ kelimesinin هو “o” takdiri ile de ref‘ edildiğinin söylendiğini ifade etmektedir. “O takva elbisesidir.”²⁶⁹ Kurtubî’nin naklettiği bu açıklamalara göre وَرِيْشَا kelimesinde vakfetmek vakf-ı kâfidir. Çünkü sonrası ile lafız yönüyle değil mana yönüyle irtibatı devam etmektedir.

Râzî ise daha çok وَرِيْشَا kelimesi ve وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesinin anlam çerçevesi üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesinin i‘rab yönünü de incelemekte ve buna iki izah getirmektedir. Bu izahların ilki ifadenin i‘rab yönü ile alakalıdır. İkincisi ise ifadenin mana yönü ile alakalıdır. Bu izahların bizi ilgilendiren kısmı ele alınacaktır. Bu izahların birincisine göre İbn Amir, Nafi‘ ve Kisâî وَلِبَاسُ kelimesini öncesinde geçen لِبَاسًا kelimesine atıfla mansûb okumuşlardır. Bu durumda bu kelimeyi nasb eden amel أَنْزَلْنَا fiilidir. Bu şekilde kabul edildiği takdirde âyette geçen ذَلِكَ kelimesi mübtedâ, خَيْرٌ kelimesi ise haberdir. Bu kıraat imamlarının dışında

²⁶⁷ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi l-Vakf ve l-İbtidâ*, s. 74.

²⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi l-Kıraati l-Aşr*, C. II, s. 559; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 109.

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Cami‘ l-Ahkami l-Kur’ân*, C. VII, ss. 184-185.

kalanlar ise وَلِبَاسُ التَّقْوَى kelimesini merfû‘ olarak okumuşlardır. Bu durumda وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesi mütedâ, ذَلِكَ kelimesi ya sıfat ya bedel ve yahut atfi beyandır. خَيْرٌ kelimesi de mübtedânın haberidir. Râzî şöyle devam etmektedir: Burada ذَلِكَ kelimesini sıfat olarak değerlendirmemizin anlamı şudur: Allah (c.c) ذَلِكَ kelimesiyle وَلِبَاسُ “Elbise” ye işaret etmiştir. Sanki şöyle söylenmiş gibidir: وَلِبَاسُ التَّقْوَى الْمَشَارُ إِلَيْهِ خَيْرٌ “Kendisine işaret edilen takva elbisesi daha da hayırlıdır.”²⁷⁰

Taberî, وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesinin te’vîli hususunda ihtilaflar olduğunu, kimisinin bunun iman olduğunu, kimisinin salih amel olduğunu ve kimisinin bunun haya olduğunu, kimisinin de Allah’tan (c.c) haşyet olduğunu söylediğini ifade ettikten sonra bu ifadenin kıraatı hususunda da ihtilaflar olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Basralıların, Kûfelilerin ve Mekkelilerin genelinin وَلِبَاسُ kelimesini merfû‘, Medinelilerin ve bazı Kûfelilerin ise bu kelimeyi mansûb okuduklarını ifade etmektedir. Râzî, bunu mansûb okuyanların وَرِيشًا kelimesine atıfla mansûb okuduklarını ve şu mana takdirinde olduğunu ifade etmektedir: فَذُنُوزُنَا عَلَيْنَا لِبَاسًا يُورَى “Avret yerlerinizi örtecek ve giyinip süslediğiniz elbiseler indirdik ve takva elbisesi de indirdik.” Bunun merfû‘ okunmasına gelince: Araplar merfû‘ okunmasının çeşitli anlamlarda olabileceğini ve bazı Basralı nahivciler وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesinin ibtidâ ile merfû‘ olduğunu ve haberinin ذَلِكَ olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bazı Araplar bunun hata olduğunu, çünkü ذَلِكَ kelimesinin وَلِبَاسُ kelimesine avdet etmeyeceğini iddaa etmişlerdir. Şayet لِبَاسُ kelimesi ibtidâ ile merfû‘ olursa ذَلِكَ خَيْرٌ ifadesi onun haberi olur. Bazı Kûfeli nahivcilerin لباس kelimesinin وَلِبَاسُ التَّقْوَى خَيْرٌ ifadesi ile merfû‘ olduğunu ve ذَلِكَ kelimesinin de onun sıfatı olduğunu söylemişlerdir.²⁷¹

Taberî, bütün bu görüşleri naklettikten sonra şöyle bir ifadede bulunmaktadır: Bana göre en isabetli ve evla olan görüş merfû‘ okuyuştur. Çünkü خَيْرٌ dışında onu ref’ edecek başka bir amil bulunmamaktadır. Şayet خَيْرٌ ile merfû‘ kılınırsa ذَلِكَ için وَلِبَاسُ kelimesine sıfat olmaktan başka bir seçenek kalmamaktadır. Çünkü خَيْرٌ ذَلِكَ ifadesinde وَلِبَاسُ kelimesine dönen bir şey bulunmamaktadır. خَيْرٌ kelimesi ذَلِكَ kelimesiyle merfû‘, ذَلِكَ kelimesi de خَيْرٌ kelimesi ile merfû‘dur. Şayet وَلِبَاسُ التَّقْوَى ifadesi söylediğimiz gibi merfû‘ kabul edilirse bu âyetin te’vîli şu şekilde olur: Ey Âdemoğulları takva elbisesi, sizin bildiğiniz ve avret yerlerinizi örten ve giyindiğiniz

²⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIV, s. 51.

²⁷¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. X, ss. 128-129.

elbiseden daha hayırlıdır. Size süslediğiniz elbiseden de indirdik. Mansûb okuyuşun te'vîline gelince: Ey Âdemoğulları size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslediğiniz elbise bir de takva elbisesi indirdik. İşte bu indirdiğimiz süslü elbise, takva elbisesi ve avret yerlerinizi örtecek giysi, Kâbe'yi çıplak tavaf etmenizden daha hayırlıdır.²⁷²

2.1.2.2.6. Yûnus Sûresi

مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Allah bunları ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, âyetlerini bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.”²⁷³ Bu âyette بِالْحَقِّ kelimesinde vakf yapmak ve yapılan vakfın hangi vakf çeşidi olduğu sonrasında gelen يُفَصِّلُ kelimesindeki kıraat farklılığına göre değişmektedir. ed-Dânî'ye göre بِالْحَقِّ kelimesinde vakf yapmak vakf-ı kâfidir. Fakat bu, sonrasında gelen يُفَصِّلُ kelimesinin “ن” harfiyle وَنُفِّصُ şeklinde kıraat edilmesine göredir. Çünkü “ي” harfiyle يُفَصِّلُ şeklinde kıraat edildiği takdirde kelimeler birleşiktir. Sonrası ise مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ ifadesindeki Allah'ın (c.c) ismine racidir. Bu da kelamı ayırmamayı gerektirir. Uşmûnî'nin değerlendirmesi de ed-Dânî ile aynıdır.²⁷⁴ İbnü'l-Enbârî ise kıraat farklılığına bağlı olarak بِالْحَقِّ kelimesinde yapılan vakfı, vakf-ı hasen olarak isimlendirmektedir. Şöyle: وَنُفِّصُ şeklinde “ن” ile kıraat edildiğinde بِالْحَقِّ kelimesinde vakf yapmak vakf-ı hasen olur ve sonrası ile ibtidâ edilir. Nafî, İbn Kesîr, Âsım, Hamza ve Kisâî bu şekilde okumuşlardır. Ebû Amr bunu يُفَصِّلُ şeklinde “ي” ile okumuştur. Bu kıraate göre بِالْحَقِّ kelimesinde değil لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ifadesinde vakf yapılır.²⁷⁵

Kurtûbî bu hususta şöyle söylemektedir: Ebû Amr, Hafs, Ya'kûb ve İbn Kesîr يُفَصِّلُ kelimesinin kıraatini “ي” harfiyle yapmışlardır. Ebû Hatim ve Ebû Ubeyd de bu kıraati tercih etmişlerdir. Çünkü bunun öncesinde Allah (c.c) بِالْحَقِّ إِلَّا بِالْحَقِّ “Allah bunları ancak hak ile yaratmıştır” buyurmaktadır. Sonrasında da وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde” şeklinde buyurmaktadır ve burada da ona uygun olarak gelmiştir. İbn es-Sümeika da يُفَصِّلُ kelimesini “ت” harfiyle meçhûl sigada dammeli, “ص” harfini fethalı olarak نُفِّصُ

²⁷² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, C. X, s. 129.

²⁷³ Yûnus, 10/5.

²⁷⁴ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 92; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 234.

²⁷⁵ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 366.

şeklinde okumuştur. Buna göre anlam şöyledir: “Âyetler geniş geniş açıklanır.” Bunların dışında kalanlar ise *وَنُفِّصِلُ* şeklinde ta‘zim “ن” u ile okumuşlardır. Buna göre de anlam şöyledir: “Âyetleri geniş geniş açıklarız.”²⁷⁶ Râzî de aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. Onun ifadesine göre de bahsi geçen kelime için iki kıraat vardır. Âsımı’nın ravisi Hafs, İbn Kesîr ve Ebû Amr bu kelimeyi “ي” harfiyle *يُفِّصِّلُ* şeklinde diğer kıraat imamaları ise bu kelimeyi “ن” harfiyle *نُفِّصِّلُ* şeklinde okumuşlardır. Allah (c.c) bu ifade ile sıraladığı delillerini iyiden iyiye açıkladığını beyân etmektedir.²⁷⁷ Taberî’nin bu âyetteki kıraat farklılığına dair açıklamalarına rastlanılmadı. Taberî bunun sadece te’vîlini yapmaktadır. Allah’ın (c.c) yarattığı her şeyi bir hikmet ile maksadına uygun bir şekilde yarattığını ve bu delillerini ayrıntılı olarak açıkladığını ifade etmektedir.²⁷⁸

2.1.2.3. Vakf-ı Hasenin Anlam Üzerindeki Etkisi

2.1.2.3.1. Âl-i İmrân Sûresi

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحَضَّرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا

“Herkesin yaptığı iyiliği ve işlediği kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe olmasını ister.”²⁷⁹ Bu âyette *مَا عَمِلَتْ* *مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحَضَّرًا* ifadesinde yapılan vakfın ne tür bir vakıf olduğu hususunda ihtilaflar bulunmaktadır. Kimisi vakf-ı hasen, kimisi vakf-ı kâfi ve kimisi de vakf-ı tâm olduğunu söylemektedir. Uşmûnî, burada yapılan vakf için vakf-ı tâm ifadesini kullanmaktadır. *مَا* mübtedâ ve *تَوَدُّ* onun haberi yapılırsa *مُحَضَّرًا* kelimesinde vakf yapmak vakf-ı tâmdir.²⁸⁰ ed-Dânî’ye göre *مُحَضَّرًا* kelimesinde yapılan vakf, vakf-ı kâfidir. Şayet *وَمَا عَمِلَتْ* ifadesi ibtidâ ve *تَوَدُّ* kelimesi onun haberi olursa *مُحَضَّرًا* kelimesinde vakf yapmak vakf-ı kâfi olur. Ancak *مَا* nasb mahallinde *مِنْ خَيْرٍ* ifadesine atfedilmesi üzerine *مُحَضَّرًا* kelimesinde vakf yapmak daha tercihe şayândır.²⁸¹ İbnü’l-Enbârî göre *مُحَضَّرًا* kelimesinde yapılan vakf, vakf-ı hasendir. *وَمَا* ifadesine atfedilmesi üzerine *مَا عَمِلَتْ* ifadesi *مَا*’ya avdet etmek için *تَوَدُّ* kelimesinin mahallinde ref’edilirse *وَتَجِدُ مَا عَمِلَتْ مِنْ* şu manada *مَا عَمِلَتْ مِنْ*

²⁷⁶ Kurtubî, *el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. VIII, s. 311; Geniş bilgi için bkz. İbnü’l Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 569; ed-Dânî, *et-Teyssîr*, s. 121.

²⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XVII, s. 36.

²⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. XII, s. 119.

²⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/30.

²⁸⁰ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 134.

²⁸¹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 39.

سوء “Yaptığı kötülüğü bulacağı...” mansûb kılınırsa مُحَضَّرًا kelimesinde vakf yapılmaz. Çünkü ikinci مَا ilkine ma‘tûftur.²⁸²

Bu hususta tefsir âlimlerinin te’villeri şu şekildedir: Kurtubî’ye göre مُحَضَّرًا kelimesi مَا’nın sılasından mahzûf kılınmış zamirden haldir. Bu takdirde anlam şöyledir: “O gün her nefis, her bir kişi hayır cinsinden her ne yapmış ise onu hazır bulacaktır.” Burada تَجِدُ kelimesi kaybolmuş bir şeyi bulmak manasında kullanılırsa anlamın bu takdirde olması söz konusudur. مَا وَمَا عَمِلْتُمْ مِنْ سُوءٍ ifadesinde yer alan مَا, مَا خَيْرٍ ifadesinde yer alan مَا’ya atfedilirse تَوَدُّ kelimesi ikinci gelen مَا’dan hal mahallindedir. Ancak تَجِدُ kelimesi bilmek anlamında kabul edilirse مُحَضَّرًا ikinci mef’ûl olur. تَوَدُّ kelimesi de aynı şekilde ikinci mef’ûl konumundadır. Buna göre mana şöyledir: “O gün her bir kişi yani her bir nefis yaptıklarının karşılığını hazır olarak bulacaktır.”²⁸³

Şöyle söylemek de mümkündür: مَا وَمَا عَمِلْتُمْ مِنْ سُوءٍ ifadesinde yer alan مَا mübtedâ olarak merfû‘ ve تَوَدُّ kelimesi onun haberi olarak nasb mahallindedir. Ancak تَوَدُّ fiili merfû‘ olduğu için مَا’nın şart edatının cevabı anlamında olduğunu söylemek isabetli değildir. Şayet تَوَدُّ kelimesi muzari değil de mazi olsaydı مَا’nın şart edatının cevabı olduğunu söylemek caiz olurdu. Bu durumda mananın takdiri şöyledir: “O gün kişi yaptığı kötülük ile arasında çok büyük bir mesafenin olmasını arzu edecekti.” Başka bir ifadeyle doğu ile batı arasında ne kadar bir uzaklık varsa kendisi ile kötülükleri arasında böyle bir uzaklık olmasını arzu edecekti. Şayet مَا edatını şart edatının cevabı olarak kabul edersek muzâri fiil olan تَوَدُّ kelimesinin meczum gelmesi gerekirdi. Ancak cevabın başına gelen فَ’nın hafzedildiğini, mananın şu takdirde olduğunu söylemek istisnadır: “Kişinin yaptığı kötülüğe gelince; kendisi ile kötülüğü arasında uzak bir mesafenin olmasını isteyecektir.” Bunun Ferrâ’nın görüşüne kıyasla böyle olduğunu Ebu Ali söylemektedir. Zira “Allah’ın (c.c) En‘âm sûresi 121. âyetinde de فَ hafzedilmiştir.”²⁸⁴

Taberî الذي مَا عَمِلْتُمْ مِنْ خَيْرٍ ifadesinde yer alan مَا için takdirinde olduğunu söylemiştir. Buna göre bahsi geçen ifade için şart edatı demek caiz değildir. وَمَا عَمِلْتُمْ ifadesinde yer alan مَا’nın ise birincisine ma‘tûftur. عَمِلْتُمْ ref‘ manasında sıladır. Bu durumda mana şöyledir: يَوْمَ تَجِدُ كُلَّ نَفْسٍ أَلَّذِي عَمِلْتُمْ مِنْ خَيْرٍ مُحَضَّرًا، وَالَّذِي عَمِلْتُمْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ

²⁸² İbnü’l-Enbârî, *İzahu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 297.

²⁸³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkami’l-Kur’ân*, C. IV, ss. 58-59.

²⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkami’l-Kur’ân*, C. IV, ss. 58-59.

O gün her nefis yaptığı iyiliği hazır bulacaktır ve yaptığı her kötülüğü ile arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecektir.”²⁸⁵ Râzî, Vahidî’den nakil ile şöyle söylemektedir: وَمَا عَمِلْتُ مِنْ سُوءٍ ifadesindeki مَا için tercihe şayan olan, مَا’nın الذي manasında kabul edilip عَمِلْتُ fiilinin ise bu ismi mevsûl’ün sılası yapıлып birinci مَا’ya atfedilmesidir. Burada مَا edatı için şart ifadesini kullanmak caiz değildir. Aksi takdirde تَوَدُّ kelimesinin mecrûr yahut mansup mahallinde gelmesi elzem olurdu. Kıraat imamlarının bunu merfû‘ olarak okudukları ma‘lûmdur. Bu da söz konusu مَا’nın الذي manasında olduğunu desteklemektedir.²⁸⁶

Zemahşerî’ye göre يَوْمَ تَجِدُ ifadesinde mansûb olarak gelen يَوْمَ kelimesini nasbeden amil تَوَدُّ fiilidir. وَيَبَيِّنُهُ ifadesinde yer alan “هـ” zamiri يَوْمَ kelimesine işaret eder. Buna göre mana şöyledir: “Kıyamet günü her nefis yaptığı bütün hayırlı ve şerli işlerini karşısında hazır olarak bulduğunda arzu eder ki kendisi ile o dehşetli gün arasında çok uzak bir mesafe olsun.” وَأَذْكُرُ يَوْمَ تَجِدُ ifadesinin “zikret, hatırla” şeklinde gizli bir fiille mansûb olması da ihtimal dahilindedir. Buna göre sadece مَا عَمِلْتُ ifadesine taalluk etmesi ve وَمَا عَمِلْتُ ifadesinin mübtedâ olarak merfû‘ gelmesi ve تَوَدُّ kelimesinin de bunun haberi olması mümkündür. Buna göre mana takdiri şöyledir: “İşlediği şeyleri karşısında bulunduğu gün, ister ki işlediği kötülük ile kendisi arasında çok uzun bir mesafe olsun.”²⁸⁷

Zemahşerî açıklamasına şöyle devam etmektedir: Ancak مَا عَمِلْتُ ifadesinde yer alan مَا için şart edatı demek mümkün değildir, zira تَوَدُّ fiili merfû‘ olarak gelmiştir. Râzî der ki şayet İbn Mes‘ûd’un kıraatinde وِدْتِ şeklinde gelen kıraate göre oradaki مَا’nın şart edatı olması mümkün olur mu? diye sorulursa buna karşılık söyleyecek bir şeyim yoktur. Ancak mana itibariyle mübtedâ ve haber olarak düşünmek daha uygundur. Çünkü bahsi geçen ifade o gün yaşanacakların hikâyesidir. Ayrıca bu çoğunluğun kıraatine de daha uygundur. Bir de âyette iki defa geçen مَا عَمِلْتُ ifadesinin birincisinin ikincisine atfedilmesi ve تَوَدُّ kelimesinin hal olması da mümkündür. Buna göre de mana şöyledir: “Yaptığı kötü ameli hazır bulunduğu bu gün, kendisi ile kötü ameli arasında çok uzak bir mesafe olmasını istediği bir haldedir.”²⁸⁸

²⁸⁵ Taberî, *Câmi ‘u l-Beyân*, C. V, ss. 322-323.

²⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, C. VIII, s. 16.

²⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 423.

²⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 423.

2.1.2.3.2. Nisâ Sûresi

وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ

“Kendi sülbünüzden olan oğullarınızın eşleri”²⁸⁹ Bu âyette geçen مِنْ أَصْلَابِكُمْ kelimesinde yapılan vakf hususunda ed-Dânî ve İbnü'l-Enbârî gayri tâm ifadesini kullanmaktadırlar. İbnü'l-Enbârî bunu şöyle ifade etmektedir: مِنْ أَصْلَابِكُمْ kelimesinde vakf yapmak gayri tâm vakftır. Çünkü sonrasında gelen وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ ifadesi öncesinde geçen حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ ifadesine atfedilmektedir. ed-Dânî de şöyle söylemektedir: مِنْ أَصْلَابِكُمْ ifadesinde vakf yapmak gayri tâmdır. Çünkü sonrası öncesine atfedilmiştir. Uşmûnî ve Nehhâs'ın burada vakf yapılacağına dair görüşlerine rastlanılmadı. Secâvendî ise burada yapılan vakf için vakf-ı la ifadesini kullanmaktadır. Burada vakf yapılsa dahi sonrası ile ibtidâ edilemeyeceğini çünkü sonrasında gelen وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ ifadesinin öncesine atfedildiğini ifade etmektedir. Buna göre mana takdiri şöyledir “وَحُرِّمَ الْجَمْعَ بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ” iki kız kardeşi birlikte nikâhlamak size haram kılındı.²⁹⁰

Müfessirlerin bu âyet ile ilgili yorumlarına baktığımızda bahsi geçen ifadenin atıf-ma'tûf ilişkisini değil de orada geçen وَحَلَائِلُ kelimesini şerh ettikleri ve orada ifade edilen hüküm üzerinde durdukları görülmektedir.²⁹¹

يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا

“Keşke bende onlarla beraber olup büyük bir kazanç elde etseydim.”²⁹² Bu âyetteki كُنْتُ مَعَهُمْ ifadesinde vakf yapmak hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. ed-Dânî, burada yapılan vakf için ليس بكاف ifadesini kullanmaktadır. Gereğini de şöyle açıklamaktadır: “Çünkü فَأَفُوزَ kelimesinde yer alan “فا” harfi temenninin cevabıdır.”²⁹³ İbnü'l-Enbârî, كُنْتُ مَعَهُمْ ifadesinde yapılan vakf için gayri tâm ifadesini kullanmaktadır. Bunu, فَأَفُوزَ ifadesinin temenninin cevabı olmasına bağlamakta ve bu hususta iki görüş nakletmektedir: Kurrâdan bazıları فَأَفُوزَ kelimesini ref ile okudukları rivayet edilmektedir. Bu, iki mezhebe göredir. Birincisine göre şöyle denilmektedir: يَا لَيْتَنِي أَكُونَ فَأَفُوزَ “Keşke kazanç elde etsem” manasında ref

²⁸⁹ Nisâ, 4/23.

²⁹⁰ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 307; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 50; Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. II, s. 419.

²⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. X, ss. 34-35; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. VI, ss. 560-561; Kurtubî, *el-Câm' li-Ahkami'l-Kur'an*, C. V, ss. 113-114; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, ss. 517-518.

²⁹² Nisâ, 4/73.

²⁹³ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 51.

okunmuştur. Çünkü temennide mazi müstakbel yerindedir. Kişi temenniye مَا كَانَ şeklinde yapmaz. Temennide bulunduğunda مَا لَمْ يَكُنْ şeklinde yapar. Bu mezhebe göre de كُنْتُ مَعَهُمْ ifadesinde vakf tamamlanmamaktadır. Çünkü فَافُوزُ kelimesi atıftır. İkincisine göre ise فَافُوزُ kelimesi isti'nâf olarak merfû' okunur. Buna göre كُنْتُ مَعَهُمْ ifadesinde vakf yapmak tâm değildir ancak güzel olur. Çünkü "فا" harfi öncesine müteallıktır.²⁹⁴

Uşmûnî, مَعَهُمْ kelimesinde yapılan vakf için vakf-ı kâfi ifadesini kullanmaktadır. Bu durumu şöyle izah etmektedir: فَافُوزُ ifadesinden sonra gelen فَافُوزُ kelimesinin isti'nâf olarak ref' şeklinde şu manada okunması durumunda فَأَنَا أَفُوزُ "Ben mükâfata erişiyorum" vakf-ı kâfidir. Ancak bunu bu şekilde Hasan Basrî okumuştur ve onun kıraatı şaz'dır. فَافُوزُ kelimesini كُنْتُ kelimesine atfederek merfû' okumak vakf yapmayı gerektirmez. Ancak كُنْتُ kelimesini أَكُونُ manasında أَكُونُ يَا لَيْتَنِي أَكُونُ şeklinde kullanıldığında büyük başarı, onlarla birlikte temenni edilmekte ve şöyle bir anlam ortaya çıkmaktadır. "Eğer onlarla birlikte olsaydım ben de zafer elde etmiş olurdu." Bu durumda "فا" harfi أَكُونُ manasında كُنْتُ kelimesine atfedilerek nasbedilmiştir. Asl olan nasb ile okumaktır. Çünkü bu şekilde temenniye cevaptır.²⁹⁵

Müfessirlerin bu husustaki yorumlarına baktığımızda Kurtubî'nin, فَافُوزُ "Büyük bir kazanca erse idim" ifadesinin temenninin cevabı olduğunu ve bu nedenle nasbedildiğini ifade ettiği görülmektedir. Mansûb olması temenninin cevabı olduğu içindir. Buna göre mana şöyledir: "Şayet onlarla beraber olsaydım ben de büyük mükâfatı elde ederdim." Ayrıca bu kelimenin mansûb okunması nasbeden أَنْ edatının mahzûf olması takdirine göredir. Zira bu kelime mastar şeklinde bir mana kazanmaktadır. Buna göre فَافُوزُ فَافُوزُ لِي حُضُورُ فَافُوزُ "Keşke benim de onlarla birlikte olmam ve bu vesileyle mükâfata erişmem mevzu bahis olsaydı" şeklinde bir anlam takdir edilmektedir. Hasan Basrî bu kelimeyi mükâfata erişmeyi temenni etmek manasında merfû' olarak okumuştur. Onun bu okuyuşuna göre münafık bir şahıs şu şekilde söylemiş gibidir: "Keşke ben de büyük bir kazanca erişmiş olsam."²⁹⁶ Zemahşerî, فَافُوزُ kelimesinin مَعَهُمْ كُنْتُ ifadesine atfedilerek merfû' olarak okunmuş olduğunu ifade etmektedir. Zira "nail olmak, elde etmek temenninin amacı olması hasebiyle her ikisi birden temenni edilmiş olur" demektedir. Yine şu manada فَأَنَا أَفُوزُ

²⁹⁴ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 309-310.

²⁹⁵ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 186.

²⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. V, s. 277.

“Ben de o vakit onlarla mükâfata nail olsaydım” mübtedâsı mahzûf bir haber olması da caizdir.²⁹⁷

1.1.2.3.3. Mâide Sûresi

فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ

“Belki de Allah (c.c) mü’minlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar.”²⁹⁸ Bu âyette نَادِمِينَ kelimesi üzerinde yapılan vakf hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. ed-Dânî, herhangi bir vakf ismi vermeden sonrasında gelen âyetin başındaki وَيَقُولُ fiilinin mansûb veya merfû‘ okunuşuna göre vakf yapılıp yapılamayacağına dair açıklamada bulunmaktadır. Şöyle ki: وَيَقُولُ kelimesini nasb ile okuyanların kıraatine göre نَادِمِينَ kelimesi üzerinde vakf yapılamamaktadır. Çünkü وَيَقُولُ kelimesi أَنْ يَأْتِيَ kelimesine ma’tûftur. Şu takdirde: “فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا: “Belki de Allah (c.c) iman ettik diyenlere katından bir fetih getirir.” وَيَقُولُ kelimesini başında “و” harfinin olması veya hazfedilmesi fark etmeksizin merfû‘ okuyanların kıraatine göre نَادِمِينَ kelimesi üzerinde vakf yapılır. Çünkü sonrası müste’nef bir cümledir.²⁹⁹

Uşmûnî, نَادِمِينَ kelimesi üzerinde yapılan vakf için vakf-ı kâfi ifadesini kullanmakta ve bunun sonrasında gelen وَيَقُولُ kelimesinin merfû‘ olarak okunmasına bağlı olduğunu açıklamaktadır. Şöyle ki: وَيَقُولُ kelimesini başında “و” harfi ile merfû‘ olarak okuyanların kıraatine göre نَادِمِينَ kelimesinde vakf yapmak vakf-ı kâfidir. Kûfeliler başında hem “و” harfiyle hem de onun hazfiyle merfû‘ olarak okumuşlardır. Mekkeliler ve İbn Amir ise başında “و” harfi ile isti’nâf şeklinde merfû‘ olarak okumuşlardır. وَيَقُولُ kelimesini أَنْ يَأْتِيَ kelimesine atıfla mansûb olarak okuyanların kıraatine göre نَادِمِينَ kelimesinde vakf yapılamamaktadır. Ebu Amr’ın kıraatı bu şekildedir. Âyet başı olarak kıraat edildiğinde bahsi geçen yerde vakf yapmak caizdir.³⁰⁰

İbnü’l-Enbârî, نَادِمِينَ kelimesi üzerinde yapılan vakf için vakf-ı hasen ifadesini kullanmakta ve buna şöyle bir açıklama getirmektedir: وَيَقُولُ kelimesini başında “و” harfiyle yahut başında “و” harfi olmaksızın merfû‘ olarak okuyanların kıraatine göre نَادِمِينَ kelimesi üzerinde vakf yapmak vakf-ı hasendir. Ancak وَيَقُولُ kelimesini mansûb

²⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 542.

²⁹⁸ Mâide, 5/52.

²⁹⁹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 62.

³⁰⁰ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 220.

okuyan kıraat imamları da vardır. Ebû Amr ve İbn Ebî İshak'ın kıraati bu şekildedir. Nasb ile okuyanları kıraatine göre نَادِمِينَ kelimesinde vakf yapmak güzel değildir. Çünkü bu durumda وَيَقُولُ kelimesi öncesinde geçen بِالْفَتْحِ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ ifadesine atfedilmiştir.³⁰¹

Müfessirler de bu hususu dikkate alarak te'villerde bulunmaktadır. Zemahşerî, نَادِمِينَ kelimesinden sonra gelen وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesindeki وَيَقُولُ fiilinin isti'nâf olmak üzere merfû' olarak okunduğuna ve أَنْ يَأْتِيَ kelimesine atıfla mansûb okunduğuna dair açıklamalarda bulunmaktadır. İsti'nâf şeklinde okunduğu takdirde mana "O zaman iman edenler şöyle derler" şeklinde olur. Mekke, Medine ve Şam Mushaflarında وَيَقُولُ kelimesi başında "و" harfi olmadan يَقُولُ şeklinde gelmektedir. Bu durumda sanki birisi şöyle bir soru sormuştur "Pekâlâ o vakit mü'minler ne derler?" Bu soruya cevap olmak üzere "İman edenler, yemin edenler bunlar mıydı? derler" şeklinde söylenmiş gibidir. Eğer denilse ki "Pekâlâ bunu kime demiş olurlar?" Derim ki bunu ya içinde buldukları duruma yani kendi hallerine şaşırarak ve Allah'ın (c.c) lütufta bulunduğu samimiyet ve başarıya imrenerek birbirlerine "Sizinle dost olduklarını ve kâfirlere karşı sizi savunup desteklediklerini yemin ederek sizi buna inanmaya ikna için var güçleriyle çabalayanlar bunlar mıydı?" söylemiş olurlar. Yahut Yahudiler için söylemiş olurlar. Zira onlarla yardımlaşmak ve birbirlerini desteklemek için sözleşmişlerdi.³⁰²

Taberî, وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesinde geçen وَيَقُولُ fiilinin kıraati hususunda ihtilaflar olduğunu söylemekte ve şöyle izah etmektedir: Medineliler وَيَقُولُ fiilini başında "و" harfi olmadan okumuşlardır. Buna göre mana şöyledir: Münafıklar, Allah (c.c) katından bir fetih yahut bir emir geldiğinde kalplerinde gizledikleri şeye pişman olurlar. Mü'minler onların bu hallerine, yalanlarına, nifaklarına ve pervasızca Allah'ın (c.c) adına yeminler etmelerine taaccüp ederek; bize yemin edip yalan söyleyerek bizimle birlikte olduklarını söyleyenler bunlar mıydı? derler. Bazı Basralılar وَيَقُولُ fiilini بِالْفَتْحِ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ ifadesine atıfla mansûb okumuşlardır. Ancak bu şekilde okunması imkânsız görünmektedir. Çünkü الَّذِينَ آمَنُوا "Allah'ın (c.c) iman edenlere söylemesi umulur" demek caiz değildir. Buna göre anlam şu şekildedir: Belki de Allah (c.c), kâfirlerin düşmanlıklarına delil olarak mü'minlere katından bir fetih veya bir emir verir, münafıklar da içlerinde

³⁰¹ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-Ibtidâ*, ss. 321-322.

³⁰² Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 620.

gizlediklerinden pişmanlık duyarlar. Belki de o zaman mü'minler de “var güçleriyle bize yeminler edip bizimle birlikte olduklarını ve bizi desteklediklerini yalan söyleyerek söyleyenler bunlar mıydı?” derler.³⁰³

Irak mushaf'ında وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا şeklinde. Bu aynı zamanda Kisâî, Hamza, Halef ve Âsım'ın da kıraatidir. Buna göre وَيَقُولُ söze başlama, ibtidâdır. Taberî “bizim de kıraatimiz bu şekilde “و” harfinin isbatıyla ve merfû‘dur” demektedir. Mushafımızda da bu şekildedir. Vasef ettiğimiz bu kıraata göre mana şöyledir: “Mü'minler de ‘bizimle beraber olduklarına dair var güçleriyle Allah’a (c.c) yemin edenler bunlar mıydı?’ derler” Bu, Allah’ın (c.c) onların durumlarını, nifaklarını ve kötü amellerini haber vermedir.³⁰⁴

Kurtubî, “Onlar da içlerinde gizlediklerinden pişman olacaklardır” anlamındaki âyeti yorumladıktan sonra, devamında gelen وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesindeki kıraat farklılıklarını ele almaktadır. Şöyle: Münâfiklar Allah’ın (c.c) mü'minlere dünyada yaptığı yardım ve ihsanı görüp, kendilerine ölüm geldiğinde ve ahiretteki yerlerini görüp çekecekleri azabın müjdesi kendilerine verildiği zaman kâfirleri kendilerine dost edindikleri için pişmanlık duyacaklardır. وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesindeki fiili Medineliler ve Şamlılar başında “و” harfi olmadan يَقُولُ şeklinde, Ebu Amr ve İbn Ebî İshak da başında “و” harfiyle ve nahiv alimlerinin ekserîsinin görüşüne mütabık olarak öncesinde geçen أَنْ يَأْتِي kelimesine atıfederek وَيَقُولُ şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana takdiri şöyledir: Umulur ki Allah (c.c) fetih nasip eder ve iman edenler de derler ki... Manaya atıf olduğu da ifade edilmiştir. Çünkü فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِي عَسَى أَنْ يَأْتِي اللَّهُ بِالْفَتْحِ ifadesinin manası “Umulur ki Allah (c.c) fetih nasip eder” şeklindedir. Çünkü Arap dilinde şu şekilde عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَأْتِي وَيَقَوْمٌ عَمْرُو “Umulur ki Zeyd’in gelmesi ve Amr’ın kalkması” bir ifade kullanımı uygun değildir. Fakat عَسَى أَنْ يَأْتِي عَمْرُو “Zeydi’n kalkması ve Amr’ın gelmesi umulur” şeklinde bir ifade kullanımı güzeldir. Kûfeliler bunu söz başı olarak merfû‘ okumuşlardır. Bu okuyuşa göre öncesi ile bir bağlantısı yoktur. Buna göre mana “İman edenler derler ki...” şeklindedir.³⁰⁵

Râzî'nin ifade ettiğine göre İbn Âmir, Nafi‘ ve İbn Kesîr وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesini başında “و” harfi olmadan okumuşlardır. Şam ve Hicaz mushaflarında da bu

³⁰³ Taberî, *Cami 'u'l-Beyân*, C. VIII, s. 516.

³⁰⁴ Taberî, *Cami 'u'l-Beyân*, C. VIII, ss. 516-517.

³⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, C. VI, ss. 218-219.

şekilde geçmektedir. Bunların dışında kalan kıraat imamları ise ifadeyi geçtiği şekliyle okumuşlardır. Irak mushaflarında da bu şekilde geçmektedir. Râzî, Vahidî'den rivayetle şöyle söylemektedir: وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا “و” harfinin getirilmesi yahut hafzedilmesi arasında bir fark yoktur. Çünkü bir önceki âyette geçen يُسَارِعُونَ فِيهِمْ “aralarında koşuşurlar” ifadesi ile irtibatı olduğunu görmekteyiz. Bu ifade ile anlatılmak istenen kimseler hakkında iman edenlerin أَهْوَالَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ “Allah’a yemin edenler bunlar mıydı?” dediği kimselerdir. Öyleyse bu iki cümleyi birbirlerine “و” harfinin hazfî yahut isbatıyla atfetmek aralarında bulunan irtibat dolayısıyla mümkün ve isabetlidir. وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesinin kıraatiyle ilgili başka bir okuyuş şekli de vardır. Bu, Ebû Amr’ın okuyuşudur. Onun kıraatına göre وَ عَسَى أَنْ يَقُولَ الَّذِينَ آمَنُوا “mü’minlerin şöyle söylemesi umulur” şeklinde يَقُولُ fiili mansûb okunmuştur. Bahsettiğimiz üzere merfû‘ okunması mü’minlerin orada münafıkların yaptıklarına hayret ederek durum böyle iken böyle yapanlar bunlar mıydı şeklinde söylemeleridir.³⁰⁶

1.1.2.3.4. En‘âm Sûresi

قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Deki: “Mucizeler ancak Allah’a (c.c) aittir.” Ama mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?”³⁰⁷ Bu âyette geçen وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapma hususunda sonrasında gelen أَنَّهَا kelimesindeki kıraat farklılıklarına bağlı olarak farklı yorumlar yapılmaktadır. ed-Dânî, إِذَا جَاءَتْ ifadesini إِنَّ şeklinde kesrayla okuyanlara göre وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapmayı vakıf-ı tâm olarak tanımlamakta ve sonrasında إِنَّهَا şeklinde ibtidâ etmektedir. Şu takdirde olması hasebiyle وَمَا يُشْعِرُكُمْ إيمانكم “İmanınızın farkında mısınız?” sonrasında munkatî‘ olması gerekmekte ve sonrasında ibtidâ edilmesi zorunlu hale gelmektedir. أَنَّهَا kelimesini أَنَّهُ şeklinde ve hemzeyi de fetha ile okuyanlara göre وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapılmaz. Bu إِنَّهَا ile لَعَلَّهَا takdirinde yahut لَا’nın ziyadesi takdirinde eşit sayılmaktadır. Şu takdirde: وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ve mana da şu şekildedir: “Farkında değil misiniz? mûcize geldiğinde inanmadılar.”³⁰⁸

³⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XII, ss. 17-18.

³⁰⁷ En‘âm, 6/109.

³⁰⁸ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 70.

Uşmûnî, أَنَّهَا kelimesinin hemzesinin إِنَّهَا şeklinde kesra ile okunması durumunda وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapılacağını ve bunun etem vakf olduğunu ifade etmektedir. Bunun İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın kıraati olduğunu söylemektedir. Buna göre Allah (c.c), mucize geldiğinde de iman etmeyeceklerini haber vermekte ve bu isti'nâfi bir cümle konumundadır. Allah'ın (c.c) ezeli ilminde onların iman etmeyeceklerini siz bilmiyorsunuz. Ancak أَنَّهَا şeklinde hemzenin fetha ile okunması durumunda وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapılamaz. Bu durumda مَا istifhâm olmak üzere mübtedâ ve devamındaki cümle ise onun haberidir. Bu iki mef'ûl almayı gerektirir. Birincisi muhatab zamiri ikincisi ise mahzûftur.³⁰⁹

İbnü'l-Enbârî, أَنَّهَا kelimesinin okuyuşu ile ilgili kıraat farklılıklarının olduğunu ifade etmekte ve şöyle söylemektedir: “Mücâhid, İbn Kesîr ve Ebû Amr bunu hemzenin kesri ile إِنَّهَا şeklinde, Ebu Ca'fer, Şeybe, Nafi', A'meş ve Hamza bunu أَنَّهَا şeklinde hemzenin fethi ile okumuşlardır. وَمَا şeklinde kesra ile okuyanlara göre وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapılır ve إِنَّهَا ifadesi ile ibtidâ edilir. İbnü'l-Enbârî burada yapılan vakf'ın hangi vakf olduğu hususunda herhangi bir ifade kullanmamaktadır. أَنَّهَا şeklinde fetha ile okuyanların kıraatine göre ise iki vecih söz konusudur. Birincisi, şöyle bir mana takdirinde: وَمَا يُشْعِرُكُمْ بِأَنَّهُمْ يُؤْمِنُونَ أَوْ لَا يُؤْمِنُونَ وَنَحْنُ نَقْلِبُ أَقْدَانَهُمْ “Siz onların iman ettiklerini veya iman etmediklerini nerden bileceksiniz? Biz onların kalplerini döndürürüz” kabul edilirse وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapmak hasen, güzel olmaz. Çünkü bu durumda أَنَّ edatı وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesi ile bağlantılıdır. İkincisi ise şöyle bir mana takdirinde: وَمَا يُشْعِرُكُمْ لَعَلَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ “Muhtemeldir ki mucizelerimiz geldiğinde de iman etmeyeceklerdir. Siz bunu nerden bileceksiniz?” kabul edilirse وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapmak hasen, güzel olur. أَنَّهَا şeklinde fetha ile ibtidâ edilir. Araplardan şöyle hikâye edilmektedir: مَا أَذْرِي أَنَّكَ صَاحِبُهَا “Bilemiyorum belki de onun arkadaşıdır.”³¹⁰ Görüldüğü üzere fetha ile okuyuşta ed-Dânî ve Uşmûnî'ye göre hiçbir şekilde وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde vakf yapılmazken İbnü'l-Enbârî bunun iki vecihle olduğunu ifade etmekte ve ikinci vecihe göre vakf yapılabilirliğine izah getirmektedir.

Müfessirlerin bu âyetin yorumu ile ilgili izahları şöyledir: Neseffî'ye göre bahsi geçen âyette Allah (c.c), “Fakat istedikleri mucizeler geldiğinde onların iman etmeyeceklerinin siz farkında mısınız?” buyurarak münafıkların istemekte olduğu

³⁰⁹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, ss. 249-250.

³¹⁰ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-Ibtidâ*, s. 332.

mucizeler geldiğinde inanmayacaklarını bildiğini haber vermektedir. Bir diğer ifade ile Müslümanlara “Onların iman etmeyeceklerini siz halâ anlamıyor musunuz?” demektedir. Neseî, kıraat imamlarının kıraat farklılıklarından da şöyle bahsetmektedir: Bazı kıraat imamları أَنَّهُ kelimesini kelimeler başı olarak yeni bir cümle şeklinde değerlendirdikleri için kelimeyi, إِنَّهَا şeklinde okumuşlardır. Çünkü bu değerlendirmeye göre öncesindeki cümle tamamlanmıştır. Bu kıraate göre anlam şöyledir: “Siz onların ne yaptıklarının farkında mısınız?” Bu kelimeyi bu şekilde kıraat edenler Ebu Bekir, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya‘kûb’dur. Bazıları da fetha ile okumuşlardır. Bu okuyuşa göre لَا يُؤْمِنُونَ ifadesindeki لَا’yı ziyade olarak değerlendirmişlerdir.³¹¹

Râzî, وَمَا يُشْعِرُكُمْ sözünü tefsir ettikten sonra, sonrasında gelen أَنَّهُ kelimesinin kıraat farklılıklarını ele almakta ve bu husustaki yorumları nakletmektedir. Allah (c.c) وَمَا يُشْعِرُكُمْ sözü ile “Siz farkında değil misiniz?” buyurmaktadır. Ebû Ali bu fiilin başındaki مَا’nın istifhâm olduğunu ve bu fiilin failinin de gizli bir zamir “هو” olduğunu söylemektedir. Bunun da مَا istifhâm edatına döndüğünü ve mef‘ûlün de hafzedildiğini ifade etmektedir. Buna göre mana, وَمَا يُدْرِيكُمْ إِيْمَانَهُمْ “Size onların imanını bildiren nedir?” takdirindedir. “Onlara mucizeler geldiğinde iman edeceklerini siz ne biliyorsunuz, belki de iman etmeyeceklerdir.” Şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesinde cümlenin tamamlandığını ve sonrasında gelen إِذَا جَاءَتْ أَنَّهُ ifadesini yeni bir cümle kabul ettikleri için أَنَّهُ kelimesinin hemzesini kesra ile إِنَّهَا şeklinde okumuşlardır. وَمَا يُشْعِرُكُمْ “Siz farkında değil misiniz?” ifadesinde cümle biter ve Allah (c.c) tekrar söze başlayarak إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ “Doğrusu âyetlerimiz geldiğinde de onlar iman etmeyeceklerdir” buyurmaktadır.³¹²

Râzî, ayrıca Sibeveyhî’nin şöyle dediğini nakletmektedir. Sibeveyhî demiştir ki: مَا يُدْرِيكَ أَنَّهُ لَا يَفْعَلُ edatındaki hemzenin fetha ile okunmasını sordum ve dedim ki: “Onun bunu yapmadığını, yapmayacağını nereden biliyorsun” takdirinde neden caiz olmasın? Halil b. Ahmed (ö. 175/791), bunun üzerine şöyle dedi: Burada bu, güzel olmaz. Zira Allah (c.c) hemzenin fethasıyla söylemiş olsaydı, bu münafıklar için mazeret olurdu. Halil b. Ahmed dedi ki sana bunu şöyle bir örnek ile izah etmek mümkündür: Farz edelim ki sen bir ziyafet vermek istedin ve bu ziyafete şehrinin

³¹¹ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, C. I, ss. 383-384.

³¹² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XIII, s. 144.

yöneticisinin de katılmasını istedin. Ancak yönetici katılmasa ve sana denilse ki sen onu bizzat gidip davet etseydin o, muhakkak gelirdi. Sen de buna karşılık “ben bizzat gitsem onun geleceğini nereden biliyorsunuz?” şeklinde cevap vermen gibidir. Burada şunu söylüyorsun: “Ben onu bizzat gidip davet etseydim o, yine de gelmezdi.” Şayet fethayla okunması caiz olsa anlam şöyle olurdu: “Bu âyetler geldiği zaman onlar iman ederler.” Bu da âyetlerin (mucizelerin) gelmesini gerektirir ve mucize talep etme konusunda bir mazeret olur. Fakat Allah’ın (c.c) buradaki maksadı, onların mucize talebi konusundaki delillerini reddetmektir.³¹³

Bazı kıraat imamları da *أَنَّهَا* şeklinde hemzenin fethası ile okumuşlardır.³¹⁴ Bu okuyuş ile ilgili tefsir yorumları da şu şekildedir: İlki, yine Halil b. Ahmed’in yaptığı yorumdur. Halil b. Ahmed, *أَنَّهَا* kelimesindeki *أَنَّ* edatının burada *لَعَلَّ* “Belki” manasında olduğunu söylemektedir. Çünkü Arapların bu anlamda kullanımları mevcuttur. Şöyle ki: *أَنْتَ السُّوقَ أَنْكَ تَشْتَرِي لَنَا شَيْئًا* “Çarşıya gel, bakarsın bizim için bir şeyler satın alırsın” Görüldüğü üzere burada *أَنَّكَ* ifadesi *لَعَلَّكَ* “Belki sen” manasında kullanılmıştır. Bundan hareketle bu âyette de Allah (c.c) “Belki de mucizelerimiz geldiği vakit, onlar iman etmezler” demek istediğini söylemek mümkündür. Bu şekilde bir değerlendirme de Vahidî’den yapılmıştır. Vahidî, Arapçada *أَنَّ* edatının *لَعَلَّ* manasında çokça kullanıldığını söylemekte ve şairin şu beytini misâl vermektedir:

أَرَى مَا تَرَيْنَ أَوْ بَخِيلًا مُخَلَّدًا - *أَرِينِي جَوَادًا مَاتَ هُزُلًا لِأَنْتِي* - “Ey sevgili bana eli açık olduğu için zayıftan ölen bir cömert, ya da cimrilik yaptığı halde ebedileşmiş bir cimri göster. Belki ben de sizin gördüğünüzü görüyorum.” Şair, böyle bir şeyin olmadığını bende biliyorum siz de biliyorsunuz demektir. Bir başka misâli de Adıyy İbn Hatim’den vermektedir:

أَعَاذِلُ مَا يُدْرِيكَ أَنْ مَنِيَّتِي إِلَى سَاعَةٍ فِي الْيَوْمِ أَوْ فِي الضُّحَى الْغَدِ - “Ey sevgili nereden bilirsin belki bugünün herhangi bir saatinde veya yarın sabah gelebilirim” demiştir. Vahidî bu beyitte geçen *أَنْ مَنِيَّتِي* ifadesinin *لَعَلَّ مَنِيَّتِي* anlamına geldiğini söylemiştir.³¹⁵

Kurtubî, *وَمَا يُشْعِرُكُمْ* “Farkında değil misiniz?” ifadesinin “yeminlerinizin gerçekleşeceğini size bildiren şey nedir?” takdirinde olduğunu ve mef’ûlünün hafzedildiğini söylemektedir. Burada cümle bitmiş sonra yeni bir cümle ile Allah

³¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIII, s. 144.

³¹⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 106.

³¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIII, ss. 144-145.

(c.c) “Muhakkak ki o âyet geldiği zaman da yine iman etmeyeceklerdir” buyurmuştur. Bu âyette اِنَّ edatının kesra ile okunması İbn Kesîr, Mücahid ve Ebû Amr’ın kıraatine göredir.³¹⁶ Bu kıraati, İbn Mes’ûd’un اِذَا مَا يُشْعِرُكُمْ إِذَا “Bu âyet geldiğinde onların iman edeceklerini bilmiyor musunuz?” şeklindeki kıraati de desteklemektedir. İbn Zeyd ve Mücâhid, وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesine muhatap olanların müşrikler olduğunu ve burada ifadenin sona erdiğini söylemektedirler. Bununla Allah (c.c) onların iman etmeyeceklerine dair hüküm vermektedir. Sonraki اِذَا مَا يُشْعِرُكُمْ لَا يُؤْمِنُونَ cümlesiyle de bize onların iman etmeyeceklerinin haberini vermektedir. Bu izah, اِذَا مَا يُشْعِرُكُمْ “iman etmeyeceksiniz” şeklinde okuyanların kıraatini çağrıştırmaktadır.³¹⁷

Kurtubî şöyle devam etmektedir: el-Ferrâ da وَمَا يُشْعِرُكُمْ ifadesine muhatap olanların mü’minler olduğunu söylemektedir. Çünkü mü’minlerin, Hz. Muhammed’e (a.s) “Ya Rasûlullah bir mucize inşâ belki de iman ederler” demeleri üzerine Allah (c.c) وَمَا يُشْعِرُكُمْ “Farkında değil misiniz?” buyruğu ile mü’minlere, siz onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz? şeklinde hitap etmektedir. Bu değerlendirmeye göre اِنَّ edatının hemzesi fethayla okunmaktadır. Medinelilerin, A‘meş ve Hamza’nın kıraati da bu şekildedir. Kurtubî, âyette geçen اِنَّ edatının لَعَلَّ manasında kullanıldığını ve Kisâ’î’den rivâyetle Ubey b. Kâ‘b’ın mushafında da bu şekilde geçtiğini ifade etmektedir. Şöyle: وَمَا أَنْزَلْنَاكُمْ لَعَلَّهَا “Onların iman edeceklerini size ne bildirdi?” Kisâ’î ve Ferrâ âyette geçen لَا olumsuzluk edatının zaid olduğunu söylemişlerdir. Buna karşılık Nehhâs, Zeccâc ve başkaları bunun zayıf bir görüş olduğunu söylemişlerdir. Bu, yanlış bir iddiadır. Çünkü لَا olumsuzluk edatı sadece karışıklığa sebebiyet verilen durumlarda ziyade olarak gelir. Bu âyette hazfın söz konusu olduğu da söylenmiştir. Şayet öyle olsa ifadenin mana takdiri şöyle olur:

“Bu mucizeler kendilerine geldiği zaman onların iman edeceklerini veya iman etmeyeceklerini nereden biliyorsunuz?” Burada اِذَا مَا يُشْعِرُكُمْ ifadesi, tilâveti duyanın bilgisi nedeniyle hazfedilmiştir. Nehhâs ve başkaları bu açıklamayı nakletmişlerdir.³¹⁸

Zemahşerî, bu âyette kastedilen manayı şöyle izah etmektedir: Mü’minler bir mucize geldiği takdirde müşriklerin iman edeceklerini umuyorlar ve bundan dolayı

³¹⁶ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 106.

³¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. VII, s. 64.

³¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. VII, ss. 64-65.

bir mucize gelmesini temenni ediyorlardı. Bu nedenle Allah (c.c), “Nereden biliyorsunuz belki de iman etmeyecekler” buyurarak ezeli ilminin onlar tarafından bilinemeyeceğini söylemek istemiştir. Aynı şekilde âyette geçen **لَعَلَّ** edatının manasında olduğunu Kurtubî de ifade etmektedir. Buna Ubey b. Kâ'b'ın kıraatını da delil göstermektedir. Yine Arap şair İmru'l Kays'ın şiirinden de örnek vererek bu görüşü desteklemektedir. Şöyle: **عَجُّوا عَلَى الطَّلِّ الْمَحِيلِ لِأَنَّنا نَبْكِ الدِّيَارِ كَمَا بَكَى ابْنِ خَدَامٍ**. “Yağmur ve rüzgârlarla niteliğini kaybeden harap diyarlara doğru boyunlar bükülsün. Belki İbn Hizam gibi biz de ağlarız bu diyarlara.” Görüldüğü üzere bu beyitte **لَعَلَّنا** ifadesi **لَعَلَّنا** manasında kullanılmıştır. Zemahşerî, âyette geçen “**أنَّ**” edatının kesra ile okunduğuna da işaret etmektedir. Bu kıraate göre öncesinde geçen “Onlardan sadır olacak şeyi nereden bileceksiniz” anlamındaki ifade tamamlanmıştır. **إِنَّها** ifadesiyle “Onlara mucize geldiği vakit onlar kesinlikle iman etmeyecekler” anlamında yeni bir cümle başlamıştır. Allah (c.c) bununla katındaki yani ezeli ilmindeki bilgiyi bize haber vermektedir. Zemahşerî aynı şekilde ikinci cümlenin başındaki edatı fetha ile okuyanların oradaki olumsuzluk edatının zaid olduğunu söylediklerini nakletmektedir. Şu şekilde: **وَمَا يُشْعِرُهُمْ أَنَّها إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ**. “Onlara mucize geldiği zaman iman edeceklerini nereden biliyorlar?” Mucize geldiğinde iman edeceklerine var güçleriyle yemin ediyorlar mutlaka inanacaklarını söylüyorlar fakat nereden biliyorlar belki kalpleri o an diğer âyetler indiğinde mühürlü olduğu gibi mühürlenecek ve yine inanmayacaklar.³¹⁹

Taberî, **وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّها إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ** âyetinde hitabın kimlere olduğu hususunda ihtilaf edildiğini söylemekte ve ifadelerine şöyle devam etmektedir: Bazıları **وَمَا يُشْعِرُكُمْ** ifadesi ile kendilerine bir mucize gönderildiği takdirde ona inanacaklarına dair Allah'a (c.c) yemin eden müşriklere hitap edildiğini söylemişlerdir. Burada haber tamamlanmış ve hükmü açıklayan cümle ile isti'nâf yapılmıştır. İbn Mücâhid kanalıyla rivâyet edilen hadiste de şöyle izah edilmektedir: **قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ** “De ki: “Mucizeler ancak Allah'a (c.c) aittir.” Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?” ile kastedilen mana şudur: **وَمَا يُدْرِيكُمْ أَنَّكُمْ تُؤْمِنُونَ إِذَا جَاءَتْ** “Size mucize geldiğinde inanacağınızı nereden biliyorsunuz.” Sonra devamında inanmayacaklarını şu ifade ile haber vermektedir: **إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ** “Şayet âyet geldiğinde de inanmayacaklardır.” Bu yorum, âyette geçen

³¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, ss. 43-44.

أَنَّ edatının hemzesini kesra ile okuyanlara göredir. Bu şekilde öncesiyle munkatı‘ haber mübtedâdır. Bazı Mekkeliler ve Basralıların kıraati de bu şekildedir.³²⁰

Bazıları da buradaki hitabın Hz. Muhammed’e (a.s) ve ashabına olduğunu söylemişlerdir. Ashab Hz. Muhammed’e (a.s) şöyle dedi: Müşriklerin talep ettiği âyet geldiği takdirde belki inanacaklardır, bunu Rabbin’den iste. Bunun üzerine Allah (c.c): *قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ*: “Ey Muhammed mü’minlere de ki mucizeler ancak Allah’a (c.c) aittir. Fakat mucize geldiği zaman ona inanmayacaklarının farkında mısınız?” devamında “Ey mü’minler mucize geldiğinde de onlar yani müşrikler ona inanmayacaklardır.” buyurmuştur. Bu yorum, âyette geçen أَنَّ edatının hemzesini fetha ile okuyanların kıraatine göredir. Medineli ve Kûfeli kıraat imamlarının çoğunluğu bu şekilde okumuşlardır. Ubey b. Kâ’b’ın da kıraati bu şekildedir. Buradaki edatı fetha ile okuyanlardan şöyle bir izah da vardır: أَنَّ edatı burada لَعَلَّ anlamındadır. Arapların konuşmasında da bu şekilde bir kullanım vardır. Şu şekilde: *إِذْهَبْ إِلَى السُّوقِ أَنْتَ تَشْتَرِي لِي شَيْئًا* “Çarşıya git olur ki bana bir şey alırsın” Burada *لَعَلَّكَ تَشْتَرِي* “Belki bana bir şey alırsın” anlamındadır.³²¹

1.1.2.3.5. A‘râf Sûresi

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَدِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَنْفَعُونَ

“İçlerinden bir topluluk, “Allah’ın (c.c) helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki” deyince onlar, “Rabbimiz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle” şeklinde cevap verdiler.”³²² Bu âyette geçen عَذَابًا شَدِيدًا ifadesinde vakf yapmanın vakf-ı hasen olduğu sonrasında gelen مَعذِرَةٌ ifadesinin kıraat farklılığına bağlı olduğu söylenmektedir. Ancak kimisi bu hususta herhangi bir izaha gitmeden sadece vakf ismini zikretmiştir. Kimisi de bunun vakf-ı hasen değil, vakf-ı kâfî olduğunu söylemiştir.

ed-Dânî, عَذَابًا شَدِيدًا ifadesinde vakf yapmayı vakf-ı kâfî olarak değerlendirmekte ve herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Uşmûnî de عَذَابًا شَدِيدًا ifadesinde vakf yapmayı vakf-ı hasen olarak ifade etmekte ancak o da herhangi bir açıklama

³²⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. IX, ss. 486-487.

³²¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. IX, ss. 487-488.

³²² A‘râf, 7/164.

yapmamaktadır. İbnü'l-Enbârî ise عَذَاباً شَدِيداً ifadesinde yapılan vakf için vakf-ı hasen gayri tâm ifadesini kullanmakta ve مَعذِرَةٌ ifadesinin kıraat farklılığını da değerlendirmektedir. Şöyle: عَذَاباً شَدِيداً ifadesinde vakf yapılır ve sonrasında gelen قَالُوا مَعذِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ ifadesi ref ile مَعذِرَةٌ “o mazerettir” anlamında okunarak ibtidâ edilir. Buna göre burada yapılan vakf, vakf-ı hasen gayri tâmdır. Ancak مَعذِرَةٌ ifadesini nasb ile اِعْتَدْنَا مَعذِرَةً “Biz mazeret sunduk” anlamında okuyanlar da vardır. Bunlar Talha b. Musarraf ve el-Yezîdî'dir. Bu kıraat, ahad kıraat gayri mütevâtirdir.³²³

Kurtubî, bu âyeti tefsir ederken şunları söylemektedir: İsrâiloğulları iki kesime ayrılmışlardır. Bunların bir kısmı Allah'ın (c.c) kanunlarına aykırı davranan diğerleri de onlara yaptıkları kötülüklerden vazgeçmeleri ümidiyle öğüt verenlerdir. Taşkınlık yapan topluluk, öğüt verenlere “Şayet Allah'ın (c.c) bize azap edeceğini biliyorsanız neden öğüt veriyorsunuz ki” demelerine karşılık öğüt veren topluluk da “Rabbinize karşı mazeret olsun” diye cevap vermişlerdir. Bizim öğüt verme nedenimiz sizi uyarmak konusunda görevli olduğumuzu bilmemiz ve Rabbinize karşı biz onları uyardık, onlara öğüt verdik şeklinde bir mazeret sunabilmemiz içindir. Kurtubî, مَعذِرَةٌ ifadesinin farklı okuyuşlarını da ele almaktadır. Şöyle: Âsım, Talha ve İsâ مَعذِرَةٌ ifadesini mansup okumuşlardır. Kisâî'ye göre bu kelimenin nasb edilmesinin iki sebebi olabilir. İlkine göre bu kelime, mastar olarak nasb edilmiştir. İkincisine göre ise فعلنا “yaptık” takdirinde nasb edilmiştir. “Biz bu öğüdü bizim için mazeret olsun diye yaptık” manasındadır. Zikri geçen kıraat âlimleri dışındakiler ise مَعذِرَةٌ ifadesini ref ile okumuşlardır. Bu, tercih edilen bir okuyuştur. Çünkü burada yapılan öğüdün neden yapıldığı sorusuna karşı sunulan mazeret beyânı bir kınanma yahut yaptıkları bir işten ötürü özür dilemek için değildir. Yaptıkları öğüdün kendileri için mazeret teşkil etmesi içindir. Sibeveyhî şöyle demiştir: Şayet bir şahıs diğerine bu işten ötürü Allah'a (c.c) ve sana özrümü beyân ediyorum deyip bununla da özür dilemeyi kastediyorsa bu durumda bu kelime mansûb okunur.³²⁴

Nesefî, bu âyeti tefsir ederken İsrâiloğullarının üç gruba ayrıldığını ve bu gruplardan birinin taşkınlık yapan, günahla ileri giden grup olduğunu, diğerinin salih ve taşkınlık yapan gruba yaptıklarından vazgeçmeleri için öğüt vermekten umudunu kesen grup olduğunu bir diğerinin de salih ve öğüt vermeye devam eden grup

³²³ ed-Dânî, *el-Muktefâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 80; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 281; İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 346.

³²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VII, ss. 306-307.

olduğunu ifade etmektedir. Bu salih olan topluluktan günahla ileri giden topluluğun ıslah olacağından ümidini kesen grup, belki yaptıkları günahlardan vazgeçip ıslah olurlar diye öğüt vermeye devam eden gruba “Allah’ın (c.c) onlara azap edeceğini bildiğiniz halde neden öğüt veriyorsunuz” demişlerdir. “Bunların öğüt almayacağını, ıslah olmayacağını ve bataklıklarında kalmakta ısrar ettiklerini bildiğiniz halde ve Allah’ın (c.c) bu yaptıkları dolayısıyla onları azaplandıracağını bildiğiniz halde neden öğüt veriyorsunuz” demişlerdir. Buna karşılık salih olan ve öğüt vermeye devam eden grup “Rabbimize karşı mazeretimiz olsun diye ve belki sakınırlar ümidiyle” şeklinde cevap vermişlerdir. Salih grubun ilki onlara öğüdün artık kâr etmediğini bildikleri için bunu söylemişlerdir. Neseî de مَعذِرَةٌ kelimesindeki farklı kıraati nakletmiştir. Şöyle: Kıraat imamlarından Hafs, Âsım’dan rivayetle مَعذِرَةٌ kelimesinin mansûb okunduğunu söylemiştir.³²⁵ Bu kelimenin mansûb okunmasının gerekçesi mef’ûl’ün leh olarak kabul edilmesidir. Şu manada: Kendimiz için bir mazeret olsun diye onlara bu konuda öğütte bulunuyoruz.³²⁶

Zemahşerî’nin de âyeti tefsir etmesi Neseî ile aynıdır. O da üç ayrı gruptan bahsetmektedir. Salih olan topluluktan öğüde devam eden grubun, “iyiliği emretme ve kötülüğü nehy etme konusunda Allah’a (c.c) karşı kusurlu olmayalım ve Allah’a (c.c) karşı özür beyân edebilelim diye” öğüt vermeye devam ediyoruz şeklinde kendilerinden olup öğüt alacaklarından ümit kesen gruba cevap verdiklerini ifade etmektedir. Zemahşerî, مَعذِرَةٌ kelimesinin ya mef’ûl’ü mutlak اِعْتَدَرْنَا مَعذِرَةً olarak mansûb okunduğunu yahut “Rabbimize sunulabilecek bir mazeret olsun diye” anlamında mansûb olarak okunduğunu ifade etmektedir.³²⁷

Taberî de bahsi geçen topluluğun ayrıldığı grupları ele aldıktan sonra öğüt veren grubun vermiş olduğu cevabı izah etmekte ve ardından kıraat ihtilafına neden olan مَعذِرَةٌ kelimesine açıklık getirmektedir. Öğüt veren grup “Allah’ın helak edeceğini bildiğiniz kimselere neden öğüt veriyorsunuz” şeklindeki soruya karşılık şöyle dedi: عَطَيْنَا إِيَّاهُمْ مَعذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ “Onlara yaptığımız öğüt ve vaaz Rabbimize sunduğumuz bir mazerettir.” Allah’ın (c.c) bize farz kıldığı iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme çağrısında bulunuyor ve vazifemizi yerine getiriyoruz ki Allah’a (c.c) karşı bir mazeretimiz olsun. İbn Abbas’tan rivâyet edilen hadiste ise şu

³²⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 114; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, C. II, s. 60.

³²⁶ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, C. I, s. 447.

³²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 126.

anlama geldiği ifade edilmektedir: لَسَخَطْنَا أَعْمَالَهُمْ “Onların yaptıklarına öfkelendiğimiz için öğüt veriyoruz.” Kıraat imamları قَالُوا مَعذِرَةً ifadesinin kıraati hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kûfe, Basra ve Hicaz imamlarının çoğunluğu مَعذِرَةً kelimesini ref ile vasfettiğimiz manada okumuşlardır. Bazı Kûfeliler de مَعذِرَةً kelimesini nasb ile إِعْدَارًا “Onlara yaptığımız vaazı özür olsun diye yaptık” manasında okumuşlardır.³²⁸

Râzî de aynı şekilde bahsi geçen topluluğun kaç gruba ayrıldığı üzerinde durduktan sonra مَعذِرَةً kelimesinin kıraat farklılıklarına değinmektedir. Bahsi geçen topluluğun kaç gruba ayrıldığı hususu konumuzun dışında kaldığı için burada o detaylara girmeden bizi ilgilendiren tarafı ele alınacaktır. Râzî şöyle ifade etmektedir: O topluluktan iki grup arasında şöyle bir konuşma cereyan etmektedir. Verilen öğütlerin karşılık bulmadığını gören ve bu nedenle öğüt vermekten ümidini kesen grup, öğüt vermeye devam eden gruba “Allah’ın (c.c) helak edeceğini ve yeryüzünden silip azaplandıracağını bildiğiniz halde bu kimselere neden öğüt veriyorsunuz?” şeklinde soru yöneltmektedirler. Onların bu sözlerine karşılık, öğüt veren grubun “Rabbimize karşı bir mazeretimiz olsun diye” verdikleri cevapta مَعذِرَةً “mazeret” anlamına gelen kelimenin kıraati ile ilgili iki husus bulunmaktadır. Birinci husus: Hafs’ın, Âsım’dan rivayet ettiğine göre مَعذِرَةً kelimesini Âsım mansûb okumuştur. Bunun dışındaki kıraat imamları ise مَعذِرَةً kelimesini merfû‘ olarak okumuşlardır. Zeccâc, bu kelimenin mansûb olarak okunması hususunda şunu söylemektedir: Bu kelimenin mansûb okunması şu anlama نَعْنُرُ مَعذِرَةً “Rabbimize beyân edeceğimiz bir özrümüz bir mazeretimiz olsun” gelmektedir. Bu kelimenin merfû‘ okunmasına gelince bunun mana takdiri şöyledir: هَذِهِ مَعذِرَةٌ “Bu bir mazeret beyânı vesilesidir” yahut قَوْلُنَا مَعذِرَةٌ “Bizim sözümüz özürden ibarettir.” Buna göre bu kelime, mübtedâsı hazfedilmiş bir haberdir.³²⁹

İkinci husus: مَعذِرَةً kelimesi عُذْرٌ kelimesi gibi bir mastardır. Bu husuta Ebû Zeyd şunları söylemiştir: Arapça’da عُدْرَتُهُ، أَعْدَرَهُ، عُدْرَتُهُ şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. عَدْرَهُ ifadesi “özrünü kabul etti ve onu affetti” yahut “onun özrünü kabul etti” anlamındadır. Aynı şekilde مَنْ يُعْذِرُنِي “özrünü kim kabul edecek?” ve وَعَدَرْتُ فُلَانًا فِيمَا صَنَعَ “falancayı yaptığı şey konusunda mazur gördüm, onu affettim” şeklinde söylenmektedir. Bu kullanımlar doğrultusunda âyetteki قَالُوا مَعذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ

³²⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. X, ss. 511-512.

³²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XV, ss. 38-39.

“Rabbimize karşı bir mazeret olsun diye” ifadesinin anlamı “Biz nefislerimizin affedilmesini ve mazeretimizi Allah’a (c.c) sunduk. Zira biz, çok uzun bir vakit kötülükten nehyettiğimizde muhakkak ki bu görevi yaptık, böylelikle biz bu konuda mazuruz” deriz. Bu hususta Ezherî de şöyle söylemektedir: *عَدَرَ- يَعْذِرُ* kelimesi *مَعْدِرَةٌ* kelimesi sülâsî mücerred fiilin ikinci babından *مَفْعَل* kalıbında bir isimdir ve mazeret, özür beyân etmek için kullanılır. Bu kullanıma göre onlar “Bizim öğüdümüz Rabbimize karşı bir özür, mazeret beyân etme olur” demişlerdir.³³⁰

1.1.2.3.6. Yûnus Sûresi

قَلَمَّا أَنْجَبُهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

“(Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki buldukları yerde hak hukuk tanımazlar. Ey İnsanlar! Haksızlığınız ancak sizin zararınızdır. Dünya hayatının geçici menfaati de”³³¹ Bu âyette *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinde vakf yapma hususu sonrasında gelen *مَتَاعٌ* kelimesinin okunuş şekline göre değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirmelerde de vakf türü konusunda vakf ve ibtidâ ilmi ile ilgilenen âlimlerin farklı isimlendirme yaptıkları görülmektedir. İbnü’l-Enbârî’nin değerlendirmesi şu şekildedir: İbn Ebi İshak (ö. 117/735) dışında kıraat imamlarının hepsi *مَتَاعٌ* kelimesini merfû‘ olarak okumuşlardır. İbn Ebi İshak’ın mansûb olarak okuduğu söylenmektedir. Merfû‘ olarak okunmasının iki veçhi vardır. Birincisine göre cümlenin bir öğesinin izmarıyladır. *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ifadesinin başında bir *ذَلِكَ* kelimesinin gizlenmesidir. Bu da *مَتَاعٌ* kelimesini *بَغَىٰ* kelimesi üzerine merfû‘ kılmaktadır. Buna göre *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinde vakf yapmak vakf-ı hasendir. Diğerine göre ise *بَغَىٰ* kelimesi *مَتَاعٌ* kelimesi ile merfû‘ olmuştur. Buna göre ise de *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinde vakf yapmak güzel değildir. *مَتَاعٌ* kelimesini mansûb olarak okumak da *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinde vakf etmeyi güzel kılmaktadır. Ancak merfû‘ okuyuşun ilki kadar güzel kılmamaktadır.³³²

ed-Dânî’ye göre *مَتَاعٌ* kelimesini merfû‘ olarak okuyanlar şu iki takdirde okumuşlardır. Birincisi *بَغَيْتُمْ* ifadesi ibtidâ ile ref’ edilir ve *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesi de onun haberi yapılırsa *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinde vakf yapmak vakf-ı kâfi olur. *ذَلِكَ مَتَاعٌ* takdirinde yeni bir cümle ile ibtidâ edilir. İkincisi ise *بَغَيْتُمْ* ifadesi ibtidâ ile ref’ edilir ve *مَتَاعٌ*

³³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XV, s. 39.

³³¹ Yûnus, 10/23.

³³² İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, ss. 366-367.

الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ifadesi de onun haberi kılınırsa عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesinde vakf yapmak vakf-ı kâfi olmaz. Aynı şekilde مَتَاعَ kelimesini nasb ile okuyunca da عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesinde vakf yapmak vakf-ı kâfi değildir. Çünkü مَتَاعَ kelimesinin iki yönden nasb edilmiş olması imkân dâhilindedir: Birincisi مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا takdirindedir. Ayrıca burada مَتَاعَ kelimesi mastardır ve بَعْضِكُمْ kelimesine mef'ûldür. İkincisi ise yine مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا takdirindedir ve مَتَاعَ kelimesi بَعْضِكُمْ kelimesinin delâlet ettiği fiile amildir. Bu nedenle öncesiyle ayrılmaz.³³³

Uşmûnî'ye göre مَتَاعَ kelimesini mahzûf bir mübtedâ'nın izmarıyla هُوَ مَتَاعٌ veya ذَلِكَ مَتَاعٌ takdirinde okuyanlara göre عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesinde vakf yapmak vakıf-ı tâmdır. Aynı takdirde nasb ile okuyanlara göre تَبْعُونَ مَتَاعَ takdirinde olması halinde عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesinde vakfetmek vakıf-ı tâmdır. Yahut بَعْضِكُمْ ifadesini ibtidâyla ref'edip ve عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesini de haber konumunda kabul etmek bahsi geçen yerde vakf yapmayı vakf-ı tâm yapar. Buradaki zamir mübtedâyâ döner. Şu takdirdedir:

” إِنَّمَا بَعْضِكُمْ مُسْتَقَرٌّ عَلَى أَنْفُسِكُمْ ” مَتَاعَ burada اسْتَقَرَّ kelimesine müteallıktır. Aynı şekilde مَتَاعَ مِنْ أَجْلِ مَتَاعِ الْحَيَاةِ الْمُدْمُومِ mahzûf bir haberin mübtedâsı olarak ref'etmek söz konusu yerde vakf yapmayı vakf-ı tâm yapar. Ancak بَعْضِكُمْ kelimesini haber olarak ref'etmek bahsi geçen yerde vakf yapmayı gerektirmez. Çünkü عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesi ve ondaki zamir بَعْضِكُمْ kelimesine müteallıktır. Zamir orada mübtedânın haberi değil, لَعُوْ kelimesi için zarftır. Yahut مَتَاعَ kelimesini بَعْضِكُمْ kelimesine mansûb yapmak veya onun mef'ûlü olması nedeniyle mansûb yapmak عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesinde vakf yapmayı gerektirmez. Hafs, Âsım'dan rivâyetle مَتَاعَ kelimesini mansûb olarak okumuştur. Hafs, burada مَتَاعَ kelimesini zaman zarfı olarak mansûb okumuştur. Diğerleri, مَتَاعَ kelimesini merfû' olarak okumuşlardır.³³⁴

Müfessirlerin bu âyetin tefsiri ve söz konusu kelimenin kıraat farklılıklarına dair görüşleri şöyledir: Zemahşerî, مَتَاعَ kelimesinin hem merfû' hemde mansûb okunduğuna değinmekte ve şöyle devam etmektedir. Şayet dersin ki iki okuyuş şekli arasındaki fark nedir? Ben de derim ki مَتَاعَ kelimesi merfû' olarak okunursa بَعْضِكُمْ kelimesi mübtedâ, مَتَاعَ kelimesi onun haberi ve عَلَى أَنْفُسِكُمْ ifadesi de onun sılasıdır. Bu durumda anlam şöyledir: “Birbirinizden yani kendi cinsinizden olan kimselerle birbirinize karşı azmanız, dünyanın kalıcı olmayan geçici menfaatidir. Tam da Kasas

³³³ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, ss. 93-94.

³³⁴ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 327.

sûresinin 76. âyetinde olduğu gibi فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ “Onlara karşı azgınlık etmişti.” مَتَاعٌ kelimesi mansûb olarak okunursa bu durumda عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ sıla değil de haber olmuş olur. Buna göre anlam şöyledir: “Sizin azgınlığınız sizi bulacak bir vebalden başkası değildir.” Buna göre مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ifadesi de anlamı pekiştiren bir mastar mahallindedir. Sanki şöyle söylenmiş gibidir: “Siz dünya hayatının geçici zevkiyle zevkleniyorsunuz.” Ayrıca مَتَاعٌ kelimesinin merfû‘ olarak okunmasının ifade sona erdikten sonra şu manada olması da caizdir: “Bu, dünyanın geçici olan zevkidir.”³³⁵

Nesefî, kıraat imamlarından ve Âsım’ın râvisi olan Hafs’ın kelimesini مَتَاعٌ mansûb olarak okuduğunu bu durumda عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesinin بَغْيُكُمْ ifadesinin haberi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre şöyle bir anlam ortaya çıkar: “Onlar sadece dünya hayatının geçici menfaatinden yararlanırlar.” Hafs dışında kalan kıraat imamları مَتَاعٌ kelimesini بَغْيُكُمْ kelimesine haber yaptıkları için merfû‘ olarak okumuşlardır. عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesini de sıla cümlesi olarak değerlendirmişlerdir. Yahut عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesini haber ve مَتَاعٌ kelimesini de ikinci haber olarak değerlendirmişlerdir. Yahut مَتَاعٌ kelimesini izmar bir mübtedânın haberi olarak هُوَ مَتَاعٌ takdirinde değerlendirmişlerdir. Manası ise şudur: “O dünya hayatının geçici menfaatidir.”³³⁶

Râzî, öncelikle بَغْيٌ kelimesini tefsir etmekte ve dilbilimcilerin bu husustaki görüşlerini nakletmektedir. مَتَاعٌ kelimesinin kıraati ile ilgili hususa daha sonra değinmektedir. Şöyle ki: Allah (c.c) gemi ile denizde giden ve inanmayan bir gruptan bahseder ve sonra onların fırtınaya tutunduklarını anlatır. Fırtına onları çepeçevre kuşatınca da Allah’a (c.c) sadık kullar olarak samimi bir şekilde dua eder ve yakarmaya başlarlar. Bunun üzerine Allah (c.c) onları bundan kurtarır. İşte onlar içinde buldukları sıkıntıdan kurtulunca sanki hiç bir şey yaşamamış gibi yeryüzünde haksız bir şekilde zulüm yapmaya başlarlar ve fesat çıkarırlar. Buradaki بَغْيٌ kelimesiyle ilgili İbn Abbas şöyle demektedir: Allah (c.c), âyette geçen بَغْيٌ (taşkınlık, haksız davranış) ifadesi ile onların yapmış oldukları fesadı ve saygısızca yalanlamalarını anlatmaktadır. Bu nedenle بَغْيٌ, şiddet ve zulüm ile hükümlanlık kurmak, hakîm olmaya yönelmek anlamındadır. Zeccâc ise “بَغْيٌ” kelimesinin bozgunculukta, fesatta ileri gitmek olduğunu söylemektedir. Esmâ da şöyle demektedir: “Vücutta iyileşmeyen cerahat için بَغْيُ الْجَرْحِ ifadesi kullanılır. Aynı

³³⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 232.

³³⁶ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, C. I, ss. 534-535.

şekilde zina eden ve yalan söyleyen zinekâr ve yalancı kadın için *بَعْتِ الْمَرْأَةَ* ifadesi kullanılır.” Vahidî de *بَعِي* kelimesinin asıl anlamının talep etmek, istemek olduğunu söylemektedir.³³⁷

Allah (c.c) devamında *بَعِي* (taşkınlığın) akıl sahibi kimseler için bâtil bir şey olduğunu beyân ederek *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* *بَعِيكُمْ* *إِنَّمَا بَعِيكُمْ* *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* “Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır ve dünya hayatının menfaatidir” buyurmaktadır. Buradaki *مَتَاعَ* kelimesi için farklı hususlardan bahsedilmiştir. Bu hususların ilki; kıraat imamlarının ekserisî *مَتَاعَ* kelimesini merfû‘ olarak okumuşlardır. Bu merfû‘ okuyuşun da farklı izahları bulunmaktadır. Birinci izaha göre *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesi mübtedâ, *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ifadesi de haberdir. “Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız, dünya hayatının menfaatidir.” mana takdirindedir. Buradaki “kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız” birbirinize yapmış olduğunuz haksız davranışlarınız ve zulmünüz anlamındadır. Bu, Bakara sûresi 54. âyette geçen *فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ* ifadesinde olduğu “Kendinizi öldürünüz” Ey Yahudiler! birbirinizi öldürünüz gibidir. Bu durumda âyetin anlamı şu şekildedir: “Kiminiz kiminize dünya hayatının geçici menfaatleri konusunda haksızlık etmiştir, zulmetmiştir.” İkinci izaha göre ise *بَعِيكُمْ* ifadesi mübtedâ, *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesi haberdir. Bunun mana takdiri ise *هُوَ* *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* “O, dünya hayatının menfaatidir.” *مَتَاعَ* kelimesiyle ilgili diğer husus ise onun mansûb okunmasıdır. Bu, Âsım’ın râvisi olan Hafs’ın rivâyetidir. Bu da şu şekilde izah edilmektedir. *بَعِيكُمْ* ifadesi mübtedâ, *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesi onun haberi ve *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ifadesi de mefû‘lü mutlak olup pekiştirici konumundadır. Bunun mana takdiri ise şöyledir: *تَتَمَتَّعُونَ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* “Dünya hayatının menfaatinden, metandan faydalanırsınız, istifade edersiniz”³³⁸

Kurtubî, ifadenin *بَعِيكُمْ* *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* *بَعِيكُمْ* *إِنَّمَا بَعِيكُمْ* *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* burada tamamlandığını söylemekte ve Allah’ın (c.c) *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ifadesiyle de yeni bir cümleye ibtidâ ettiğini ifade etmektedir. Kurtubî değerlendirmesine şöyle devam etmektedir: Nehhâs, *بَعِيكُمْ* ifadesinin mübtedâ olmak üzere merfû‘ olduğunu, *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ifadesinin de haber olduğunu ve *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinin ise *بَعِيكُمْ* fiilinin muhtevastaki anlamın mef’ûlü olduğunu söylemiştir. Ancak *عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ* ifadesinin haber olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda mübtedâ hazfedilmiştir. Şöyle: *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* *دَلِكْ* *مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* “Bu dünya hayatının menfaatidir.” Şayet *بَعِيكُمْ* ifadesi mübtedâ ve *مَتَاعَ* ifadesi de onun

³³⁷ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, C. XVII, ss. 60-61.

³³⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, C. XVII, s. 61.

haberi olarak kabul edilirse anlam şöyle olur: “Sizin birbirinize yaptığınız taşkınlık kendi aleyhinize olan dünya metadır.” Eğer عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesi haber olarak kabul edilirse bu durumda şu manaya gelir: “Sizin taşkınlığınızın zararı kendi aleyhinizedir. Bu zarar kendinize döner.” Bu, Allah’ın (c.c) İsrâ sûresi 7. âyetinde buyurduğu gibidir. إِنَّ أَحْسَنَكُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz ve eğer kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz.”³³⁹

Kurtubî, İbn Uyeynedden rivâyetle de şunları söylemektedir: Allah (c.c) bu âyette taşkınlığın, azgınlığın dünya hayatının metayı olduğunu anlatmak istemiştir. Kim dünyada azgınlık, taşkınlık yaparsa yaptığının cezası hemen dünyada acil bir şekilde verilir. Yine İbn Ebi İshak’tan rivâyetle şunları söylemektedir: مَتَاعٌ kelimesi ya mastar olarak mansûb okunmuştur. Bu da şu anlama gelmektedir: تَتَمَتَّعُونَ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا “Sizin tüm yaptıklarınız dünya hayatının metайдan fayda elde etmekten ibarettir.” Ya لِمَتَاعٍ manasında olup buradaki “ل” harfinin hazfiyle mansûb okunmuştur. Bunun da anlamı şudur: “Dünya hayatının menfaati geçici olduğu için taşkınlığınız kendi aleyhinizedir.” Ya da hal olmak üzere مَفْعُولٌ manasında mastar olarak mansûb okunmuştur. Bunun da anlamı şudur: “Siz, yalnızca dünya hayatının menfaatinden faydalananlar olarak birbirinize karşı taşkınlık eder, zulmedersiniz.” مَتَاعٌ kelimesi zarf olarak da mansûb okunmuş olabilir. Bu durumda câr, mecrûr ve halin müteallık olduğu mahal بَعِيْكُمْ ifadesinin ihtiva ettiği fiil manasıdır. عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesi de bu mananın mef’ûlüdür.³⁴⁰

Taberî, bu âyetin tefsiri hususunda ve kıraat farklılığına sebebiyet veren مَتَاعٌ kelimesi konusunda şunları söylemektedir: Allah (c.c) onları, çepeçevre saran denizdeki fırtınadan kurtarınca onlar yine masiyetlerine, küfürlerine dönüp haksız davranışlarda bulundular, azgınlık ettiler. Bunun üzerine Allah (c.c) “Ey insanlar! Sizin yaptığınız tecavüzler ve zulümler kendi aleyhinizedir. Bu içinde olduğunuz dünya hayatının menfaatidir. Bu, dünyada karşılığına acil olarak ulaşacağınız hadsizliktir.” بَعِيْكُمْ kelimesi عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesine dönen mef’ûl bir kelimedir. مَتَاعٌ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ifadesi مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا manasında mef’ûl’dur. Tıpkı Ahkâf sûresi 35. âyette geçtiği gibi مَتَاعٌ بَلَاغٌ buradaki بَلَاغٌ ifadesi هَذَا بَلَاغٌ manasındadır. Bir de şu manada olması muhtemeldir: إِنَّمَا بَعِيْكُمْ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا “Sizin taşkınlığınız dünya

³³⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. VIII, ss. 325-326.

³⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmil-Kur’ân*, C. VII, s. 326.

hayatının metaıdır.” Bu durumda عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ kelimesi مَتَاعٌ kelimesiyle merfû‘ ve عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesi de عَلَىٰ kelimesinin sılasıdır. İbn Ebî İshak bunu eşit durumda nasb ve ref‘ ile okumuştur. Şu manada: “Kendi aleyhinize olan taşkınlığınız dünya hayatının metaıdır.” Bu durumda عَلَىٰ kelimesini عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ifadesi üzerine merfû‘ kılmış ve مَتَاعٌ kelimesini ise hâl üzere mansûb kılmıştır.³⁴¹

1.1.2.4. Vakf-ı Câizin Anlam Üzerindeki Etkisi

Daha önce ifade ettiğimiz üzere vakf taksiminde vakf-ı câiz adında bir vakf çeşidinden Secâvendî ve Uşmûnî bahsetmektedirler. Bu alanda eser veren âlimlerin taksiminde bu tür bir vakf çeşidine rastlanılmadı. Ancak Uşmûnî ve Secâvendî’nin tanımlama olarak vakf-ı câizi aynı tanımlamakla beraber Uşmûnî’nin vakf-ı câiz olarak değerlendirdiği yerde Secâvendî başka bir vakf değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu nedenle bu başlık altında sadece Uşmûnî’nin değerlendirmesinin ele alınması planlanmakta ve diğerlerinin de detaya girmeden sadece karşılığı varsa onun yazılması uygun görülmektedir.

2.1.2.4.1. Âl-i İmrân Sûresi

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

“İnkâr edenlerin malları da evlâtları da Allah katında onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemın yakıtıdır.”³⁴² Bu âyette وَقُودُ النَّارِ ve شَيْئًا ifadelerinde yapılan vakfı Uşmûnî vakf-ı câiz olarak isimlendirmektedir. Özellikle وَقُودُ النَّارِ ifadesinde vakf veya vasl yapılacağı hususu Arap dilbilimcileri arasında sonrasında gelen كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ ifadesinin başında yer alan “ك” harfinin nereye taalluk edeceği ihtilaf sebebi olmuştur. Denilmiştir ki ref‘ mahallinde mübtedâsı mahzûf bir haberdir. Şu manada: كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ “Onların bu durumu Firavun hanedanının durumu gibidir.” Buradaki ذَابٌ kelimesi كَعَادَةٌ manasındadır. Veya nasb mahallindedir. Nasb mahalli üzerine dokuz ayrı görüş söz konusudur. Bunlardan birincisi, mahzûf bir mastarın sıfatıdır ve amili öncesinde geçen كَفَرُوا ifadesidir. Buna göre anlam şöyledir: “Onlar, Firavun hanedanının küfre düştüğü gibi küfre düştüler.” İkincisi, mukadder olarak كَفَرُوا ifadesiyle mansûbdur. Üçüncüsü, لَنْ نُغْنِي ifadesinin delâlet ettiği mastar ile mansûbdur. Şu manada: تَوْقَدَ نَارًا “Ateş, Firavun hanedanını yakıtı gibi yakacaktır.” Dördüncüsü,

³⁴¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. XII, ss. 148-149.

³⁴² Âl-i İmrân, 3/10.

بَطْلَ إِنْفَاعَهُمْ بِالْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَعَادَةِ آلِ فِرْعَوْنَ لَنْ تُغْنِيَّ
“Firavun hanedanı gibi onların da malları ve evlatlarıyla faydalanmaları boşa
gitmiştir.” Beşincisi, وَفُودُ ifadesi ile mansûbdur.³⁴³

Yukarıda bahse konu ettiğimiz nasb mahalliyle ilgili görüşlerin altıncısı, لَنْ تُغْنِيَّ ifadesi ile şu manada mansûb kabul edilmesidir: لَنْ تُغْنِيَّ عَنْهُمْ مِثْلَ مَا لَمْ تُغْنِ أَوْلِيَّكَ “Firavun hanedanına yarar sağlamadığı gibi onlara da yarar sağlamayacaktır.” Yedincisi, وَفُودُ ifadesine delalet eden mukadder bir fiil ile mansuptur. Şu manada: تَوَقَّدَ بِهِمْ كَعَادَةِ آلِ فِرْعَوْنَ “Firavun hanedanını tutuşturduğu gibi onları da tutuşturur.” Buradaki tutuşturma teşbihi yakmanın bizatihi kendisindedir. Sekicincisi, sonrasında gelen تَوَقَّدَ بِهِمْ كَعَادَةِ آلِ ifadesi ile mansûbdur. كَذَّبُوا ifadesindeki zamir Kureyş kâfirlerine ve Hz. Peygamber (a.s) ile aynı dönemde yaşamış diğer kâfirlere dönmektedir. Şu manada: كَذَّبُوا تَكْذِيبًا كَعَادَةِ آلِ فِرْعَوْنَ فِي ذَلِكَ التَّكْذِيبِ “Firavun hanedanının yalanladığı gibi yalanladılar.” Dokuzuncusu, mansûb edici amil sonrasında gelen فَآخَذَهُمُ اللَّهُ ifadesidir. Şu manada: “Allah (c.c) Firavun hanedanını yakalayiverdiği gibi onları da yakalayiverdi.” Ancak bu, kabul görmeyen bir görüştür. Çünkü atıf “فا”sı sonrasında amildir, öncesinde amil değildir.³⁴⁴ Secâvendî, شَيْئًا ifadesindeki vakfı, mutlak vakfın remziyle وَفُودُ النَّارِ ifadesini ise vakfı memnu‘ remziyle göstermektedir. Uşmûnî, bu, “teşbih harfî olan “ك” harfinin taalluku içindir” şeklinde bir açıklama da ilave etmektedir.³⁴⁵ ed-Dânî’nin, شَيْئًا kelimesinde vakf ile ilgili bir görüşüne rastlanılmadı.³⁴⁶ İbnü’l-Enbarî ise وَفُودُ النَّارِ ifadesinde yapılan vakf için ise vakf-ı kâfî ifadesini kullanmaktadır.³⁴⁷

Bu âyet müfessirlerce şöyle yorumlanmaktadır: Zemahşerî, ذَابَّ fiilinin anlamına dair açıklamalar yaptıktan sonra başındaki “ك” benzetme edatının mahalline ilişkin yorumlar yapmaktadır. Şöyle: Âyette geçtiği üzere ذَابَّ mastardır. Bir kimse bir işte çok çaba sarfettiğinde şöyle “ذَابَّ فِي الْعَمَلِ” denir. Bu kelimenin âyetteki anlamı insanın içinde bulunduğu durumu anlatmaktadır. كَذَّبَ kelimesinin başındaki “ك” benzetme edatı mahallen merfû‘dur. Bu durumda anlamı şöyledir: “Kâfirlerin, âyetlerimizi yalanlayanların durumu, Firavun hanedanının ve öncekilerin

³⁴³ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 128.

³⁴⁴ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 128.

³⁴⁵ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, C. I, s. 364.

³⁴⁶ Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 38.

³⁴⁷ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 294.

durumu gibidir.” Ancak bu “ك” benzetme harfinin لَنْ تُغْنِي fiiliyle yahut وَفُودُ ifadesiyle mansûb olması da muhtemeldir. Şu manada: “Onlardan öncekilere yarar sağlamadığı gibi onlara da yarar sağlamayacaktır.” Yahut “Onlardan öncekiler nasıl ki ateşin tutuşturucu yakıtı oldularsa onlar da ateşin tutuşturucu yakıtı olacaklardır.” Araplarda buna benzer kullanımlar mevcuttur. Şöyle ki: إِنَّكَ لَتُظْلَمُ النَّاسَ كَذَابِ أَبِيكَ “Baban insanlara nasıl zulmediyorduydu sen de onun gibi insanlara zulmediyorsun.” Yine إِنَّ فُلَانًا لَمَحَارَفَ كَذَابِ أَبِيهِ “Babası nasıl bahtsız idiyse o da onun gibi bahtsızdır.”³⁴⁸

Kurtubî de دَابَّ fiilinin anlam çerçevesi üzerinde durmaktadır. Bu tür açıklamaların tefsirlerde birbirine yakın geçtiği için aynı açıklamalardan tekrar bahsetmek uygun görülmemektedir. Nitekim bizi ilgilendiren yönü anlam değil başındaki “ك” benzetme harfinin neye taalluk ettiği. Kurtubî bu âyeti şu şekilde değerlendirmektedir: Dilbilimciler, âyetin başında geçen “ك” benzetme edatı hususunda farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu edatın ref mahallinde ve şu mana takdirinde olduğu söylenmiştir: “Onların durumu Firavun hanedanının durumu gibidir.” Müşriklerin sana yaptıkları Firavun ailesinin Mûsâ’ya yaptıkları gibidir. Ferrâ, bunun anlamının şu olduğunu söylemiştir: Araplar da Firavun ailesinin kâfir olduğu gibi kâfir oldular. Buna göre كَفَرُوا ifadesine müteallıktır. Ancak Nehhâs, burada “ك” edatının kâfir oluşa taalluk etmesinin câiz olmadığını söylemiştir. Zira bu, cümlenin sılasına dâhildir. Bir diğer görüşe göre “ك” edatının فَاحَذَهُمُ اللَّهُ “Allah (c.c) onları yakaladı” ifadesine müteallık olmasıdır. Allah (c.c) Firavun ailesini azap ile yakaladığı gibi onları da azapla yakalayacaktır. Yine bir başka görüşe göre لَنْ تُغْنِي “Malları ve evlatları yarar sağlamaz” ifadesine müteallık olduğu söylenmektedir. Firavun ailesinin malları ve evlatları kendilerine fayda sağlamadığı gibi onların da malları ve evlatları onlara fayda sağlamayacaktır. Yine bunda وَفُودُ ifadesinden müştak mukadder bir fiilin amil olması da imkân dâhilindedir. Kastedilen şey benzemenin bizatihi yanmanın kendisinin olmasıdır. Buna göre anlam şöyledir: “Firavun ve ailesinin ateşin yakıtı olduğu gibi onlar da ateşin yakıtı olacaklardır.” İbn Arefe ve el-Ezheri de دَابَّ ifadesinin âyetteki anlamının “gidiş, âdet” anlamında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Firavun ve ailesi Peygamberine

³⁴⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 414.

karşı çıkışı onu yalanlamayı kendilerine âdet ettikleri gibi müşrikler de seni yalanlamayı ve inkârı kendilerine âdet edinmişlerdir.³⁴⁹

Taberî, كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ ifadesinin te'vîli hususunda ihtilaf olduğunu ifade etmekte devamında şöyle bir açıklama yapmaktadır: Bazıları bunun manasının “Firavun ailesinin sünneti (yolu) gibi” olduğunu, bazıları “Firavun ailesinin ameli (yaptıkları) gibi” olduğunu ve bazıları da “Firavun ailesinin yalanladığı gibi” olduğunu söylemişlerdir. Ancak Taberî, ذَّابِ ifadesinin başındaki “ك” edatının neye taalluk ettiğine dair bir yorumda bulunmamaktadır.³⁵⁰

Râzî, âyetin mana takdirini şöyle ifade etmektedir: “İnkâr edenlerin ne malları ne evlatları, Allah (c.c) katında onlara herhangi bir yarar sağlamayacak. Allah (c.c) Firavun ailesini daha önce ateşe yakıt yaptığı gibi inkâr edenleri de âdeti üzere ateşe yakıt yapacaktır. Çünkü daha önce Firavun ailesi peygamberlerini yalanlamışlardı bunun üzerine Allah (c.c) işledikleri bu günahları nedeni ile onlara azap etmişti.” Râzî, ذَّابِ mastarının bazen failine bazen de mef'ûlüne muzâf olduğunu ifade etmektedir. Buna göre anlam, كَذَّابِ اللَّهِ فِي آلِ فِرْعَوْنَ “Allah’ın (c.c) Firavun ailesi hakkındaki işi gibidir.” Râzî, Kaffâl’ın şöyle dediğini nakletmektedir: Bu âyetin hem Allah’a (c.c) nisbet edilen âdeti hem de inkârcılara nisbet edilen âdeti içermesi ihtimali vardır. Şöyle söylenmiş olabilir: “Müşriklerin, Hz. Peygamber’i (a.s) yalanlama ona eziyet etme konusundaki âdeti kendilerinden öncekilerin peygamberlerini yalanlama ona eziyet etme âdeti gibidir. Allah’ın (c.c) müşrikleri cezalandırma konusundaki âdeti, önceki inkârcıları cezalandırmadaki âdeti gibidir.”³⁵¹

2.1.2.4.2. Nisâ Sûresi

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ

“Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor.”³⁵² Uşmûnî, bu âyette فَيُفْتِيكُمْ ifadesinde vakf yapmanın bazılarına göre vakf-ı câiz olduğunu ifade etmektedir. Burada vakf yapılmacağına söylendiğini de ifade etmektedir. Çünkü sonrasında gelen وَمَا يُنْتَلَى ifadesindeki مَا edatı اللَّهُ ismine ma’tûftur. Burada vakf yapmak ve vasl etmek وَمَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ ifadesindeki مَا’nın i’rabına

³⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. IV, ss. 22-23.

³⁵⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. V, ss. 234-237.

³⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. VII, ss. 164-165.

³⁵² Nisâ, 4/127.

göredir. ما'nın ref', nasb ve cer mahallinde olması muhtemeldir. Bunun ref' mahallinde olması ya اللّٰه lafzına atfedilmesi ya يُفْتِيكُمْ ifadesindeki zamire atfedilmesi veya haberi mahzûf mübtedâ olarak kabul edilmesiyledir. Şu manada: مَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ فِي "Size yetim kızlar hakkında okunan âyetler, onlarla ilgili hükümleri açıklıyor." Nasb mahallinde olması şu mana takdirine göredir: يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ مَا "Allah (c.c) size okunan âyetleri sizin için açıklıyor." Cer mahallinde olması başındaki "و" harfinin kase "و" ı olması veya فِيهِمْ ifadesindeki mecrûr zamire atfedilmesiyledir. Bunu Muhammed b. Ebi Mûsâ söylemiştir. Kûfeliler de şu mana takdirinde olduğunu söylemişlerdir: أَفْتَاهُمْ اللَّهُ فِيمَا سَأَلُوا عَنْهُ وَ فِيمَا لَمْ يَسْأَلُوا عَنْهُ "Allah (c.c), onlara kendisi hakkında sorduklarının da sormadıklarının da fetvasını veriyor." Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü atıf mecrûr zamir üzeredir ve câr'a dönmenin dışındadır.³⁵³ Burada Uşmûnî'nin kendisine dönen bir yorumun olmadığı görülmektedir.

Bu âyet müfessirlerce şöyle yorumlanmaktadır: Zemahşerî, i'rabının vakf ve vasl hususunda belirleyici olduğu söylenen وَمَا يُنْتَلَى ifadesindeki ما'nın mahallen merfû' olduğunu söylemektedir. Şu takdirdedir: اللَّهُ يُفْتِيكُمْ وَ الْمَثَلُ فِي الْكِتَابِ فِي مَعْنَى الْيَتَامَى "Yetim kızlarla ilgili hususta size fetvayı Allah (c.c) ve kitapta okunan âyetler veriyor." Burada kitapta okunan âyetlerden kasıt bu sûrenin 3. âyetinde geçen وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّنِّي وَتَلَّتْ وَرُبَاعٌ edemeyeceğinizden korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer ve dörder nikâhlayın" ifadesidir. Burada ifade edilmek istenen "Çözümü sunan Allah (c.c) ve O'nun âyetleridir." Bu cümle Araçların kullandığı şu ifadeye benzemektedir: أَعْجَبَنِي "Zeyd ve onun cömertliği hoşuma gitti, beni hayran bıraktı." Aynı şekilde وَمَا يُنْتَلَى ifadesi mübtedâ ve فِي الْكِتَابِ ifadesinin haber olması ve ikisinin birlikte وَمَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ şeklinde ara cümle olarak düşünülmesi, kabul edilmesi câizdir. Buna göre فِي الْكِتَابِ ifadesi ile kast edilen Levh-i Mahfûz'dur. "Size fetvayı Allah (c.c) veriyor ve size okunanlar Levh-i Mahfûz'dadır" şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır. Yine وَمَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ ifadesinin yemin (kase) olması hasebiyle mecrûr mahallinde olması da mümkün ve câizdir. Buna göre anlam şöyledir: "De ki: Kitapta

³⁵³ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. II, ss. 195-196.

okunanlara yemin olsun! Kadınlar ile ilgili konularda size fetvayı Allah (c.c) veriyor.”³⁵⁴

Râzî, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ ifadesinde yer alan “ما” hususunda Zemahşerî ile aynı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Fakat Zemahşerî’den farklı olarak şöyle bir değerlendirmesi de mevcuttur: Bu ifadede yer alan ism-i mevsûl ما’sı mübtedâ olduğu için merfû‘ mahallindedir. Buna göre bu ifadenin mana takdiri şöyledir: “De ki: O kadınlar hakkında fetvayı Allah (c.c) ve kitapta okunanlar veriyor.” Kitapta okunanlardan maksat sûrenin başında geçen ve şu anlama gelen “Şayet yetim kızlar hakkında adaleti gözetememekten korkuyorsanız” âyetidir.³⁵⁵

Kurtubî, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ ifadesinde geçen “ما” edatının اللّٰهُ lafzına atfedilmek üzere mahallen merfû‘ olduğunu ifade etmektedir. Yani Kur’ân-ı Kerîm de size kadınlarla ilgili konularda fetva veriyor. Bundan kasıt sûrenin üçüncü âyetidir.³⁵⁶

Nesefî ise şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: “Bu hususta Allah (c.c) size beyânda bulunuyor. Kitapta okunup duran âyetler ifadesinden maksat sûrenin başında geçen ve yetim kızlar hakkında hükümleri ihtiva eden 3. âyettir. وَمَا يُتْلَى ifadesi يُفْتِيكُمْ ifadesindeki zamire yahut اللّٰهُ ismine atfedilmek üzere ref‘ mahallindedir.”³⁵⁷

Taberî, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ ifadesiyle ilgili te’villerde ihtilaf olduğunu söylemekte ve i’rabına dair herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Taberî bazılarınca bunun manasının şöyle olduğu “De ki: Onlar hakkında fetvayı size Allah (c.c), âyetler okunduğunda veriyor” şeklinde bir değerlendirme yapıldığını ifade etmektedir. Burada kastedilenin sûrenin başında geçen ferâiz ile ilgili âyet olduğu ifade edilmektedir. Bazılarınca da bunun manasının şöyle: “Sana kadınlar hakkında soruyorlar. De ki: Onlar hakkında fetvayı Allah (c.c), size kitapta âyetler okunduğunda veriyor” olduğu şeklinde değerlendirme yapılmaktadır. Bunun sûrenin sonunda geçen “Kelâle” ile ilgili âyet olduğu ifade edilmektedir.³⁵⁸

³⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 567.

³⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, C. XI, s. 62.

³⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi ’l-Kur’ân*, C.V, s. 402.

³⁵⁷ Nesefî, *Medâriku ’t-Tenzîl*, C. I, s. 285.

³⁵⁸ Taberî, *Câmi ’u ’l-Beyân*, C. VII, ss, 531-536.

2.1.2.4.3. Mâide Sûresi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ
وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın.”³⁵⁹ Uşmûnî, bu âyette بِرُءُوسِكُمْ ifadesinde vakf yapmayı vakf-ı câiz olarak değerlendirmektedir. Bu ifade üzerinde vakf yapma konusunda Uşmûnî dışında diğerlerinin herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Uşmûnî, burada vakf yapma şartını sonrasında gelen وَأَرْجُلَكُمْ ifadesinin mansûb okunmasına bağlamaktadır. Bu ifadeyi Nafi‘, İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Ya‘kûb nasb ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi cer ile okumuşlardır.³⁶⁰ Uşmûnî şöyle devam etmektedir: فَأَغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ ifadesine atfedilmek üzere mansûb okunmaktadır. Buna göre ayakları yıkamak farz olmuş olur. Zaten mesh edilmediği Hz. Peygamber’den (a.s) rivâyet edilen ve mütevâtir olan hadislerle sabittir.³⁶¹ Şöyle: “İbn Ebî Melîke’den rivâyet edildiğine göre bir gün Osman bin Affan’a abdest hakkında soruldu. O da su dolu bir ibrik getirmelerini söyledi. Getirilen ibriği sağ eline aldı üç kez ağzına su vererek mazmaza yaptı, üç kez burnuna su vererek sümkürdü, üç kez yüzünü yıkadı. Sonra sağ elini ve sol elini üç kez yıkadı. Sonra başını ve kulaklarını meshetti. Kulağın içini ve dışını bir kez yıkadı. Ayaklarını da yıkadıktan sonra abdest hakkında soran kişi nerede dedi ve ilave etti. Ben Rasûlullah’ın (a.s) bu şekilde abdest aldığını gördüm.”³⁶²

Bu âyet ile ilgili Zehamşerî şöyle değerlendirme yapmaktadır. Kıraat imamlarının çoğunluğu وَأَرْجُلَكُمْ ifadesini nasb ile okumuşlardır. Bu da ayakların yıkanacağı hükmüne delâlet etmektedir. Eğer denilse ki bu ifadenin cer ile okunmasını ve böylece ayakların meshedileceği hükmüne delâlet etmesi durumu nasıl izah edersiniz? Ben de âyette yıkanmaları ifade edilen üç organdan biri olan ayakların, el ve yüzden farklı olarak üzerine su dökülerek yıkanan bir organ olduğunu ve bu şekil bir yıkanma ile nehyedilmiş olan su israfına neden olma durumunda olduğunu bu nedenle de meshedilmesi söylenen organa atfedildiğini

³⁵⁹ Mâide, 5/6.

³⁶⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 98.

³⁶¹ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. II, s. 209.

³⁶² Ebû Dâvud, *Vudu’*, 108; Buharî, *Vudu’*, 40.

söylerim. Ama aslında burada ayakların meshedilmesi söylenmemiştir. Bilakis ayakları yıkarken su israfının önüne geçmek için ayakların mesheder gibi yıkanması gerektiğine delâlet edilmiştir. Şunu da ifade ederim. Âyette إِلَى الْكَعْبَيْنِ topluklara kadar ifadesi vardır. Bu da sınırı belirlemektedir. Şeriatta meshetme hükmüne sınır getirildiğine şahit olunmamıştır. Bu nedenle kimse meshetme hükmüne delâlet ettiğini iddia edemez.³⁶³

Râzî, ayakların yıkanma ve meshedilme hususunda âlimler arasında ihtilaf edildiğini ifade etmektedir. Râzî, Kaffal'dan nakille Ebû Ca'fer Muhammed İbn Ali, İbn Abbas, Mâlik, İkrime ve Şa'bî'nin ayakları meshetmenin farz olduğu hususunda fikir birliği ettiklerini ifade etmekte ve ayrıca bunun Şia'nın İmamiyye kolunun görüşü olduğunu da belirtmektedir. Fakihlerin ve müfessirlerin ekserisinin ise ayakların yıkanmasının farz olduğu hususunda icma ettiklerini ifade etmektedir. Dâvud el-İsfehânî'nin de hem yıkamanın hem de meshetmenin farz olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Bu görüşün Zeydiyye imamlarından en-Nasr li'l Hakk'a ait olduğunu da ayrıca ifade etmektedir. Bu iki görüşün dışında bir görüşten daha bahsetmektedir. Bu da Hasan Basrî ve Muhammed İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşüdür. Buna göre kişi, ayakları yıkama ve meshetme konusunda muhayyer bırakılmıştır. Mezkûr görüşlerin dayandığı delillerden aşağıda bahsedilmiştir.

Ayakların meshedilmesinin farz olduğunu söyleyenlerin delili, وَأَرْجُلُكُمْ ifadesinin iki farklı şekilde kıraat edilmesidir. Birincisi bu ifadenin cer ile okunmasıdır. Bu, İbn Kesîr, Hamza, Ebû Amr'ın kıraati ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekr'in rivâyetidir.³⁶⁴ Buna göre وَأَرْجُلُكُمْ ifadesinin بَرُّوْكُمْ ifadesine atfedilmesini gerekli kılmaktadır. Bundan hareketle başı meshetmek farz olduğuna göre ayakları da meshetmek farzdır. İkincisi ise bu ifadenin nasb ile okunmasıdır. Bunu ifadenin mansûb okuyanlar da ayakların meshedilmesinin farz olduğunu söylemektedirler. Onlara göre بَرُّوْكُمْ ifadesi başında cer harfinin bulunması nedeniyle mecrûr olmuştur. Yoksa mahallen mansûbdur. Bundan hareketle وَأَرْجُلُكُمْ ifadesi بَرُّوْكُمْ ifadesinin mahalline atfedilmek üzere mansûb, zahirine atfedilmek üzere de mecrûr olması câizdir. Bu, nahivcilerin tercih ettiği bir görüştür. Bu nedenle وَأَرْجُلُكُمْ ifadesinde nasbedici etkenin وَأَمْسَحُوا ifadesi olabileceği gibi فَأَغْسِلُوا ifadesinin de bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. Ancak şu da bir hakikattir ki bir ma'mûl üzerinde iki

³⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 597.

³⁶⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, C. I, s. 445.

amil etken olduğunda ona en yakın olanı almak daha makbûldür. Bundan hareketle amil olarak *وَأَمْسَحُوا* ifadesinin yakın olması ayakların meshedilmesini zorunlu kılmaktadır. Buna göre ayakların mesh edilmesinin farz olması âyet ile izah edilmiştir.³⁶⁵

Nesefî de yukarıda zikrettiğimiz gibi *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesini nasb ile okuyan kıraat imamlarını isimleriyle zikretmekte ve bu âyette *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesinin mansûb okunmasıyla takdim ve te'hirin söz konusu olduğunu söylemektedir. Buna göre mana “Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın ve başlarınızı meşhedin.” şeklindedir. Yine bazı kıraat imamlarının ise *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesini *بِرُؤُسِكُمْ* ifadesine atfetmek üzere mecrûr okuduklarını söylemektedir. Ancak bunların, âyette geçtiği üzere el ve yüz gibi ayakların da yıkanması gereken organlardan biri olduğunu ve ayaklar, üzerine su dökülerek yıkanması sebebiyle yıkanma esnasında su israfını önlemek için ayakların meshedilmesi istenen baştan sonra adının geçtiğini ve “baş” kelimesi üzerine atfedildiği şeklinde değerlendirmelerde bulduklarını söylemektedir. Yine ayakların *إِلَى الْكُعْبَيْنِ* ifadesinin başındaki *إِلَى* ile sınırlanmasının da ayakların meshedilemeyeceğini göstermektedir. Bu edatın, meshedileceği gibi yanlış bir düşüncenin engellenmesi gayesi ile kullanıldığı da söylenmektedir.³⁶⁶

Taberî ise şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Irak ve Hicaz kıraat imamlarının bazıları *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesini nasb ile okumuşlardır.” Nasb ile okunuşa göre “Namaza kalktığınız zaman yüzünüzü, dirseklere kadar ellerinizi ve topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız ve başınızı meshediniz” denilmektedir. Bu okuyuşa göre baş, takdim edilmiş ve ayaklar te'hir edilmiştir. Bu durumda *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesi *أَيْدِيكُمْ* ifadesine atfedilerek mansûb olmuştur. Buna göre Allah (c.c) meshetmeksizin ayakları yıkamayı emretmektedir. Yine Irak ve Hicaz kıraat imamlarının bazıları da *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesini kesra ile okumuşlardır. Bu durumda *وَأَرْجُلُكُمْ* ifadesi *بِرُؤُسِكُمْ* ifadesine atfedilerek mecrûr olmuştur. Bu okuyuşa göre Allah (c.c) yıkamaksızın ayakların meshedilmesini emretmektedir. Râzî'ye göre isabetli olan, Allah'ın (c.c) abdest alırken ayakların su ile meshedilmesini emretmesidir. Tıpkı teyemmümde yüzün toprak ile meshedilmesini istediği gibi. Bu şekilde hem meshedilerek hem de yıkanarak abdestlenmiş olunmaktadır. Çünkü ayakların üzerine su dökülerek fiil

³⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XI, ss. 162-163.

³⁶⁶ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, C. I, ss. 308-309.

gerçekleştirildiği için yıkanmış, el ile üzerinden geçilerek fiil gerçekleştirildiği için de meshedilmiş olur. İşte böylece hem gasil hem de masih olunmuştur.³⁶⁷

2.1.2.4.4. En‘âm Sûresi

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Onların ateşin karşısında durdurulup “Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak” dediklerini bir görsen!”³⁶⁸ Bu âyette نُرَدُّ يا لَيْتَنَا نُرَدُّ ifadesinde vakf yapmak Uşmûnîye göre vakf-ı câizdir. Ancak sonrasında gelen şu iki “وَنُكُونَ, وَلَا نُكَذِّبُ” fiilin isti’nâf olmak üzere merfû‘ okunması durumunda vakf-ı câiz olur. “Biz yalanlamıyoruz, geri döndürülsek de döndürülmesek de iman edenlerdeniz.” anlamındadır. Aynı şekilde amilin ma‘mûlû üzerinde kesin etkisi vardır. Çünkü نَا burada نُكَيْتِ nin ismi ve نُرَدُّ ref mahallinde haberdir. Bu da vakf yapmayı gerekli kılmaktadır. Ancak bu iki “وَلَا نُكَذِّبُ” fiilin temenniye cevap olmak üzere mansûb okunması halinde bahsi geçen yerde vakf yapılmaz. Aynı şekilde bu iki “وَنُكُونَ, وَلَا نُكَذِّبُ” fiilin نُرَدُّ üzerine atfedilerek merfû‘ okunması durumunda vakf yapılmaz. Bu durumda ikisi de temenniye girmiş olur. Yine sözü geçen iki fiilden birincisinin ref ile ikincisinin nasb ile okunması durumunda da vakf yapılmaz. Çünkü temenni ve cevabının arasını ayırmak câiz değildir.³⁶⁹

Uşmûnî’nin değerlendirmeleri tefsirlerde şu şekilde karşılık bulmaktadır. Neseî, inanmayaların, ateşin üstünde durduruldukları vakit keşke Rabbimizin âyetlerini bir daha yalanlamamak ve inananlardan olmak için dünyaya geri döndürülsek şeklinde bir temennide bulunacaklarını ifade etmektedir. Ancak bu temennilerinin kendileri için artık bir faydası olmayacaktır. Buna rağmen iman edeceklerine ve âyetleri yalanlamayacaklarına dair vaadlerde bulunmaya devam edeceklerdir ki bunun da kendilerine bir faydası olmayacaktır. Bu âyette geçen وَلَا نُكَذِّبُ ifadesi kurrâdan Hamza ve Hafs’a göre temenninin cevabı olmak üzere ve başındaki “و” harfiyle nasb edilmiştir. Bu hususta İbn Âmir de aynı kanaattedir.³⁷⁰

³⁶⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. VIII, ss. 188-198.

³⁶⁸ En‘âm, 6/27.

³⁶⁹ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 234.

³⁷⁰ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, C. I, ss. 361-362.

Zemahşerî, يَا لَيْتَنَا نُرُدُّ ifadesinde inanmayanların, inkâr edenlerin temennisinin tamamlandığını ve yeni bir ifadeyle iman edeceklerine ve yalanlamayacaklarına dair vaatte bulduklarını ifade etmektedir. “Bundan böyle Rabbimizin âyetlerini yalanlamıyor ve Rabbimize kesinlikle iman ediyoruz” demişlerdir. Sibeveyhî bu ifadeyi Araplarda kullanılan şu ifadeye benzetmektedir: دَعْنِي وَلَا أَعُودُ “Beni bırak tekrar yapmayacağım.” بني بَرَاكًا وَلَا تَتْرَكْتَنِي أَوْ لَا تَتْرَكْتَنِي “Beni bırak, bıraksanda bırakmasanda artık yapmayacağım.” Şeklinde. Bu benzetmeyle inkâcılar da “Dünyaya geri gönderilsek de gönderilmesek de artık yalanlamıyor ve yakinen inanıyoruz” demek istemişlerdir. Bir de وَلَا نُكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ifadesinin نُرُدُّ kelimesine atfedilmiş yahut hâl konumunda olması da imkân dâhilindedir. Bu ihtimal çerçevesinde ifadenin anlamı şöyledir: “Keşke yalanlayanlardan olmadan ve iman edenlerden olarak dünyaya geri gönderilsek.” Bu durumda ifade temenninin dâhilindedir.³⁷¹

Müfessirler, buradaki ifadenin temenni olduğunu söylemekte ve buradaki kıraat farklılıklarını şöyle izah etmektedirler. Kıraat imamlarından İbn Âmir buradaki نُرُدُّ ve نُكْذِبُ fiillerini merfû‘ نَكُونُ fiilini ise mansûb okumuştur. Âsım’ın râvisi Hafs ve Hamza âyette geçtiği üzere نُرُدُّ fiilini merfû‘ نُكْذِبُ ve نَكُونُ fiillerini ise yine âyette geçtiği üzere mansûb okumuşlardır. Bunların dışında kalanlar ise bu üç fiili de ref’ ile okumuşlardır. Burada نُرُدُّ fiilinin bütün kıraat imamlarınca merfû‘ okunması bunun kesin bir şekilde temenniye dâhil olduğunu göstermektedir. Ancak نُكْذِبُ ve نَكُونُ fiillerini merfû‘ okuyanlar, bu iki fiili نُرُدُّ fiiline atıfla bu şekilde okumuşlardır. Buna göre her üç ifade de temenniye dâhildir. Onlar dünyaya geri döndürülmeyi, iman etmeyi ve yalanlamamayı temenni ediyorlardır. Şayet نُكْذِبُ ve نَكُونُ fiilleri نُرُدُّ fiilinden bağımsız düşünülerek merfû‘ okunduğu kabul edilirse mana şöyle olur: “Keşke dünyaya mü’minlerden ve Rabbimizin âyetlerini yalanlamamış olarak geri döndürülsek.” Bu durumda ise dünyaya geri döndürülmeleri halinde yalanlamayacaklarının sözünü vermiş olmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi her koşulda imanlarını ikrar etmişlerdir.³⁷²

نُرُدُّ ve نَكُونُ ifadelerinin mansûb okunmasının değerlendirilmesi ise şöyledir: Bu iki fiilin de mansûb okunması temenniye cevap olmak üzere başında takdir edilmiş

³⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, ss. 12-13.

³⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XII, ss. 191-192; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. VI, ss. 408-409; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IX, s. 208.

bir nasb edici “أن” edatı ile yahut نُكذَّبْ ifadesinin başındaki “و” harfinin takibiyye “فا”sı manasında kabul edilmesiyledir. Bu durumda mana takdiri de şöyledir. “Dünyaya keşke geri döndürülsek de âyetleri yalanlamasak.”³⁷³

2.1.2.4.5. A‘râf Sûresi

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَنْتَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَالْهَيْكَلُ

“Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: “Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ’yı ve kavmini serbest bırakacaksın?”³⁷⁴ Uşmûnî bu âyette فِي الْأَرْضِ ifadesinde vakf yapmayı vakf-ı câiz olarak değerlendirmektedir. Şayet وَيَذَرَكَ ifadesinden sonra gelen وَيَذَرَكَ ifadesi لِيُفْسِدُوا istifhâm ifadesinin cevabı üzerine atıfla mansûb kılınırsa yahut لِيُفْسِدُوا ifadesinin başında gizli bir “أن” edatıyla mansûb kılınırsa فِي الْأَرْضِ ifadesinde vakf yapmak câizdir. Buna göre mana şöyledir: “Mûsâ ve kavmini ya bozgunculuk yapsınlar ya da sana ve tanrılarına ibadet etmeyi terketsinler diye bırakıyorsun.” Ancak bunun böyle olması imkânsız görülmektedir. Çünkü Firavun kavminin ileri gelenlerinin ve zındık Firavunun Mûsâ ve kavmi için yapmak istediği, kastettiği şey bu değildir. وَيَذَرَكَ ifadesi أَنْتَرُ ifadesine atıfla merfû‘ okunması durumunda veya hâl cümle mahallinde mansûb okunması durumunda فِي الْأَرْضِ ifadesinde vakf yapılmaz.³⁷⁵

Tefsirlerde وَيَذَرَكَ ifadesinin kıraat farklılığı için şöyle te’viller yapılmıştır. Bu ifade bazılarınca mansûb bazılarınca merfû‘ okunmuştur. Ancak mansûb okunması tercih edilen bir okuyuş olduğu ifade edilmektedir. Mansûb okunması şu vecihlerledir. Birincisi لِيُفْسِدُوا ifadesine ma‘tûf olmasıdır. Çünkü Firavun’un Hz. Mûsâ ve kavmini hapsedmeyip serbest bırakması onların Firavun’u ve Firavun’un ilahlarını terkettiği sonucuna götürmektedir. İkincisi bunun istifhâma “و” harfiyle verilmiş cevap olmasıdır. Çünkü istifhâma “ف” harfiyle cevap verildiği gibi “و” harfiyle de cevap verilebilir. Üçüncüsü ise takdir edilmiş bir “أن” edatı ile mansûb kılınmasıdır. Buna göre “Mûsâ’yı ve kavmini bozgunculuk etsinler de seni ve tanrılarını terketsinler diye mi serbest bırakıyorsun” manası ortaya çıkmış olur. وَيَذَرَكَ ifadesi أَنْتَرُ ifadesine atıf olmak üzere merfû‘ okunmuştur. Buna göre mana “Mûsâ ve

³⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XII, s. 192; Kurtubî, *el-Câmi‘ li- Ahkâmi'l-Kur’ân*, C. VI, s. 409; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IX, ss. 208-209.

³⁷⁴ A‘râf, 7/127.

³⁷⁵ Uşmûnî, *Menâru’-Hüdâ*, C. I, s. 275.

kavmini seni terketsinler diye bırakıyorsun” olur. Bir de وَيَذْرَكَ ifadesinin cümle başı yahut هُوَ يَذْرَكَ وَ إِلَيْتَكَ hâl ifadesi kabul edilmesi ile merfû‘ okunmuştur. Buna göre mana “ Mûsâ seni ve ilahlarını terkettiği halde sen onu serbest bırakıyorsun” şeklindedir.³⁷⁶

2.1.2.4.6. Yûnus Sûresi

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ

“De ki: Eğer Allah dileseydi, ben onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi.”³⁷⁷ Bu âyette مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ ifadesinde vakf yapmak, sonrasında gelen وَلَا أَدْرِيكُمْ ifadesinin Kunbül’ün (ö. 291/904) rivâyeti üzere başında nefiy “لَا”sı olmadan وَلَا أَدْرَاكُمْ şeklinde okunduğu takdirde vakf-ı câizdir. Bunu وَلَا أَدْرَاكُمْ şeklinde başında nefiy “لَا”sıyla okuyanların kıraatine göre مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ ifadesinde vakf yapılmaz. Çünkü وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ ifadesi مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ ifadesine ma‘tûftur ve buradaki tilâvete müteallıktır. Bu nedenle onunla birlikte nefiy kapsamına girmekte ve kendisinden ayrılması doğru olmamaktadır. وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ ifadesini İbn Abbas, Hasan Basrî, İbn Sîrîn ve Ebû Recâi وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ şeklinde hemzenin sükûnu ile okumuşlardır.³⁷⁸

Tefsirlerde bu âyetin mana bağlamına izah yapıldıktan sonra bahsi geçen ifadenin kıraat farklılıklarına dair izahların Uşmûnî ile aynı izah kapsamında olduğu görülmektedir. Kurtubî, şöyle yorumlamaktadır: Burada Allah (c.c) Peygamberine diyor ki “isteseydim seni onlara peygamber olarak göndermezdim ve sen de onlara Kur’ân-ı Kerîm’i okumazdın.” أَدْرِيكُمْ ifadesi Araplar arasında şu şekillerde de kullanılmaktadır: “Bir şeyi bildim, Allah (c.c) onu bana bildirdi. Onu bildim.” İbn Kesîr, وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ ifadesini başında nefiy edatı değil de te’kîd edatı olarak وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre mana şöyledir: “Eğer Allah (c.c) dileseydi, Kur’ân-ı Kerîm’i ben size okumadan da size Kur’ân-ı Kerîm’i bildirirdi.” Yine وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ ifadesini Hasan Basrî ve İbn Abbas وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ şeklinde Akil Oğullarının şivesi ile okumuşlardır. Burada “ي” harfi “ا” harfine dönüştürülmüştür. Arap şiirinde de bu şekilde geçmektedir:

لِعُمْرِكَ مَا أَخْشَى التَّصَعُّكَ مَا بَقِيَ عَلَى الْأَرْضِ قَيْسِي يَسُوقُ الْأَبَاعِرَا

³⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, ss. 104-105; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, C. I, s. 433; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VII, s. 261; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIV, ss. 210-211.

³⁷⁷ Yûnus, 10/16.

³⁷⁸ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, ss. 325-326.

“Ömrün hakkı için yemin ederim. Yeryüzünde develerini önüne katıp sürükleyen bir Kays’lı bulunduğu müddetçe fakirlikten korkmayacağım.” Ebû Hatim, Esmâ’den şöyle duyduğunu söylemektedir: “Ben Ebû Amr’a وَلَا أُدْرَأْتُكُمْ şeklinde kıraati sordum. O da bana bu Hasan Basrî’nin kıraatinin izah edilebilir hiçbir yanı yoktur dedi. Ebû Ubeyd de bu şekildeki kıraatin yanlış olduğunu söylemektedir. En-Nehhâs ise Ebû Ubeyd’in yanlışlamasını yanlış bulmaktadır. Çünkü دريت “bildim” ve أدريت غير “başkasına bildirdim” şeklinde kullanılmaktadır. Yine درأت “savdım, defettim” şeklinde de kullanılır. Şayet Ebu Ubeyd’in söylediği gibi yanlış dersek bu iki kullanım şeklini de yanlışlamış oluruz.³⁷⁹

Ebû Hatim, Hasan Basrî’nin bu kıraati Haris b. Kâ’boğullarının söyleyiş şekillerine benzer şekilde “ي” harfinin yerine “ا” harfini kullanmış olabileceği kanaatini beyân etmiştir. Çünkü Kâ’boğulları “ي” harfini kendisinden önceki harfin fethalı oluşuna bağlı olarak “ا” harfine dönüştürerek okumaktadırlar. El-Mehdevî de وَلَا أُدْرَأْتُكُمْ şeklindeki kıraate şöyle bir izah getirmektedir: Buradaki “Hemzenin” aslı “ي” harfidir. Kelimenin aslı şu şekildedir: أُدْرَيْتُكُمْ “Size bildirdim.” Görüldüğü üzere burada “ي” harfi “ا” harfine dönüştürülmüştür. Buna benzer kullanımları da örnekleyebiliriz. “Ümidi kesmek” ifadesi يَيْسَ şeklinde, طَائِيءَ “Taylılar” ifadesi طَائِيءَ şeklinde kullanılmaktadır. Arap şiirinde kullanım örneği olarak şairin şu beytini verebiliriz:

أَلَا أَذْنَتْ أَهْلُ الْيَمَامَةِ طَائِيءَ بِحَرْبِ كَنَاصَاتِ الْأَعْرَابِ الْمَشْهَرِ

“Yemameliler Taylılara bir savaş ilan etti. Atların alnında bulunan beyaz perçem gibi³⁸⁰

Râzî de bu âyetin anlam kapsamını izah ettikten sonra وَلَا أُدْرَيْتُمْ بِهِ ifadesindeki kıraat farklılıklarına değinmektedir. Şöyle: وَلَا أُدْرَيْتُمْ بِهِ ifadesindeki ادْرَايَ fiili دراية “kavramak, bilmek” mastarından türemiştir. Sibeveyhî, Arapçada da درَيْتُ بِهِ “Onu bildim” şeklinde kullanımın yaygın olduğunu söylemektedir. Bazıları وَلَا ادْرَيْتُمْ بِهِ ifadesini وَلَا أُدْرَأْتُكُمْ بِهِ şeklinde hemze ile okumuşlardır. Bunların bu okuyuşunu şöyle izah edebiliriz: Bu ifade herhangi bir şeyin izale edildiğini söylemek yahut herhangi bir şeyi giderici manasında kullanıldığında ادْرَأْتُهُ sözünden alındığını söyleriz. Bu durumda anlam şöyledir: “Siz beni yalanlayıp, beni defedip benimle

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. VIII, s. 320.

³⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. VIII, ss. 320-321.

mücadele ederken ben size Kur’ân-ı Kerîm’i okuyarak sizi kendime hasım kılmazdım.” İbn Kesîr, bu ifadenin başından nefiy edatını kaldırarak ibtidaî “lam’ı” getirerek anlamı olumlayan bir ifade şekliyle kullanmıştır. Şöyle: وَلَا دَرَأْتُكُمْ بِهِ “Mutlaka o size bildirirdi.”³⁸¹

Taberî de Hasan Basrî’nin وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ ifadesini وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ şeklinde kıraat etmesinin Arapçadaki دَرَيْتُ ve أَدْرَيْتُ şeklindeki kullanımlara uygun olduğunu kendisinin de bundan hareketle böyle bir kullanımda bulunduğunu beyân etmektedir. Taberî, Arapların ve Ferrâ’nın bu şekildeki kullanımı yanlış görmelerini desteklememektedir. O da diğer müfessirlerin Arapçadaki örneklerini ele almakta ve bu kıraatin olabirliğini izah etmektedir.³⁸²

Zemahşerî, وَلَا أَدْرَيْكُمْ بِهِ ifadesinin farklı şekillerde okunuşunu şöyle değerlendirmektedir: Burada “Onu size benim dilim ile bildirmezdi” denilmektedir. Hasan Basrî أَعْطَيْتُهُ ve أَرْضَيْتُهُ “Onu razı ettim ve ona verdim” şeklindeki kullanımlardan hareketle وَلَا أَدْرَيْكُمْ بِهِ ifadesini وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ şeklinde okumuştur. Bu okuyuşuna İbn Abbas’ın وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ şeklinde kıraatini dayanak göstermektedir. Ferrâ ise bunu وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ şeklinde okumuştur. Ferrâ’nın bu kıraati iki ayrı şekilde izah edilmektedir. Birincisi, Araplarda رَسَأْتُ الْمَيِّةِ حَلَسْتُ السَّوْكَ لَبَأْتُ بِالْحَجِّ “Seviki tatlı yaptım, ölüye ağıt yaktım, hacda telbiye getirdim” şeklindeki kullanımlarda hemze olduğu gibi burada da “ا”in hemzeye dönüşmesidir. Çünkü elif ile hemze karındaştır. Hemze elifin harekelenmiş şeklidir. İkincisi ise أَدْرَيْكُمْ ifadesinin birşeyi yahut bir kimseyi defetmek ve defetme durumuna getirmek manasında kullanılan دَرَأْتُهُ ve أَدْرَأْتُهُ kelimelerden gelmesidir. Buna göre anlam şöyledir: “Ben size bu Kur’ân-ı Kerîm’i okuyarak, sizleri benimle tartışarak beni yalanlayan ve defetmeye çalışan hasımlar edinmedim.”³⁸³

2.1.2.5. Vakf-ı Kabîhin Anlam Üzerindeki Etkisi

2.1.2.5.1. Âl-i İmrân Sûresi

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ

³⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XVII, s. 58.

³⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XII, ss. 137-141.

³⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 229.

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılırlar”³⁸⁴ İbnü'l-Enbârî bu âyette geçen **أَمْوَاتًا** ifadesinde vakf yapmanın vakf-ı kabîh olduğunu ifade etmektedir. Çünkü sonrasında gelen ifadenin manası bilakistir. Bu da bağlantının devam ettiğini ve kat' yapılmaması gerektiğini göstermektedir.³⁸⁵ Burada vakf yapmaya engel herhangi bir kıraat farklılığı bulunmamaktadır.

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ

“And olsun ki Allah, “Allah fakirdir biz zenginiz” diyenlerin sözünü işitmiştir.”³⁸⁶ Bu âyette **الَّذِينَ قَالُوا** ifadesinde vakf yapmak da kabîh, sonrası ile ibtidâ etmek de kabîh'tir. Çünkü bu şekilde bir vakf yapmak sakıncalıdır ve buna inanmak kişiyi küfre götürmektedir. Vakf yapıldığı takdirde Allah'ın (c.c) münezzehe olduğu bir sıfat, Allah'a (c.c) isnat edilmiş olur.³⁸⁷

2.1.2.5.2. Nisâ Sûresi

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً

“Yanlışlıkla olması dışında, bir mü'minin bir mü'mini öldürmeye hakkı olamaz.”³⁸⁸ Uşmûnî bu âyette **إِلَّا خَطَاً** ifadesinde vakf yapılamayacağını **ليس بوقف** tabiri ile ifade etmektedir. Ebû A'bideh ve Ahfeş buradaki **إِلَّا** istisnâ edatını **لا** nefiy edatı manasında kullanmışlardır. Ferrâ ise **إِلَّا** istisnâ edatını **لكن** manasında **مunkatı'** istisnâ olarak kullanmıştır. Şöyle: **فَكَيْفَ تَقُولُ لِمَنْ قَتَلَ خَطَاً فَعَلَيْهِ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ**: “Fakat kim bir mü'mini hata ile öldürürse bir köle azat edecektir.” Bu mana üzerine **إِلَّا** ile ibtidâ güzel olmakta ancak **خَطَاً** kelimesinde vakf yapılamamaktadır. Çünkü sonrası ile mana bağlantısı devam etmektedir. İbnü'l-Enbârî ise Ahfeş ve Ebû A'bideh'in değerlendirdiği mana kapsamında **خَطَاً** kelimesinde vakf yapmanın vakf-ı hasen olduğunu ancak Ferrâ'nın değerlendirdiği mana kapsamında **خَطَاً** kelimesinde vakf yapılamayacağını ifade etmektedir.³⁸⁹

Kurtubî, bu hususta Katade'den nakille şunları söylemektedir: Burada **إِلَّا** edatı **مunkatı'** istisnâ yani **لكن** manasında kullanılmıştır. Buna göre kesinlikle her ne

³⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/169.

³⁸⁵ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 304.

³⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/181.

³⁸⁷ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 167; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 13.

³⁸⁸ Nisâ, 4/92.

³⁸⁹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 190; İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 311.

şekilde olursa olsun bir mü'minin diğer bir mü'mini öldürmesine müsaade edilmemektedir. Fakat hata ile olduğu takdirde de karşılığında yapmaları gerekeni yapacaklardır. Köle azad etme ve öldürülen kişinin ailesine diyet ödemeleri gerekmektedir. Zeccâc ve Sibeveyhî de Katade ile aynı görüştedirler.³⁹⁰ Taberî de şunları söylemektedir: Bu âyette Allah (c.c), hiçbir şekilde bir mü'mine mü'min kardeşini öldürmesine izin vermediğini buyurmaktadır. *إِلَّا خَطَأً* ifadesine gelince bu, kesinlikle “Ancak mü'min, kardeşini hata ile öldürebilir” manasında değildir. Bu, Arapların *munkatı'* istisna olarak isimlendirdikleri bir istisnâdır. Allah (c.c) burada hata ile yapılan fiilin hükmünü şöyle buyurmaktadır: *وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ*: “Kim bir mü'mini hata ile öldürürse mü'min bir köleyi azad edecektir.”³⁹¹ Neseî de *إِلَّا* edatının “ama” manasında *munkatı'* istisnâ olduğunu söylemekte ve bunun şu manaya geldiğini ifade etmektedir: “Mü'min bir kimsenin mü'min bir kimseyi öldürmesi kesinlikle doğru değildir ama hata ile olursa bir köle azad etmesi gerekmektedir.” Bu, hata ile yaptığı fiilin cezasıdır.³⁹²

2.1.2.5.3. Mâide Sûresi

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.”³⁹³ İbnü'l-Enbârî, *أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ* ifadesinde vakf yapmanın vakf-ı kabîh olduğunu ifade etmektedir. Çünkü *أُولَئِكَ* ifadesi kendisine dönen *لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ* ifadesindeki *هُم* zamiri ile merfû'dur.³⁹⁴ İbnü'l-Enbârî'nin yaptığı bu açıklamada kastedilenin ne olduğunu tam anlamıyla anlayamadık.

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ

“Allah, ne Bahire ne Saibe ne Vâsile ne de Ham diye bir şey meşrû kılmamıştır.”³⁹⁵ Uşmûnî, bu âyette *وَلَا حَامٍ* ifadesinde vakf yapılamayacağını söylemekte ve bunu *ليس بوقف* şeklinde ifade etmektedir. Çünkü *وَلَا حَامٍ* ifadesinin sonrası nefyi düzeltmedir. Burada inkârcıların kendi uydurdukları yalanlarla Allah'a

³⁹⁰ Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. V, ss. 311-312.

³⁹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. VII, s. 305.

³⁹² Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, C. I, s. 273.

³⁹³ Mâide, 5/41.

³⁹⁴ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-Ibtidâ*, s. 320.

³⁹⁵ Mâide, 5/103.

(c.c) iftira ettiklerine dair bilgi verilerek iddia ettikleri şeyin doğru olmadığı anlatılmaktadır. Çünkü inkârcılar Allah (c.c) bunu bize haram kıldı diyorlardı.³⁹⁶

Bu âyet, tefsirlerde şu şekilde yorumlanmıştır. İnkârcılar, kendilerinden istifade etmeleri üzere Allah'ın (c.c) vermiş olduğu hayvanları kendilerine haram kılarak; birine binmeyi kendilerine yasak kılarak, birini kurban etmeyi yasaklayarak bunu Allah (c.c) bizden istiyor dediler. Bunun üzerine Allah (c.c), bu inançlarının bâtıl bir inanç olduğunu bunun söylemiş oldukları yalanlarla kendisine iftira ettiklerini bildirmek üzere bu âyeti nâzil etmiştir.³⁹⁷

2.1.2.5.4. En'âm Sûresi

إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ

“Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur”³⁹⁸ İbnü'l-Enbârî, سَرِيعُ الْعِقَابِ ifadesinde vakf yapmanın vakf-ı kabîh olduğunu ifade etmektedir. Çünkü sonrasında gelen وَإِنَّهُ وَرَجِيمٌ لِّغَفُورٍ رَّحِيمٍ “Yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur” ifadesi öncesi ile bağlantılıdır. Tıpkı Hicr sûresinin şu iki âyeti arasındaki bağlantı gibi: وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ: “Ama azabım da çok elem verici bir azaptır” ifadesi öncesinde geçen أَنَا الْغَفُورُ “Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir” ifade kendisi ile bağlantılıdır.³⁹⁹

2.1.2.5.5. A'râf Sûresi

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا

“Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın.”⁴⁰⁰ Uşmûnî, bu âyette يَنْزِعُ مِنَ الْجَنَّةِ ifadesinde vakf yapılamayacağını ليس بوقف tabiri ile ifade etmektedir. Çünkü يَنْزِعُ ifadesi أَخْرَجَ ifadesindeki zamir için veya أَبَوَيْكُم ifadesindeki zamir için hâldir. Çünkü أَخْرَجَ ifadesindeki zamir şeytan'a gider. أبوين ifadesindeki zamir ise نَزَعَ ifadesine nisbetle şeytan'ın iradesine gider. Bu nedenle bahsi geçen yerde vakf yapılamamaktadır.⁴⁰¹

³⁹⁶ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 227.

³⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XII, ss. 109-110; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. VI, ss. 325-326; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 649.

³⁹⁸ En'âm, 6/165.

³⁹⁹ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 335.

⁴⁰⁰ A'râf, 7/27.

⁴⁰¹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 263.

2.1.2.5.6. Yûnus Sûresi

قَالَ أَمْنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ

“Dedi ki: İnandım ki, İsrâiloğulları’nın iman ettikleri ilahtan başka ilah yoktur.”⁴⁰² Bu âyette أَمْنْتُ ifadesinden sonra gelen “ان” edatının hemzesinin fetha veya kesra ile okunuşuna göre أَمْنْتُ ifadesinde vakfın yapılıp yapılamayacağı hususu ifade edilmekte ancak herhangi bir vakf ismi verilmemektedir. Biz vakf yapılamaz şartını dikkate alarak vakf-ı kabîh kapsamında ele almayı uygun bulduk. Çünkü Yûnus sûresinde beyân edilen vakflar içinde vakf-ı kabîh ismiyle isimlendirilen bir vakfa rastlanılmadı. İbnü’l-Enbârî, أَمْنْتُ ifadesinden sonra gelen أَنَّهُ ifadesindeki hemzenin iki şekilde okunduğunu ifade etmektedir. Ebu Ca’fer, Şeybe, Nafi’, Âsım ve Ebû Amr fetha ile Yahya b. Vessâb, A’meş, Hamza ve Kisâî ise kesra ile okumuşlardır.⁴⁰³ Fetha ile okuyanlara göre أَمْنْتُ ifadesinde vakf yapılmaz. Çünkü أَمْنْتُ ifadesi “أَنَّ” edatının âmîlidir. Âmîl ma’mûlünden kat’ edilememektedir. Kesra ile okuyanlara göre iki vecih söz konusudur. Birincisine göre أَمْنْتُ ifadesinde vakf yapılır ve إِنَّهُ ifadesi ile ibtidâ edilir. İkincisine göre أَمْنْتُ ifadesi قُلْتُ manasındadır. Bu manaya göre أَمْنْتُ ifadesinde vakf yapmak güzel olmaz. Çünkü إِنَّهُ ile başlayan ifade hikâyenin devamıdır.⁴⁰⁴

Bu âyetin tefsirine bakıldığında müfessirlerin genel manada Firavunun imanının sahih olup olmadığı veya kendisinden neden kabul edilmediği hususunda te’vîllere gittikleri görülmektedir. Buradaki “أَنَّ” edatının kıraat farklılığına ve anlama yaptığı etki hakkında görüş beyân edenler de bulunmaktadır. Taberî, burada Allah’ın (c.c) bize Firavun’un sözlerini haber verdiğini söylemektedir. Firavun denizde boğulmak üzereyken ben de İsrâiloğullarının inandığına inandım diyerek iman ettiğini ancak bu imanın kendisinden kabul edilmediğini anlatmaktadır. Kıraat âlimleri أَمْنْتُ ifadesinden sonra gelen أَنَّهُ ifadesindeki “أَنَّ” edatının okunuşu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Medine ve Basra âlimlerinin geneli bunu âyette geçtiği şekilde “أَنَّ” fetha ile okumuşlardır. İman etme amelinin onda âmîl olduğunu ve nasbettiğini söylemişlerdir. Kûfe âlimlerinin geneli ise haberin mübtedâsı olmak

⁴⁰² Yûnus, 10/90.

⁴⁰³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 123; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, C. II, s. 99; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, C. II, s. 572.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Enbârî, *İzâhu’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, s. 368.

üzere “إِنَّ” şeklinde kesra ile okumuşlardır.⁴⁰⁵ Kurtubî bunu şöyle izah etmektedir: إِنَّهُ ifadesinin aslı بَأَنَّهُ şeklinde başında harf-i cerin olmasıdır. Burada harf-i cerin hazfedildiği için اَمَنْتُ filini geçişli yaparak إِنَّهُ ifadesinin hemzesini nasbetmiştir. إِنَّهُ ifadesinin hemzesi kesra ile de okunmuştur. Kesra ile okunması اَمَنْتُ ifadesinden sonra yeni bir cümleye başlandığının kabul edilmesi dolayısıyladır. Buna göre anlam şöyledir: “Ben şuna inandım ki, İsrâiloğullarının iman ettikleri ilahtan başka ilah yoktur.” Ebû Hatim ise اَمَنْتُ ifadesinden sonra قُلْ filinin olması gerektiğini burada bu fiilin hazfedildiğini söylemiştir. Bu takdirde olduğu için kesra ile okunmuştur. Aslında şöyledir: “İnandım ve dedim ki: اَمَنْتُ فَقُلْتُ إِنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي اَمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ”⁴⁰⁶ Şüphesiz İsrâiloğullarının iman ettikleri ilahtan başka ilah yoktur.”⁴⁰⁶

Nesefî, kıraat imamlarından olan Hamza ve Kisaî'nin اَمَنْتُ ifadesinden sonra gelen edatı kesra ile إِنَّهُ şeklinde okuduklarını söylemektedir. Kesra ile okumak isti'nâf yeni bir cümle başlangıcı ve اَمَنْتُ ifadesine bedel olarak kabul etmeleri dolayısıyladır. Hamza ve Kisâî dışında kalan kıraat imamları ise اَمَنْ ifadesinin sırası olan “ب” harf-i cerin hazfedildiği düşüncesi ile إِنَّهُ şeklinde fetha ile okumuşlardır.⁴⁰⁷

Zemahşerî de yukarıda izah edilen açıklamalar doğrultusunda şunları ifade etmektedir: اَمَنْتُ ifadesinden sonra gelen edat iki şekilde fetha ve kesra ile إِنَّهُ ve إِنَّهُ şeklinde okunmuştur. اَمَنْتُ ifadesine bedel olarak kesra ile اَمَنْ fiilinin sırası olan “ب” harf-i cerin hazfi ile de fetha ile okunmuştur. Bu âyette Firavun iman ettiğini üç ayrı ifade ile söyleyerek bunu ikrar etmiştir. Ancak bunu boğulmak üzereyken söylediği için kendisinden kabul edilmemiştir.⁴⁰⁸

2.2. Hatalı Vakfın Anlam Üzerindeki Etkisi

Bu başlık altında hangi durumlarda yapılan vakfın hatalı vakf olduğuna dair bilgiler maddeler halinde verilecektir.

2.2.1. Fâil ile Mef'ûlün Arasının Ayrılması

Fâil, bir işte etkili olan ve o işi yapan kişiyi ifade eder.⁴⁰⁹ Mef'ûl ise fâilin yaptığı işten etkilenen, fâilin etkisi altında kalan nesneye denir.⁴¹⁰ Fâil ile onun

⁴⁰⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, C. XII, s. 274-275.

⁴⁰⁶ Kurtubî, *el-Câm' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VIII, ss. 377-378.

⁴⁰⁷ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, C. I, ss. 552-553.

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 251.

⁴⁰⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 243.

⁴¹⁰ Çörtü, *Sarf-Nahiv*, s. 294.

yaptığı işten etkilenen nesnenin arası ayrıldığı zaman mana tam olarak anlaşılabilir yahut yanlış anlaşılabilir. Bu nedenle âyetlerde bu iki durumun arasının ayrılması murad edilen mananın yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Buna örnek olarak şu âyeti verebiliriz: وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ۚ “Kendilerine kurtuluş rehberi geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir.”⁴¹¹ Bu âyette الْهُدَىٰ üzerinde henüz مَنَعَ fiilinin fâili gelmediği için vakf yapılamamaktadır. Burada مَنَعَ fiilinin fâili قَالُوا أَنْ قَالُوا ifadesidir. أَنْ يُؤْمِنُوا ifadesi ise fâilin ikinci mef’ûlüdür. Mananın takdiri şöyledir: وَمَا مَنَعَ النَّاسَ مِنَ الْإِيمَانِ وَقَتَّ مَجِيءَ الْهُدَا إِيَّاهُمْ إِلَّا قَوْلُهُمْ : أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا ۚ “İnsanları, vahiy geldiği zaman iman etmekten Allah (c.c), peygamber olarak bir insanı mı gönderdi? şeklindeki sözleri engellemiştir.”⁴¹²

2.2.2. Hâl ile Sâhibu’l-Hâlin Ayrılması

Hâl, bir cümledeki ismin yahut fâilin ve yahut mef’ûlün durumunu anlatan ve cümlede mansûb ve nekra şeklinde gelen bir ögedir. Sâhibu’l-hâl ise cümlede ismin yahut fâilin ve yahut mef’ûlün durumunu açıklayan ögedir.⁴¹³ Kur’ân-ı Kerîm’i okurken hâl ve sâhibu’l-hâlin arasını ayırarak vakf yapmak manayı bozacağı için uygun değildir. Buna şu örnek verilebilir. وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَالًا يُرَآؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا “Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı (c.c) da pek az hatıra getirirler.”⁴¹⁴ Bu âyette وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ifadesinde vakf yapmak, sonrasında gelen مُدَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ “arada bocalayıp duruyorlar” ifadesinin وَلَا يَذْكُرُونَ veya يُرَآؤُنَ ifadelerine hâl olması nedeniyle hatalı olmaktadır. Burada vakf yapıldığı takdirde hâl ile sâhibu’l-hâlin arası ayrılmış olmaktadır. Ebû Zeyd مُدَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ ifadesini iman ile küfür arasında bocalayarak şeklinde yorumlamıştır.⁴¹⁵

2.2.3. Âmil ile Mâ‘mûlün Ayrılması

Âmil, bir işi yapan bir şeyde etki sahibi olan demektir. Mâ‘mûl ise yapılan iş sonucunda ya da etki sonucunda ortaya çıkan şey demektir.⁴¹⁶ İş ile işlenmiş şeyin arasının ayrılması anlam bozukluğuna neden olacağı için Kur’ân-ı Kerîm’i okurken

⁴¹¹ İsrâ, 17/94.

⁴¹² Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, ss. 431-432.

⁴¹³ Çörtü, *Sarf-Nahiv*, s. 310.

⁴¹⁴ Nisâ, 4/142.

⁴¹⁵ Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ*, C. I, s. 198.

⁴¹⁶ Çörtü, *Sarf-Nahiv*, s. 409.

bunların arasını ayırarak vakf yapmak doğru değildir. Buna şu örnek verilebilir. الَّذِينَ قَالُوا لِأَخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا “Onlar, oturup kardeşleri hakkında, ‘Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi’ diyenlerdir.”⁴¹⁷ Bu âyette وَقَعَدُوا ifadesinde vakf yapmak âmil ile mâ‘mûlün arasını ayırdığı için doğru olmaz. Uşmûnî bunu ليس بوقف şeklinde ifade etmiştir. Burada âmil, قَالُوا ifadesi mâ‘mûl ise لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا ifadesidir.⁴¹⁸

2.2.4. Ma‘tûf ile Ma‘tûfun Aleyhin Ayrılması

Atıf harfî ile birbirine bağlanan iki cümle ya da kelimenin atıf edilene ma‘tûf kendisine atıf edinilene ise ma‘tûf’un aleyh denilir.⁴¹⁹ Bu ikisinin arasını ayırarak vakf yapmak doğru görülmemektedir. Buna şu örnek verilebilir. إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ “Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.”⁴²⁰ Bu âyette فِي الْأَرْضِ ifadesinde vakf yapmak ma‘tûfu ayırdığı için hatalı olmaktadır. Burada فِي الْأَرْضِ ifadesi ma‘tûfun aleyh, وَلَا فِي السَّمَاءِ ifadesi ise ma‘tûftur. فِي الْأَرْضِ ifadesinde vakf yapıldığında Allah’a (c.c) yeryüzünde hiçbir şey gizli kalmazken gök yüzünde bir şey gizli kalır anlamı ortaya çıkar ki Allah (c.c) bundan münezzehtir.⁴²¹

⁴¹⁷ Âl-i İmrân, 3/168.

⁴¹⁸ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 164.

⁴¹⁹ Çörtü, *Sarf-Nahiv*, s. 402.

⁴²⁰ Âl-i İmrân, 3/5.

⁴²¹ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, C. I, s. 126.

SONUÇ

Allah (c.c), gönderdiği son kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mana bütünlüğünün kıyamete kadar korunacağını, üzerinde hiçbir şekilde tahrifata müsaade edilmeyeceğini ve değişikliğe gidilmeyeceğini "Kur'ân-ı Kerîm'i biz indirdik ve O'nu koruyacak olan da elbette biziz" şeklindeki buyruğuyla garanti etmektedir. Bunun ilk muhatabı ve ilk yükümlüsü olan Hz. Peygamber (a.s) Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek, yazdırarak ve ashâbına öğreterek sağlama almış ve korumuştur. Hz. Peygamber'in (a.s) âhirete irtihalinden sonra onu korumakla mükellef olan ashâb, Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza adına mushaf haline getirmiştir. Daha sonra istinsah etmiştir. Sahâbe döneminde İslâm coğrafyasının genişlemesiyle Kur'ân-ı Kerîm'i korumakla mükellef olan Müslümanlar dönemin devlet başkanları öncülüğünde onun doğru okunması ve anlamının muhafaza edilmesi için noktalama ve harekeleme işaretleri yapmışlardır. Daha sonra âlimler lafız ve mana bütünlüğü açısından "Hz. Peygamberin (a.s) Kur'ân-ı Kerîm'i okurken kelime kelime ayırarak, âyetler arasında durarak okurdu" şeklinde gelen rivâyetler doğrultusunda vakf ve ibtidâ üzerinde çalışmış ve yoğunlaşmışlardır. Lafız ve mana bütünlüğü dikkate alınarak vakf etme, vasletme ve tekrar başlama konusunda görüş birliği yapmışlardır ve tâm, kâfi, kabîh, hasen vb. çeşitli taksimlere gitmişlerdir.

Ancak çalışmamız kapsamında incelemeye aldığımız sûrelerde yapılan vakfların, bu alanda temayüz etmiş âlimlerce aynı isimlendirilmedikleri görülmektedir. Birinin vakf-ı tâm olarak isimlendirdiğini bir diğeri vakf-ı hasen şeklinde isimlendirmektedir. Yahut birinin vakf yapılırdediği yerde bir diğeri vasledileceğini söylemektedir. Yahut da birinin bir yerde vakf edilir şeklinde bir beyânı varken bir diğerrinin bu yerde vakf hususunda görüş beyân etmediği görülmektedir. Vasl ve vakfa dair bu hususlardaki görüş ayrılıklarının temelinde ise kıraat farklılıklarının olduğu görülmektedir. Tefsir âlimlerinin de bu kıraat farklılıkları doğrultusunda yorumlarının farklı olduğu görülmektedir.

Bu çalışma kapsamına aldığımız sûreler, özellikle ed-Dânî, İbnü'l-Enbârî ve Uşmûnî'nin değerlendirmeleri doğrultusunda incelemeye tabi tutulup görüşlerine ve ihtilaflarına yer verildi.

KAYNAKÇA

- AHMED B.HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, (mhk. Şeyh Ahmed Şâkîr) Dâru'l-Hadîs, Kahire 2012.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, "Secâvendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 268-269.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 426-433.
- _____ *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2014.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (mhk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasen Nesârî), C. II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2013.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihahu Tacul Lüğa ve Sihahu'l Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), C. V, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1979.
- CÜRCÂNÎ, Ebû'l Hasan Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerif Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- ÇAĞIL, Necdet, *Kıraat Olgusu Çerçevesinde Kur'an'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2002.
- ÇETİN, Abdurrahman, "Vakf ve İbtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 461-463.

- ÇOLLAK, Fatih, “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2001, ss. 31-32.
- ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv Edatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009.
- DAĞDEVİREN, Alican, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.
- DÂNÎ, Osman b. Said b. Osman Ebû Amr, *el-Muktefa fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Daru’l Ammâr, Ammân 2017.
- _____ *et-Teysîr fi’l-Kıraati’s-Seb’*, (thk. Otto Pretzl), Müesseseti’r-Reyyân, Beyrut 2009.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- DURMUŞ, İsmail, “Hemze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 190-193.
- _____ “Vasl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 537-539.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Abdulaziz Hâlidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.
- EROĞLU, Muhammed, “Nehhâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 542-543.
- IŞIK, Emin, “En‘âm Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 169-170.
- _____ “İbnü’l-Enbârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 24-25.
- _____ “A‘râf Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 259-261.
- _____ “Âl-i İmrân Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, ss. 307-309.

- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şafîî, *Tefsîru'l-Kur'ân-il-Azîm*, C. IV, Dâru's-Sâder, Beyrut 2004.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu'l-Arab*, C. IX, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003.
- İBNÛ'L-ENBARÎ, el-İmam Ebu Bekr Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Bessar b. Hasan, *İzahu'l-Vakf ve'l-İbtidâi fî Kitabillahi Azze ve Celle*, (thk. Şeyh Abdurrahim Tarhuni), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007.
- İBNÛ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fî'l-Kıraat'il-Aşr*, (thk. Halid Hasan Ebû'l-Cud), C. II, Dâru'l-Muhsin, Cezair 2016.
- _____ *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, (thk. Gânim Kaddûrî el-Hamad), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- _____ *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1980.
- KARA, Ömer, *Kur'ân Fonetîği Tilâvet Sanatı*, Bilge Adamlar, İstanbul 2012.
- KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. XX, Dâru'l-Katîbi'l-Arabî li't-Tıbbâa ve'n-Neşr, Kahire 1967.
- MÂLİK, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta'*, (trc. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık, İstanbul 2008.
- MAŞALI, Mehmet Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- MEKKÎ, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kıraati's-Seb' ve İlelihâ ve Hucecihâ*, (thk. Şeyh Abdurrahîm Tarhûnî), C. II, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007.

- MERTOĞLU, Mehmet Suat, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 281-294.
- MUHAYSİN, Muhammed Salim, *el-Keşf an Ahkâmi'l-Vakf ve'l-Vasl fîl-'Arabiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.
- NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî, *Kitabü'l-Kat' ve'l-İ'tinâf*, (nşr. Ahmed Hattâb Ömer), Vizaretü'l-Evkaf, Bağdat 1978.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen-i Kübrâ*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Turkî), C. X, Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, Dımaşk 2011.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl*, C. II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- PAKDİL, Ramazan, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- RÂZÎ, Fahreddin, Ebû Abdillâh Ebul Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsîr-i Kebîr=Mefâtihu'l-Gayb*, C. XXXII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran (t.y.)
- SECÂVENDÎ, el-İmam Ebu Abdullah Muhammed b. Tayfûr, *İlelu'l Vukûf*, (mhk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Idî), C. III, Mektebetü'r Rüşd, Riyad 1994.
- SULTAN, Münir, *el-Fasl ve'l-Vasl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1983.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Cami'ul-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (thk.), Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), C. XXVI, Dâru Âlimu'l-Kutub, Beyrut 2003.
- TEMEL, Nihat, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009.
- TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmîzî*, (mhk. Hâlid Abdulğânî Mahfûz), C.V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2014.

- TOPALOĞLU, Bekir, “Yûnus Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 610-611.
- UŞMÛNÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdulkerim, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyani'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, (thk. Şeyh Abdurrahim Tarhuni), C. II, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Mâide Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 403-405.
- _____ “Nisâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 137-138.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. X, Emir Yayınevi, İstanbul 2000.
- YÜKSEL, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- ZAVALSIZ, Halit, “Üşmûnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 399-400.
- ZEMAŞSERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, C. IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut (t.y).

ÖZ GEÇMİŞ

Gülsever Sağlar 08.12.1981 yılında Bingöl/Genç'te doğdu. 1999 yılında Genç İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Uzun bir aradan sonra 2012 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2016 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2017 yılında OMÜ SBE Yüksek Lisans'a başladı. 2018 yılında Samsun/Atakum Müftülüğü Atakent Etfal Kur'an Kursu'nda Kur'an Kursu Öğreticisi olarak göreve başladı. Aynı yerde göreve devam eden Sağlar orta derecede Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

Email : g-saglar@hotmail.com

Telefon : 0543 486 33 23

